

**DEMOKRASİNİN KRONİK HASTALIĞI: ANTİK
YUNAN'IN RETORİK ALGISINDAN GÜNÜMÜZ
POPÜLİZMİNE**

Savaş ALSANCAK

Aralık 2023

DENİZLİ

**DEMOKRASİNİN KRONİK HASTALIĞI: ANTİK
YUNAN'IN RETORİK ALGISINDAN GÜNÜMÜZ
POPÜLİZMİNE**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı**

Savaş ALSANCAK

Danışman: Prof. Dr. İsmet PARLAK

Aralık 2023

DENİZLİ

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın fikri temelleri, demokrasi kavramının söylemlerle ne derecede yön aldığı ve bu yönlendirmenin demokrasi kavramının ilk doğduğu topraklar olan Antik Yunan ile günümüzdeki görünümünün aynı çıktılar verebileceğine işaret etmeye çalışmaktan oluşmuştur. Bu hususta demokrasinin işlendiği alanları incelerken, her iki dönemin de iç dinamiklerine eğilmenin bu fikrin daha da açıklanabilir olduğunu düşünerek, çalışmanın bir nevi yönlendirmesini yapmayı hedefledim. Daha çok milli ve dini söylemlerin karar alıcıları etkilediği ve bu hususun demokrasiye yaşattığı tahribat, her iki dönem açısından açıklayıcı olacağı düşüncesiyle hareket ettim. Antik Yunan filozoflarının yönetimde söz sahibi olanlarda aradığı rasyonalitenin, günümüzde bireye atfedilen özgürlük ve mülkiyet gibi hakların bir dayanağı olduğunu; ancak bu olgunun popülistlerce istismara açık bir hedef haline gelebileceğine dair naçizane bir çıkarımda bulundum.

Üç bölümden oluşan bu çalışmada her bölümde ayrı bir kavram ele alınırken, bu kavramların demokrasi olgusuyla ilişkilendirilmesi yapılmıştır. İlk bölümde açıklanmaya çalışılan demokrasi kavramının, ikinci bölümde retorikle ilişkilendirilmesi yapılmadan önce retoriğin ikna yöntemlerinin kullanımı, üçüncü bölümde popülizm kavramının incelenmesinin akabinde demokrasiyle kurulan ilişki üzerinde durulmuştur. Antik Yunan retoriği ile günümüz popülizminin bağıntıları ve ayrıştıkları noktalar üçüncü bölümde aranmıştır.

Çalışmamı yürütürken her aşamasının şekil almasında büyük bir titizlikle yaklaşım gösteren ve rehberliğiyle yürüdüğüm yola değer katan danışman hocam Prof. Dr. İsmet Parlak başta olmak üzere, yüksek lisans ders dönemimde ufuk açıcı görüşleriyle beni her daim etkileyen Dr. Öğr. Ü. Rezzan Ayhan Türkbay'a, demokrasi teorilerine olan ilgimi perçinleyen ve beni bu noktada cesaretlendiren Prof. Dr. H. Aliyar Demirci'ye, çalışma alanıma farklı bir perspektiften bakmamı sağlayan ve güler yüzünü hiç eksik etmeyen Doç. Dr. Ferihan Polat'a ve yapıcı eleştirileriyle tezime değerli dokunuşlarda bulunan Doç. Dr. Emre Savut'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Akademik bir çalışmanın gerektirdiği sabrı benden esirgemeyen ve bana olan inancını her an hissettiren annem Ayşe Alsancak'ın yürüyeceğim uzun yolu göze alan ilk kişi olması en değerli motivasyon kaynağımdır. Elini omzumda hissettiğim, bir an olsun desteğini göstermekten çekinmeyen babam Veli Alsancak'ın hakkını ödeyemem. Psikolojik olarak ayakta durmama yardımcı olan ve çalışma alanımla ilgili sorular sorarak devamlı alakasını gösteren abim Sedat Alsancak'a teşekkürü bir borç bilirim. Meraklı gözlerle beni sürekli sorgulamaktan çekinmeyen, yüzümü sürekli güldüren canımdan çok sevdiğim kardeşim Sedef Alsancak'ın yeri her zaman ayrıdır.

Son olarak, ne zaman desteğe ihtiyaç duysam orada olmakta gecikmeyen, varlığıyla verdiğim her mücadelede yanımda yer alan değerli yol arkadaşım Şirin İçen'e, sonsuz teşekkürlerimle.

ÖZET

DEMOKRASİNİN KRONİK HASTALIĞI: ANTİK YUNAN'IN RETORİK ALGISINDAN GÜNÜMÜZ POPÜLİZMİNE

ALSANCAK, Savaş
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD
Siyaset Bilimi Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. İsmet Parlak

Aralık 2023, v+128 Sayfa

Demokrasi kavramı gelişmiş ülkeler dahil olmak üzere dünyanın her yerinde ideal bir yönetim formu olagelmıştır. Tarihte ilk görünümünü verdiği yer olan Antik Yunan'daki idealize edilen formundan belirli pratikler aracılığıyla uzaklaşmıştır. Antik Yunan'da politika üretmenin ve adalet hususunun nihayete vardığı yer olan *agora*'da hatiplerin kullandığı retorik'in ikna unsurları demokrasinin kurumlarını tahrip etmektedir. Bunu yaparken özellikle toplumun manevi değerlerini kullanarak bir çeşit karar ortamının oluşturuluyor olmasıyla demokrasinin çizdiği çerçeveye bir çeşit uyumsuzluk sunmaktadır. Aynı ölçüde modern zamanlarda liberal düşüncenin üzerine inşa edilen demokrasi olgusunun, popülizmin siyasal üslup olarak izlendiği düzlemde tahribata uğradığını söylemek de mümkündür. Bahsedilen tahribatın boyutunu görebilmek adına, demokrasiyi tanımlarken zikredilen kurumlar da dahil olmak üzere, demokrasinin ideal çerçevenin çok daha uzağında konumlandığını ayırt etmek gerekmektedir. Demokrasinin modern zamanlarda olmazsa olmazları şeklinde ifade edilen özgürlük, bireye tanınan alan, bağımsız organizasyon kurmak ve yer almak gibi hususların göz ardı edilmesiyle yaşanacak bu tahribat gözler önüne serilmektedir.

Antik Yunan'da hatiplerin kendi çıkarlarına yönlendirmeye çalıştığı demokratik kararlardan günümüzde popülist iktidarlara değin demokrasinin söylemlerle şekillendirildiğini saptamayı gaye edinen bu çalışmada, demokrasinin tarihsel izlencesiyle birlikte bu "hastalık"tan kurtulamadığını işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Retorik, Popülizm, Siyasal Üslup

ABSTRACT

DEMOCRACY'S CHRONIC DISEASE: FROM THE RHETORICAL PERCEPTION OF ANCIENT GREECE TO CONTEMPORARY POPULISM

Alsancak, Savaş

Master Thesis

Department of Political Science and Public Administration

Master Programme in Political Science

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Ismet Parlak

December 2023, v+128 pages

The concept of democracy has been an idealized form of government all over the world, including developed countries. It has moved away from its idealized form in Ancient Greece, where it first appeared in history, through certain practices. The persuasive elements of the rhetoric used by orators in the agora, the place where policy-making and justice were finalized in Ancient Greece, destroy the institutions of democracy. In doing so, the framework of democracy presents a kind of incompatibility, especially in the sense that a kind of decision environment is created by using the moral values of the society. To the same extent, it is also possible to say that the phenomenon of democracy, which was built on liberal thought in modern times, has been damaged at the level where populism is pursued as a political style. In order to see the extent of this destruction, it is necessary to recognize that democracy, including the institutions mentioned when defining democracy, is positioned much further away from the ideal framework. The destruction that will be experienced by ignoring the issues such as freedom, the space given to the individual, establishing and taking part in independent organizations, which are expressed as the sine qua non of democracy in modern times, is revealed.

In this study, which aims to determine that democracy is shaped by discourses, from the democratic decisions that orators in ancient Greece tried to direct in their own interests to the populist governments of today, it is pointed out that democracy has not been able to get rid of this "disease" along with its historical trace.

Keywords: Democracy, Rhetoric, Populism, Political Style

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN ANTİK VE MODERN GÖRÜNÜMÜ

1.1. Antik Yunan Demokrasisi	5
1.2. Antik Atina'da Demokrasinin Oluşum ve Gelişim Süreci	7
1.2.1. Uzlaşmanın Mimarı: Solon'un Reformları	9
1.2.2. Anayasal Tiran: Peisistratos	12
1.2.3. Demokrasinin Babası: Kleisthenes	13
1.3. Atina Demokrasisinin Kurumları	14
1.3.1. Ekklesia (Halk Meclisi)	14
1.3.2. Bule (Beşyüzler Meclisi)	15
1.3.3. Areopagos	16
1.3.4. Heliaia ve Dikasteria (Halk Mahkemeleri)	16
1.4. Antik Yunan'da Demokrasi Algısı	17
1.4.1. Platon'un Demokrasi Yaklaşımı	17
1.4.2. Aristoteles'in Demokrasi Yaklaşımı	23
1.5. Liberal Demokrasi	28
1.5.1. Liberal Demokrasi'de Birey	30
1.5.2. Özgürlük, Eşitlik ve Özerklik	33
1.5.3. Sınırlı Devlet	39
1.5.4. Anayasalar ve Kuvvetler Ayrılığı	40
1.6. Demokrasinin Modern Görünümü	43
1.7. Liberal Demokrasi Eleştirisi	47

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DA RETORİK VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

2.1. Retorik	56
2.2. Retoriğin Kökeni ve Gelişimi	56
2.3. Aristoteles'in Retorik Çözümlemesi	60
2.4. Diyalektik, Retorik ve Siyaset İlişkisi	62
2.5. Retorikte İkna Yöntemleri	65
2.5.1. Ethos	66
2.5.2. Pathos	68
2.5.3. Logos	70
2.6. Söylev Türleri	73
2.6.1. Politik Hitabet	74
2.6.2. Adli Hitabet	75
2.6.3. Törenselle Hitabet	78
2.7. Retoriğin Demokrasi Tahribatı	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POPÜLİZM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

3.1. Görünür Belirsizlik: Popülizm Kavramı	87
3.2. Popülist Söylem ve Üslubun Demokrasi Yansıması.....	90
3.3. Retorik ve Popülizm İlişkisi.....	92
3.4. Popülizmde Halk Unsuru	95
3.5. Popülizmin Türleri	99
3.5.1. Sol Popülizm	100
3.5.2. Sağ Popülizm	101
3.6. Popülizm ve Demokrasi Çatışması	103
SONUÇ	111
KAYNAKÇA.....	118
ÖZ GEÇMİŞ	128

GİRİŞ

Yönetimde halkın egemenliği fikriyatının toplumda birçok alana sirayet etmesiyle, halk tarafından şekillendirilen ve özgür bireylerden oluşan, bu özgürlüğün sağlanmasını yapmak amacıyla çeşitli kurumları var eden demokrasi fenomeni, tarihsel olarak çeşitli mücadelelerde boy gösterip günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Doğrudan halkı muhatap alan ve siyasal alanın betimlenmesinde belirleyici pozisyona taşınan demokrasi idealinin tarihi Antik Yunan'a kadar gitmektedir. Etimolojik olarak "demos" (halk) ve "kratos"tan (yönetim) oluşan Yunanca kelimelerin bir araya gelerek halk yönetimini ifade eden demokrasi kavramı, orijinal Yunanca'da "demos" kavramının aşağı tabakayı işaret etmesiyle "bilgililere rağmen bilgisizlerin yönetimi" olarak karşılık bulmuş ve bir hiciv niteliği kazanmıştır (Heywood, 1999:67-68). Bu noktada Antik Yunan filozofları demokrasiyi sürekli eleştirmiş ve yönetimde sıradan yurttaş yerine yetkin kimselerin bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Antik Yunan filozoflarından Platon ve Aristoteles bu çıkışı yaparken demokrasinin kendi içerisinde barındırdığı tehlikeleri işaret etmektedir. Sofistlerin adeta bir silah olarak kullandıkları retorik olgusunun söylemlerle jüriyi veya yargıçları etkileyerek kararların alınmasında yönlendirici bir etki yarattıklarına dair eleştiriler bulunmaktadır. Retorik, mahkemede adaletin tesis edilmesi, politik alanın bir iç dinamiği gibi, ikna etmede etkili bir şekilde söz söyleme sanatıdır (Cevizci, 2005:1430). Antik dönemde adaletin sağlanması adına mahkemeler kurulur ve halk oylamasıyla kararlar nihayete varırdı. Bu bağlamda Antik Yunan filozofları demokratik alanın güzel sözler aracılığıyla yönlendirildiğine dikkat çekmeye çalışmışlardır. Aristoteles retorik hususuna detaylı bir şekilde değinmiş, onun iç dinamiklerini tasvir etmiştir. Buna göre retoriğin bir çeşit ikna yöntemi olarak algılanmasına ve bu iknada rol oynayacak olan *ethos*, *pathos* ve *logos*'un tanımlamalarına detaylı bir şekilde değinmiştir.

Bahsedilen retorik olgusunun Antik Yunan'daki işlevini günümüzde popülizmin siyasi üslup ayağında görmek mümkündür. Özellikle popülist liderlerin milli ve manevi duygulara hitap etmesinin Antik Yunan hatiplerinin *pathos* kullanımıyla benzeştiği noktaları fark etmek gerekmektedir.

Destekçilerinin doğrudan desteğini öngören ve yönetimini bu kurguyla betimleyen, belirli bir lider tarafından uygulanan bir siyaset yöntemi olarak güncel bir

popülizm kavramsallaştırılması bulunmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2019:14). Kavramsal olarak bir çerçeveye sığdırılmayan popülizmin söylemsel yanı, genellikle kitleleri etkilemenin veya popülist liderlerin destek tabanını genişletmenin bir parçası olarak ve halk arasında ayrılıklar yaratarak çoğunluğu hedef alma eğilimindedir. Bu stratejiyle popülistler diğer kısmı yalnızlaştırarak pasif bir tutum sergilemelerine ön ayak olurlar. Popülizmin başarıyla uygulanması durumunda, popülist liderlerin güç kazanmasıyla birlikte, demokrasinin temelini oluşturan kurumlarla ilişkilerinden keyfi davranışlara kadar yönetimde çeşitli sorunlara vurgu yapılmıştır. Popülist iktidarların devlet aygıtını gasp etmek gibi bir özelliği bulunmaktadır (Müller, 2020:16). Bununla bağlantılı olarak demokrasinin otoriter bir boyut kazanması kaçınılmaz olmaktadır. Bu çalışma, otoriter bir görünümün demokrasinin idealize edilen formunu sadece söylem düzeyinde bırakacağını savunan bir kurguyla ele alınmıştır. Bu kurguya göre, popülist liderlerin demokrasi adına kaçınılmaz bir son olarak, medyanın kısıtlanması, yönetimde keyfilik ve yasamanın tanınmaması gibi her türlü baskı aracını kullanmalarına odaklanılmıştır.

Her ne kadar popülizmin siyasal alanı genişletmesinden hoşnut bir kesim bulunsa da günümüz temsili demokrasilerinin popülizmle ilişkisinin iki yönlü görünümü bulunmaktadır; popülizmin temsili siyaset üzerinde yarattığı etki, siyaset sisteminin başarısız yönünü yansıtmaktadır (Taggart, 2002:75). Demokrasinin işleyişinin etkisini kaybettiğini vurgulamak adına Garver (2009), retoriğin türlerini anlattığı çalışmasında siyasetin ikincilleştirilmesine dair retoriğin potansiyelinden bahsetmektedir.

Bu araştırmanın amacı demokrasinin ilk dönemlerinden modern zamanlara ulaşıncaya dek, konuşmalara örülen retorikle birlikte, demokrasinin uygulanış biçimini, şeklini ve onun kazanımları ve dinamikleri olan halk, birey, denge ve denetleme mekanizmaları gibi unsurlara yaşattığı tahribatı gözler önüne sermeye çalışmaktır. Bu bağlamda retoriğin Antik Yunan'daki kullanımının yanı sıra, modern demokrasilerdeki popülist retoriğin demokrasiye yarattığı tahribat ekseninde literatüre katkı sağlayacaktır.

Demokrasiler içinde bulunduğu her koşulda altı boşaltılan bir olgu haline gelmektedir. Bu çalışmada böylesi bir düşüncenin demokrasinin kendisine entegre etmekte zorlanmadığı retorik ve popülizm gibi söylem pratiklerinden kaynaklandığının vurgusu yapılmak istenmektedir. Retorik kavramının ayrı, popülizm kavramının ayrı olacak şekilde demokrasiye olan etkisi birçok defa irdelenmiş ve tartışılmıştır. Ancak bu

iki kavramın tarihsel süreç olarak birlikte ele alınmadığı saptanmış olup bu saptamanın asıl meselesinin kökeninden itibaren demokrasinin bu gibi söylem pratikleriyle kavramsal karşılığından uzaklaştırıldığını işaret etmek amaçlanmaktadır.

Teorik bir inceleme çalışmanın yöntemini belirlemektedir. En başta demokrasinin Antik Yunan işleyişi akabinde liberalizmin Orta Çağ feodal yapılanmasına dayandırılmasına değindikten sonra liberal demokrasinin fikri temelleri ve nihayetinde demokrasinin modern görünümü anlatılmaya çalışılacaktır. Daha sonra retorik olgusunun Antik Yunan'a olan etkisi ele alınacak ve popülizmin modern zamanlardaki görünümüyle ilişkisi sunulmaya çalışılacaktır. Her kavram ayrı ayrı incelenecek ve demokrasinin hangi dönemine denk geliyorsa o dinamikler göz önünde bulundurularak aralarındaki ilişkinin anlatılması hedeflenmektedir.

Birinci bölümde Antik Yunan'da önemli figürlerin demokrasinin işleyişine kazandırdığı kurum ve düzenlemeler ele alındıktan sonra dönemin filozoflarının demokrasi eleştirisi anlatılacaktır. Daha sonra demokrasinin liberal boyutuna değinilip fikri temellerini aktaracak ve demokrasinin modern zamanlardaki görünümüne de değinildikten sonra ona yöneltilen eleştiriler ele alınacaktır.

İkinci bölümde retorik hususu siyasal alanla ilintili olacak şekilde sunulmaya çalışılacaktır. Özellikle *ethos*, *pathos* ve *logos* gibi retorikğin ikna boyutları ele alınacak, söylev türlerine göre retorikğin kullanım şekillerinden bahsedilecektir. Aristoteles'in detaylı incelemelerinden yararlanılan bu bölümün sonunda Platon'un retorikle ilgili çekincelerine değinilecek, özellikle Sokrates'in ölümüyle sonuçlanan dava ele alınırken retorikğin demokrasiye yaşattığı tahribat anlatılmaya çalışılacaktır.

Üçüncü ve son bölümde ise demokrasinin modern görünümüne entegre olan popülizmin kavramsal olarak incelenmesi yapılacaktır. Daha sonra retorikle popülizmin bir türü olan siyasal üslup arasındaki ilişkilendirme yapıldıktan sonra popülizmin halk kavramına olan yaklaşımı, kendi içerisinde yaşadığı çelişkileri ve türlerini ele alıp, demokrasiyle yaşadığı doğrudan ilişkiye değinilecektir. İlk bölümde bahsedilen demokrasinin kurumlarının bu aşamada nasıl bir tahribat yaşadığına dair kapsamlı bir inceleme yapılmaya çalışılacaktır.

En nihayetinde demokrasinin ilk anlarından itibaren maruz kaldığı "söylem" yönlendirmesinin bugünle benzerliklerine değinilip bağlantısı kurulacaktır.

Demokrasinin retorikle hedef aldığı kitlelerin kendi saflarına hangi söylem yapısıyla çekildiğini ve söylemlerde kullanılan olguların toplum nezdinde nasıl bir karşılığının olduğunu göz önünde tutarak yürütülen bu çalışmada, demokrasinin ideal formundan uzaklaştığına işaret edilip onun kendi sınavını ürettiğine dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİNİN ANTİK VE MODERN GÖRÜNÜMÜ

1.1. Antik Yunan Demokrasisi

Günlük yaşantımıza doğrudan etkisi bulunan ve kökeninin çok eskilere dayandığı, tıpkı o eski zamanların olduğu gibi bugünün de tartışma konusu haline gelmiş bazı olgular bulunmaktadır. Bu olguların en belirgin olanlarından biri kuşkusuz demokrasi kavramıdır. Demokrasi icat edildiğinden bu yana pek çok farklı dönüşüme, eğilip bükülmeye veya değişik kavramların bir nevi istilasına uğrayarak o kavramları kendisine entegre etmeye müsait yapısı itibarıyla bu dönüşüme ayak uydurmuş ve birçok hengamenin içinden sıyrılarak günümüze değin ulaşmayı başarmıştır. Bahsedilen kavramın tarihi bizleri yirmi beş yüzyıl geriye, Atina topraklarına götürmektedir.

Bu tarihi sürecin antropolojik olarak daha eskiye dayanabileceğini söylemek mümkündür. Bu ihtimal bir kabilenin üyeleri arasında alınacak kararda, dahil oldukları konuşma eyleminde görülmekle birlikte, çizilen duvar resimlerinden görmek de mümkündür ve bu hususa *eşitliğin mantığı* destek olmaktadır (Dahl, 2021:17). Ancak burada toplumun tamamını ilgilendiren örgütlü bir demokrasi anlayışından bahsetmek zor olacaktır. Küçük boyutlu kabilelerde toplumun tamamını ilgilendiren kararlar olsa dahi, örgütlü bir demokrasiden bahsetmek gibi bir imkânımız bulunmamaktadır. En başta ya bahsedilen demokrasileri betimlemeye yarayacak ayrıntıların eksiklikleri, ya demokratik öğelerin yanında demokratik olmayan öğeleri barındırması ya da görece küçük ve önemsiz sayılmasıyla ilgili bir durum söz konusudur (Lipson, 1984:16). Bu durum bizlere demokrasi kelimesinin icat edildiği topraklar olan ve örgütlü olarak sayılabilecek ilk demokrasi örneği Atina'ya doğru yön almamız gerektiğini göstermektedir. Dikkatle değinilmesi gereken bir konu olarak, demokrasi, bir yönetim sistemi ve Andrew Heywood'un deyimiyile içinde barındırdığı güçlerin dağıtımının karşılığıdır.

Demokrasi kelimesinin Atina topraklarında icadı *demos* (halk) ve *kratos* (iktidar) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur. Bu iki kelimenin birleşimiyle ortaya "halkın iktidarı" anlamı çıkmakta ve Atina demokrasisi, halkın direkt olarak siyasal kararlara dahil olduğu bir yapı olması itibarıyla bu durumu karşılamaktadır. Ancak kavramın karşılık bulduğu yer bir nevi yanıltıcıdır. Çünkü demokrasi kelimesinin "demos" için can bulduğu nokta orijinal Yunancada "çoğunluk" veya "yoksullar" anlamında kullanılıp

“eğitimsizlerin eğitilmişler paahasına yönetimi” şeklinde bir hiciv niteliği taşımaktadır (Heywood, 1999:67-68). Bu anlamıyla demokrasi kavramına dönemin düşünürleri tarafından ne denli eleştirel bir tavırla bakıldığını görebilmek mümkündür. Bu eleştirel tavrın tartışmalarla beslendiğinin ve demokrasinin doğumundan itibaren hedef tahtasında bulunduğunun altını çizmek gerekir. Daha sonraki bölümlerde bu konu irdelenecektir.

Demokrasi, bulunduğu dönemin dinamikleri doğrultusunda gelişim veya değişim göstermektedir. Buradaki gelişim vurgusuna dikkat çekerek, demokrasilerin “buharlı makineler” gibi tek seferde icat edilen bir kavram olmadığını belirtmekte fayda vardır (Dahl, 2021:17). Demokrasi adına bir evrim söz konusudur ve Yunan *polislerinin*¹ örgütlenişi ve ticari hayatın gelişiminin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

Atina demokrasisinin ne denli etkili olduğunu görmek hem o günlerde hem de günümüz açısından önem arz etmektedir. Günümüze değin ulaşan yazılı kaynaklarıyla bizlere o dönemi ve demokratik yapısını tanıma fırsatı sunmaktadır. Bunun yanı sıra halk katılımının, bir başka deyişle örgütlü bir biçimde katılımcı demokrasinin ilk örneklerini Atina demokrasisine atfedebiliriz (Dahl, 2021:20). Atina’da demokrasiye katılım anlamında bütün yurttaşları kapsayıcı bir özellik bulunmaktadır. Önemli kararlar çoğunluk esasına göre alınmaktadır ve bu kararlar düzenli toplantılar veya meclislerde alınmaktadır (Heywood, 1999:68). Yöneten kişilerin yurttaşlar arasında düzenli olarak yinelenen kuralarla veya sıra sistemiyle her yurttaşın yöneten pozisyonuna getirilebileceği bir mekanizma oluşturulmuştur. Bu sayede her yurttaşın yönetici pozisyonuna gelmesinin önünde engel bulunmamaktadır. Bu şekilde işleyen sistem mekanizması Atina demokrasisinin en önemli yanlarından birini oluşturmaktadır.

Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta, yurttaşlık kavramına karşılık gelen yalnızca özgür yetişkin erkeklerin olmasıdır. Yani ne yurttaşların eşlerine ne çocuklarına ne de kölelere bu hak tanınmakla birlikte kölelerin emeklerinin köle sahibi yurttaşları kamu politikalarına katılmak hususunda özgürleştirmek gibi Atina siyasi sisteminde kritik bir rol oynadığını belirtmek gerekmektedir (Tilly, 2014:54). Bütün bunların yanı sıra *meteikos*, yani Yunan şehir devletlerinde yaşayan ancak yurttaşlık haklarına sahip olmayan bir topluluğun varlığı da söz konusudur (Ağaoğulları, 1989:7-8). Özetle Antik

¹ Antik Yunan örgütlenme biçimi, kent-devleti.

Yunan'ın Atina'sında yurttaş olarak görülenler yalnızca özgür, toprak ve köle sahibi, erkeklerden oluşan topluluğa verilen addır.

Demokrasinin Antik Yunan'da çokça betimlemeleri yapılmıştır; ancak yaratılan tartışmalar hangi doğrultuda olursa olsun, Atina'nın değerleriyle örtüşmeyen betimlemeler bir Yunanlı açısından hiçbir anlam ifade etmemiştir (Lipson, 1984:28). Bir başka deyişle demokrasi bağlamında Yunanlıların referans noktası Atina'ydı. Atina, neyin demokrasiyle bağdaşıp neyin demokrasinin dışında tutulacağına dair dayanak noktası olarak görülmekteydi. Bu algının işliyor olmasının ve gerçekçi bir dayanak noktası olmasının elbette bir sebebi bulunmaktadır. Atina'nın kurumları, yurttaşlarının politik hayata katılımı konusundaki çizgisi ve Atina aydınlarının oluşturduğu tartışma kültürünün etkisi gibi birçok neden bu bakış açısının destekleyicisi niteliğinde büyük dilimin sahibidir.

Yurttaşların varlığı kurumları meydana getirmiş ve bu kurumlar, yurttaşlık ve katılım örneklerinden yola çıkılarak, Atina demokrasisinin sağlam bir temele oturtulması ve demokrasilerine entegre olan kurumların var olmasını desteklemiştir. Atina, demokrasi tartışmasına zemin oluşturmuş ve o dönemin aydınlarının ışığında Perikles, Atina'ya atıfta bulunarak "Hellen dünyasının eğiticisi" değerini biçmesi dahi demokrasinin yarattığı tartışmaların ne ölçüde gelişime katkı sağladığını gösterir niteliktedir (Lipson, 1984:16). Antik zamanlarda demokrasinin Atina *polisine* göre ölçülmesi adına birtakım tartışmalar türemiştir. Bir nevi bu tartışmalar ve edebi yazılar ile demokrasinin gelişiminde yol kat edildiğini düşünmek de yanlış olmayacaktır.

1.2. Antik Atina'da Demokrasinin Oluşum ve Gelişim Süreci

Dahl'ın da belirttiği üzere demokrasi bir "buharlı makine" gibi icat edilmemiştir. Demokrasinin oluşumu ve gelişimi bir süreç meselesi olarak okunmalıdır. Demokrasi tarihinin ilk sayfalarının Antik Yunan'ın Atina'sında VIII. yüzyılın sonlarına doğru krallığın yıkılması ve sonrasında aristokratlarca yönetilen Atina'nın, çok sesliliğe daha fazla karşı koyamayıp bu sayfaları açtığını ve belirli reformların yanında kurumlarla demokrasiyi yalnızca kavramsal olarak kullanma eğiliminde bulunmadıklarını bilmekteyiz.

Atina'nın çalkantılı bir dış politikası, iç çatışmaları ve içerisinde barındırdığı eleştirel yaklaşımları düşünecek olursak, demokrasinin bir ömrünün olması da makul

olacaktır. Demokrasi Atina şehir devletinde İ.Ö. 509 yılında Kleistenes'in anayasal reformlarıyla temellendirilmiş ve Makedonya'nın işgaline, yani 322 yılına kadar Atina'nın yaşayan yönetim biçimi olagelmıştır (Aktan ve Fettahoğlu Hallier, 2021a:6). Bu tarihsel süreci yakından incelemeye başlamak adına demokrasiden daha da öncesine, pek de bilginin bulunmadığı krallık döneminin yıkılışına ve bu yıkımın doğurduğu olgulara değinmemiz gerekecektir.

VIII. yüzyılda yıkılan krallığın ardından Atina'nın önde gelen dört Attika kabilesi aristokratik bir yönetim biçimini kurup, krallık döneminden kalan ve Ares tepesinde bulunan bir kurum olan *Areopagus*'u² hem yasama hem de yargı erklerini elinde bulundurmak suretiyle kendilerinde toplamış ve yürütme işlerini soylulardan oluşan, görev süreleri bir yılla sınırlı olan üç *Arkhon*'a³ teslim etmişlerdir (Ağaoğulları, 2013:26).

Atina'da iktidarın her noktasında varlığını sürdüren soyluların servetleri arttıkça yoksul kitle ile aralarındaki uçurum da artmıştır⁴. Bu servet artışının en önemli sebebi olarak aristokratların tahıl üretiminden üzüm ve zeytin üretimine geçip çok daha fazla kar elde etmeleri ve bu geçiş sürecine küçük çiftçinin farklı parametrelerden oluşan riskleri göze alamayıp saf dışı kalmaları olarak işaret edilmektedir (Şenel, 1995:116).

Küçük çiftçilerin bu dönem içerisinde tefecilere yüksek faizle borçlanıp bu borçları ödeyemediklerinde topraklarından olduklarını, çocuklarını, eşlerini ve kendilerini güvence olarak gösterip alacaklıların köleleri olduklarını, daha sonrasında bu durumun sınıf çatışmalarına yol açmasının ardından yoksul kitlelerce başlatılan ayaklanmanın güçlükle bastırılıp aristokratların bu tehlikeyi Drakon'a hazırlattıkları yasalar ile bastırmaya çalıştıklarını bilmekteyiz (Şenel, 1995:116). Bu bastırma girişimlerinin bir işe yaramayacağını anlayan aristokratlar uzlaşma çabalarına başlamışlardı ve bu uzlaşmanın mimarı ise Solon olmuştur.

² Bu kurum krallık döneminde danışmanlık görevini yürüten bir kurum olarak bilinmektedir.

³ Antik Atina'da yüksek devlet görevlisine verilen isim.

⁴ Dönemin toplumsal sınıfları arasındaki ayrıma kısaca değinecek olursak, 500 kile buğday üreten veya yıllık geliri bu ölçüye denk gelenler "500 kilelikler" olarak adlandırılıp birinci sınıfa girmelerinin yanı sıra ikinci sınıfa mensup olanlar 300, üçüncü sınıfa mensup olanlar ise 150 kilelikler olarak adlandırılıyorlar ve bunun altında gelire sahip olanlar ise dördüncü sınıfa tabii olmaktaydılar (Şenel, 1995:117). Toplum içerisinde sınıfların ayrımları gelirlere oranla yapılmaktaydı.

1.2.1. Uzlaşmanın Mimarı: Solon'un Reformları

İ.Ö. 638 – 558 yıllarında yaşayan Solon, Atinalı bir devlet adamı, hukukçu ve şairdir. Solon dönemin çatışma ortamının dindirilmesi açısından Atina'nın ihtiyaç duyduğuna inandığı ve sonucunda demokrasinin doğumuna sahne olacak olan temel kurumların kurucusu olarak, çatışma içerisindeki taraflar tarafından yasa koyucu olarak seçilmiştir (Ağaoğulları, 2013:30). Solon yaptığı reformlarla yurttaşlık statüsünün temellerini sağlam zemine inşa etmiştir. Bu reformları hayata geçirirken bir denge sistemini kurmayı öngörüp halkın üzerindeki baskıyı azaltarak siyasi hayata daha çok katılmalarının da önünü açma gayretinde bulunmuştur. Bu birlikteliği ve dengeyi oluşturmanın alt metninde ise Drakon'un yasalarının halkı bastırmaya çalışmasının olumsuz sonuçlar doğurduğuna tanık olmalarıdır. Bu olumsuz sonuçların en başında halkın ayaklanması gelmektedir.

Topraklarını ipotek ettirerek yüksek faizli borçlarını ödeyemeyenlerin borç köleliği durumuyla karşı karşıya kaldıklarını belirttik. Solon, özgür bir babadan doğan hiç kimsenin kölelik konumuna indirgenemeyeceğini ilke haline getirerek borç köleliğini kaldırmış ve bunu yasalarla güvence altına almıştır (Ağaoğulları, 2013:31). Böylece daha öncesinde topraklarını ipotek ettirerek borçlanan ve sonrasında köle statüsüne düşen her Atinalının hem borçları silinmiş hem de kölelikten azat edilmişlerdir.

Solon, toplumun yapısını ele alarak daha geniş kitlelerin siyasi yaşamda bulunmasının önünü açmıştır. Yurttaşlığın ayrımının hangi soydan geldiklerine bakılmaksızın yalnızca servetlerinin ölçüt olarak belirlenerek yurttaşları dört farklı sınıfa ayırmıştır ancak günümüzün sınıf ayrımlarının karşılığını bu noktada aramamız yanlış olacaktır; bu sınıf ayrımının yapılması yurttaşların hukuksal statülerinin, askerlik durumlarının ve ne kadar vergiden mesul olduklarının saptanmasıyla ilgili bir durumdur (Ağaoğulları, 2013:31). Yani zengin olanın siyasi alanda daha etkili noktalarda var olabildikleri bir düzenin inşasını okumaktayız. Yoksullar ise siyasi alanda yine var olacaklar yalnız üst düzey memurluk görevlerini yerine getiremeyecek pozisyonda bulunacaklardır. Bunun Solon açısından belirli sebepleri bulunmaktadır, özellikle zengin olanın varlığı sebebiyle belirli pozisyonda bulunmasının nedenini, basit bir varsıllar sınıfı olarak adlandırmak ve bu şekilde bir açıklama getirmek, çok sığ bir yaklaşım olacaktır.

Solon'a göre kişinin memurluk yapacak boş vakte sahip olup olamayacağını yanı sıra devlet harcamalarını üstlenmeleri de önem taşımaktaydı. Yurttaş kişi geniş topraklara sahip olan bir kişinin seçilme hakkı haricinde en az bir soylu kadar yurttaş olarak görülmektedir (Ağaoğulları, 2013:32). Bu olgu demokrasinin ilk sayfalarını çevirmek anlamına gelmektedir. Çünkü daha önceleri bu gibi halkın tamamını işin içine çekip herkesi “herkes”leştiren bir durumla karşı karşıya kalınmamıştı. Yurttaş olan kişilerin servetlerinden dolayı ayırım yapılmasının bir diğer sebebi ise yöneten pozisyonunda kimin bulunacağıdır. Bir yurttaşın arkhon seçilmesi için birinci sınıftan olması zorunluydu.

Yasalar arasında en çarpıcı olanlardan biri, kentte sıklıkla gerçekleşen ayaklanmaları akışına bırakarak görmezden gelmesi ve yurttaşlardan bazı kesimlerin bahsi geçen ayaklanmalarda yer almaması konusunda Solon, bu duruma karşı bir tutum sergilemiş ve yurttaşların bir tarafı seçerek silahlanıp mücadele etmeleriyle ilgili yasa çıkarmış olmasıdır. Aksi takdirde yurttaşların bu yasayla mahkûm edilmeleri söz konusudur (Aristoteles, 2022a:10-11). Burada dikkat çeken husus ise kişilerin toplumsal olaylara kayıtsız kalmaması gerektiği ve yurttaşın her zaman toplumu ilgi noktasında tutması gerektiğinin vurgusudur. Aynı yaklaşımı Perikles'in cenaze söylevinde de görmekteyiz (Tunçay, 2006:37). Atina bu gibi sebeplerle çağdaşı olan diğer kent devletlerinde de siyasal alana katılımın kıstas noktası olarak belirleyici bir Yunan polisidir.

Solon'un bu yasal düzenlemeleri yapmasının ardından bazı eleştirilere maruz kaldığını ve hatta iftiralara varan durumlarla karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz. Burada Aristoteles'in yazdıklarından vardığımız kanı bizi bu noktaya getirmektedir. Bahsi geçen eleştiri ve iftiralar ise, Solon'un yasaları hayata geçirmeden evvel arkadaşlarına bahsettiğini, bazı kesimler ise bu bilgileri kötüye kullanarak suiistimal ettiklerini dair iddialardan oluşmaktadır. Bu noktada Solon'un niyetini sorgulamışlar ve bu sayede yeni yasanın yürürlüğe girmesinden önce bu kesimin borçlanarak toprak sahibi oldukları, borçlar affedildikten sonra birden mülk sahibi oldukları şeklinde ileri sürülmüştür (Aristoteles, 2022a:7-8). Aristoteles ise böylesi durumlar için Solon'un adını lekelemeyeceği yönünde kanaat belirtmiştir. Aristoteles'e göre bir diğer büyük sebep olarak bu kadar kötü siyasal ortamda her türlü iktidarı elinde bulundurabilecek konumdayken buna tenezzül etmeyişi, Solon'un bu gibi durumlardan

faydalanmayacağını işaret etmektedir (Aristoteles, 2022a:7-8). Aristoteles'in bu durum karşısında Solon'un destekçisi olduğunu gözlemlemekteyiz.

Solon, yeni yasaları ilan ettiği zaman bu ilanı herkesin görebilmesi adına *kyrbis*⁵ adı verilen ilan tahtalarına asıyordu; çünkü Atina yasalarına göre her yurttaşın yasaları bilmek gibi bir zorunluluğu bulunmaktadır. Öyle ki arkhonların da bu yasalara tabi oldukları ve yasalara karşı bir suç işlediklerinde altından bir Tanrı heykeli yapmakla yükümlü oldukları bilinmektedir (Aristoteles, 2022a:8). Yani Solon'un demokrasiye kazandırdığı, yalnızca halkın bir kesimini değil, yönetici pozisyonundakiler de dahil olmak üzere herkesi bağlayıcı nitelikte olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Solon'un sistemine göre her kabilenin uygun gördüğü adaylar arasından yapılacak olan bir kurayla arkhon belirlenmekteydi. Her kabile⁶ dokuz arkhon için onar aday gösteriyor ve arkhon olacak dokuz kişi bunlar arasından kurayla belirleniyordu (Aristoteles, 2022a:10). Önceki dönemlerde ise bu görevler Areios Pagos Meclisi tarafından kendi üyeleri arasından seçiliyor ve bir yıllığına göreve getiriliyordu.

Solon'un getirdiği bir diğer önemli yasal düzenleme ise, halkın haksızlığa uğradıkları durumlarda haklarını aramaları adına mahkemeye başvurabilmeleridir. Bir diğer durum ise halkın elinin çok güçlenmesinden dolayı dengeyi yakalayabilmek adına mahkemelerin kararlarına itiraz edilmesi durumunda bütün halkın bu mahkemeleri izleme hakkına sahip olmasıydı. Halk burada yalnızca izleyici pozisyonunda değil, mahkemenin sonucunu etkileyebilecek gücü de elinde bulundurarak oylamaya katılabiliyordu (Aristoteles, 2022a:11).

Bu ve bunun gibi yasaları hayata geçiren Solon'un hedef tahtasına oturtulması için fazla bir süre geçmemiştir. Atinalılar yeni yasaları şikâyet etmek ve yorumlamasını istemek üzere Solon'u sıklıkla ziyaret ediyordu ancak Solon yasaların yorumlamaya açık olmadığını ve daha fazla düşman edinmek istemediğini, Atina'dan ticaret ve seyahat maksadıyla ayrıldığını belirtmiştir. Topraklarından olan zenginler ve toprakları yeniden dağıtımına tabi tutulması gerektiğine inanan halk arasında eşit mesafede durduğunu şu dizelerle ifade etmiştir (Aristoteles, 2022a:12-13):

“Ayrıcalıklarımı ne azalttım ne de arttırdım,

⁵ Yukarıya doğru incelen, dörtgen ya da üçgen piramit levhalara verilen isim.

⁶ Bahsedilen dönemde dört farklı Attika kabilesi bulunmaktaydı.

*Halka kendisine yetecek kadar pay verdim.
Güçlü olup zenginlik içinde yüzenlerin de
Hak ettiklerinden fazlasını almalarını engelledim.
Kalkanımı iki kesime karşı yüksek tutarak, hiç kimsenin
Diğere haksız yere üstünlük sağlamasına izin vermedim.”*

Halk ile soylular arasındaki dengeyi yakalamaya çalışan Solon, yoğun yasa düzenlemesi taleplerinin ardından yolculuğa çıktıktan sonraki dört senede Atina adına sakin bir dönem yaşanmış olsa da beşinci seneden sonra bir iç karışıklık daha meydana geldi ve ortaya çıkan siyasi belirsizliğin ardından halka daha yakın konumda bulunan Peisistratos'un tiranlık dönemi fiilen başlamış oldu (Aristoteles, 2022a:15-16). Ancak öncesinde Solon'un Atina demokrasisine olan etkisini daha iyi anlamamız açısından Solon'un Atina'da hem temellerini attığı hem de gelişimine katkıda bulunduğu kurumları incelememiz gerekmektedir.

1.2.2. Anayasal Tiran: Peisistratos

Atina'nın çalkantılı dönemlerinin yeniden baş göstermesiyle birlikte ön plana çıkıp yönetime el koyan ve dönemin tarihçilerinin atfından dolayı tiranlık dönemi olarak adlandırılan kişi Peisistratos'du. Solon, yönetime göz diktiğini anlaması üzerine halkı defalarca uyarmış, sonunda halka kendisini dinletemeyeceğini anlamasıyla evinin kapısına savaş silahlarını asarak vatani için elinden gelen her şeyi yaptığını ve yurttaşların da bu çizgiden taviz vermemesi gerektiğini söyleyerek kenara çekilmiştir (Aristoteles, 2022a:16-17).

Peisistratos'un Tiran olarak görülmesinin belki de en önemli sebebi iktidarı ele geçiriş şeklidir. Halkı kandırarak etrafında toplamış ancak bu aldanmaya dahil olmayan Solon duruma engel olmaya çalışmıştır. Ancak bütün bu yaklaşımlara rağmen Peisistratos, yasalara saygılı bir yönetim uygulama yolunu tercih etmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi o dönemde Tiran olarak algılanmasının sebebi dönemin tarihçilerinin bu şekilde aktarmalarıdır. Kendisini dava eden sıradan halkın karşısında mahkemeye çıkıp savunmasına hazırlanırken davacı tarafın korkup gelmemesinde Peisistratos'un yasalara saygısını ve yaklaşımını bu hususta kavrayabiliriz (Aristoteles, 2022a:19). İktidarının uzun ömürlü olmasının en temel sebebinin bu olduğunu belirtebiliriz.

Peisistratos, ömrünün sonuna kadar birkaç kez yıkılmış olan iktidarını sürdürmeyi başarmıştır. Sonrasında oğullarının eline geçen iktidar döneminde fazlasıyla karışıklık yaşanmış ve Kleisthenes'in reformlarıyla halkı öncelediği dönem başlamıştır.

1.2.3. Demokrasinin Babası: Kleisthenes

Anayasal demokratik düzenin öncülüğünü yapan Kleisthenes, kendisinin de bir soylu olmasına karşın Atina vatandaşlarının siyasal alandaki varlığını kuvvetlendirmeyi amaçlamaktadır. Atina'da aristokratların aksine *demosun* yanında duran ve anayasal demokratik bir sistemi inşa eden kişidir ve Atina demokrasisinin babası olarak anılmaktadır (Aktan ve Fettahoğlu Hallier, 2021a:7). Kleisthenes'in bu mücadelesi o dönemin *hetaireiai*⁷ yapılanmalarına destek sağlamayacağını açık bir şekilde dile getirmesiyle başlamıştır (Aristoteles, 2022a:23).

Kleisthenes kura sistemiyle Atina'nın bucaklarına göre bir dağıtım⁸ öngörmüştür. Bunun en önemli sebeplerinden biri heterojen bir siyasal yapının oturtulmasıydı. Bu sisteme göre yurttaşlar eski kabilelerinin değil, içinde buldukları *deme*'nin adını taşımaya başlamışlardır (Ağaoğulları, 2013:38). Bu sayede kabileler arasındaki rekabetten çıkabilecek herhangi bir çatışmanın da önüne geçmek hedeflenmekteydi.

Kleisthenes'in en önemli reformlarının başında polislin statüsel yanını ele almak olmuştur. Buna göre eski sistemdeki dört farklı Atina kabilesinin sayısı on kabileye arttırıp *Bule*'nin üye sayısını dört yüzden beş yüze çıkarmıştır (Ağaoğulları, 2013:37; Aristoteles, 2022a:24). Kleisthenes'den sonra *Bule*'un görevleri arasında; halk meclisine sunulan yasa ve karar tasarılarını hazırlamak, acil durumlarda çeşitli kararnameler çıkarıp uygulamak ve devlet görevlilerini denetlemek bulunmaktadır (Ağaoğulları, 2013:40).

Ekklesia ise *Ostrakismos* adında yeni bir yetkiye daha sahip olmuştur. *Ostrakismos*, Kleisthenes'in halkı güçlendirmek adına getirdiği yasalardan bir diğeridir. O dönemde örneği çokça bulunan aşırı güçlenmiş siyasetçilere karşı adeta bir dur noktası anlamına gelmektedir. Bu yeni yasaya göre Ekklesia yılda bir kez olmak üzere Çanak Çömlek Mahkemesi'ne dönüşmekteydi ve bu hususta kararlar bu mahkemece halk tarafından alınmaktaydı (Ağaoğulları, 2013:40). Yurttaşlar tiranlığa eğilim gösteren

⁷ Antik Atina'da siyasal derneklere verilen isim.

⁸ Burada bahsedilen sistemi detaylı bir şekilde incelemek için bkz: Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, 2022, s. 24-25.

kişilerin isimlerini çanak çömlek parçalarına yazarak oyluyor, 6000 yurttaşın bir kişinin adını yazması dahilinde ismi yazılan kişi sürgüne gönderiliyordu (Ağaoğulları, 2013:40).

Kleisthenes, halka olan bu güvenini samimiyetle dile getirmesinin yanı sıra uygulamada da bu güveni hissettiriyor olması halkla arasındaki bağı oldukça kuvvetlendirmiştir. Yurttaşların yeni yurttaş olduğunun anlaşılması için babalarının adlarıyla değil, kendi buldukları *deme*'nin adıyla anılması hususu da dahil olmak üzere toplumsal yapıda heterojenliği yakalamaya çalışıp kimin nereden geldiğiyle ilgilenmeden yürürlüğe koyduğu yasaları herkes için eşit uygulamasının “Demokrasinin Babası” olarak anılmasında bir dayanak noktası olarak görülmektedir.

1.3. Atina Demokrasisinin Kurumları

1.3.1. Ekklesia (Halk Meclisi)

Ekklesia, üye tam sayısının kesin olarak bilinmediği bir kurumdur. Atina demokrasisinin yasama organı, yetişkin her erkek yurttaşın doğal üyesi sayıldığı Ekklesia idi (Uygun, 2020:22). Bütün yetişkin erkeklerin kaydının günümüze değin ulaşamamasından ötürü üye sayısı hakkında kesin bir sayı vermek imkansızdır. Halk Meclisi, günümüz sistemi gibi temsili bir yapıda görülecek bir organ değildir; yurttaşların her birinin bizzat kendisinin dahil olduğu bir organdır (Dinçkol, 2017:755; Uygun, 2020:22). Halkın dört sınıfının tamamının katılabildiği ve yasama yetkisi ile birlikte devlet görevlilerini seçme hakkına sahip bir kurultaydı (Ağaoğulları, 2013:33).

Ekklesia, halkın kendisini siyasal alanda varlığını hissettirdiği yerlerden birisidir. Yani halk siyasal alana birçok hususta dahil olmuş, politika üreten bir yapıya bürünmüştür. Bu hususa o dönemde karşı çıkanlar kadar destekçisinin de olduğunu görmemiz gerekmektedir. Dönemin ünlü askerlerinden Perikles, yurttaşların siyasal alanda var olması gerektiğini ve hatta politikayı oluşturabilecek bir Atina toplumunun var olduğunu ünlü Cenaze Söylevi'nde şu şekilde vurgulamaktadır; “*Yalnız biz Atinalılar devlet işlerine karışmayanlara kendi işi gücü ile uğraşan sessiz bir yurttaş değil, hiçbir işe yaramayan biri gözüyle bakıyoruz*” (Dinçkol, 2017:755-56; Tunçay, 2006:37). Bu hususta Perikles'in vurgusu çok önemlidir. Tıpkı daha önce bahsettiğimiz Solon'un çatışma esnasında yurttaşların bir tarafta bulunup mücadeleye katılmasını yasalaştırdığı gibi Perikles de her bir yurttaşın işin içine dahil olduğu bir toplumsal yapı hedeflemiştir.

Ekklesia, kuramsal olarak böylesine güçlü bir kurum olmasına rağmen, pratikte önemsiz bir kurum olarak bilinmektedir (Ağaoğulları, 2013:33). Bunun en önemli sebebi ise meclisin yoğunluğudur. Meclisin kalabalık olması nedeniyle sorunların tümünü ele alıp sonuçlandırmak olanaksızdı. Bu sebeptendir ki Atina'da diğer meclisler siyasal alanda daha etkin rol oynamışlardır. Ancak halkın siyasal yaşamda daha çok bulunması açısından Ekklesia fazlasıyla halkı olaya dahil etmiştir (Ağaoğulları, 2013:33). Daha sonraları Platon bu kurumu servet gelirlerine göre birinci ve ikinci sınıfa dahil olanların meclis toplantılarına katılmalarını zorunlu kılıp diğer iki sınıfı bu mecburiyete dahil etmediği sistemi düzenleyerek, yasaların oluşumunda üst sınıfların daha etkin olmalarının önünü açmayı hedeflemiştir (Ağaoğulları, 2016:122; Şenel, 1995:161).

1.3.2. Bule (Beşyüzler Meclisi)

Antik Yunan'da demosun siyasal alana dahil olabildiği bir diğer kurum ise Bule Meclisi'dir. Bu kurum Beşyüzler Meclisi olarak da anılmaktadır. Bule, Ekklesia'nın gündemini belirleme görevini ifa etmektedir. Atina'da toplamda on farklı deme'nin⁹ gönderdiği 500 temsilcinin oluşturduğu Beşyüzler Meclisi'nde, her yurttaş ancak bir kez seçilebilmekte ve yurttaşların neredeyse tamamı Beşyüzler Meclisi'ne üyelik yapmış olmaktadır (Dinçkol, 2017:757).

Halk meclisinin gündemini belirlemek ve farklı idari işlerde görev almak bu kurumun başlıca etkinlik sürdürdüğü alanlardandır. Daha çok Halk Meclisi'nin işlerini hafifletmek amacıyla kurulmuş bir kurumdur (Ağaoğulları, 2013:34). Halkın üstlendiği rollerden bir diğeri ise mahkemelere oylamayla jüri heyeti gönderebilmesiydi ve Perikles'in döneminde bu uygulamayla seçilen jüri üyelerinin, hizmetleri karşılığında ödeme alıyor olması, yurttaşların bu süreç için katılımını teşvik edici sonuçlarını göstermiştir (Dinçkol, 2017:758).

Daha sonraları Atinalılar Beşyüzler Meclisi'nin geniş yetki açısından hoşnutsuz kalmalarından dolayı yetkilerini sınırlandırmak durumunda kaldılar. Aksi takdirde Atina siyasal sisteminin en güçlü kurumu haline gelecekti. Bu sınırlandırmaları şu şekilde sıralayabiliriz (Uygun, 2020:29-30):

- 1) *“Konsey üyeleri, göreve başlarken, vatan hainleri, demokrasi düşmanları ve usulsüzlük yapan vergi memurları dışında, kefalet ödemeye hazır olan hiç kimseyi hürriyeti bağlayıcı ceza veremeyecekleri hususunda yemin ederdi.*

⁹ Antik Yunan'da mahalle örgütü.

- 2) *İ.Ö. 400'lü yılların başında kodifikasyon sırasında Meclis'in alamayacağı kararların tam bir listesi yasalaştırıldı. Bu listenin yalnızca bazı parçaları günümüze ulaşabildi. Bugün kesin olarak bildiğimiz sınırlar şunlardır: Konsey savaş ve barışa karar veremez. Ölüm cezası, büyük para cezası, siyasal hakların kaybı, kutsal yerlere ve Pazar yerine girmeme cezası veremez.*
- 3) *Eskiden Meclis, bir yargı organı gibi, bazı para cezaları, hürriyeti bağlayıcı cezalar hatta ölüm cezası verebiliyordu. Kodifikasyon tarihinden itibaren, bu tür yargısal yetkiler Halk Mahkemesi'ne devredildi ya da Meclis kararlarının Halk Mahkemesi'nce onaylama koşulu getirildi."*

1.3.3. Areopagos

Atina'da VIII. yüzyılın sonlarında krallığın yıkılmasıyla birlikte o dönemde krala danışmanlık hizmeti veren Areopagos kurumu, Atina'nın krallık devrinin kapanmasıyla yasama ve yargı erklerini bünyesinde toplayan bir kuruma dönüşmüştür (Ağaoğulları, 2013:26). Areopagos için yetkilerinin genişletilip daraltıldığı dönemler mevcuttur. Atina'nın çalkantılı siyasal hayatının belki de en önemli kurumu olduğunu söyleyebiliriz.

Areopagos'un görevleri arasında vurgulanması gereken noktalar olarak; arkhonların denetleme işlerini üstlenmesi, anayasaya karşı işlenen suçların yargılanması, suçlarının ağır derecede olanların yurttaşlıktan çıkarılma yetkisi gibi hususlar sıralanabilir (Freeman, 2003:154). Areopagos, genel anlamda aristokrasinin yaşatıldığı bir kurum olarak bilinmektedir. Görev sürelerini tamamlamış olan *arkhon*'ların hayatlarının sonuna kadar daimî üyesi oldukları bir kurumdur.

İktidarlar değiştikçe Areopagos'un yetkilerini kendi çıkarları doğrultusunda daraltmışlardır. Ancak atalarının kültürlerine sahip çıkmak isteyen Kleisthenes gibi demokrasinin öncüsü niteliğini taşıyan kişiler her fırsatta kurumu eski şanına kavuşturmakla ilgili çalışmalar düzenlemişlerdir.

1.3.4. Heliaia ve Dikasteria (Halk Mahkemeleri)

Davaların yeminli yargıçlarca yürütüldüğü *heliaia* Atina'nın bir döneminde en yüksek mahkeme olarak tanımlanmaktaydı. Atina yurttaşlarının otuz yaşını tamamlayan her bireyi, sınıf farkına bakılmaksızın, kura ile bir yıllığına *heliaia* üyeliğine seçilebilmekteydi. Aslında bu kurumun temel amacı aristokrasinin güçlü olduğu Areopagos'un etkinliğini dengelemektir (Ağaoğulları, 2013:34). *Heliaia* döneminin bir nevi yargıtayı rolünü üstlenmişti; alınan kararların hükmü kesindi.

5. yüzyılda bu kurum yerini *dikasteria*'ya bırakmıştır. Açık bir yargılama alanı olan *dikasteria*, kadın, çocuk ve kölelerin varlık gösterebildiği bir mahkeme değildir (Aktan ve Fettahoğlu Hallier, 2021b:15). Heliiaia'da olduğu gibi 30 yaşını aşmış Atinalı erkek yurttaşların katılabildiği bir mahkemedir.

Bu mahkemelere atanan yargıçlar ise *kleroterion* adında bir uygulamayla, kura ile yapılmaktaydı. *Dikasreia*'da 201 ile 2500 arasında *dikastes*, yani jüri bulunmaktadır (Aktan ve Yay, 2021:8). *Kleroterion*, bu jürileri randomizasyon sistemiyle seçmeye yarayan antik bir cihazdır. Bu antik cihaz sayesinde o dönemde kayırmacılığın önüne geçmek hedeflenmiş ve demokratik, adil bir seçim sisteminin işlemesi için aktif rol oynamıştır. Mucidinin kim olduğu kesin olarak bilinmese de Kleisthene'in iktidar döneminde uygulanmaya başlandığı belirtilmektedir (Aktan ve Fettahoğlu Hallier, 2021b:5).

Burada davalı tarafın kendisini savunması ve jüriyi ya da yargıçı ikna etmesi gerekmektedir. Antik Yunan'ın en önemli, yurttaşların tamamen içine dahil edildiği bu mahkemelerde davalı tarafın kendisini savunurken sunduğu argümanlar önem taşımaktadır. Bu argümanlar eşliğinde savunmasını güçlendirecek ve kendisini dinleyenleri ikna edebilecektir. Diğer taraftan sonraki bölümde üzerinde fazlasıyla duracağımız üzere, davalı tarafın bir avukatının olması ve bu avukatın hitabet yeteneğine sahip olmasıyla ortaya yeni bir tartışma konusu çıkacaktır. Avukatların, dinleyenleri mantık yoluyla değil de duygular aracılığıyla kendi tarafına çekilmesini etik bulmayacak olan düşünürler tarafından sistemleştirilecek olan hitabet yeteneğine, yani retorikle çekilmiş söylevin dinamiklerine değinilecektir.

1.4. Antik Yunan'da Demokrasi Algısı

1.4.1. Platon'un Demokrasi Yaklaşımı

Takribi olarak İ.Ö. 427 – 347 yılları arasında yaşayan Platon, Antik Yunan'ın aristokrat ailelerinden birine mensup bir Atina düşünürüdür. Hocası Sokrates'in demokratik oylama sistemiyle ölüme mahkûm edilmesinin ardından, Atina'da var olan demokratik işleyişin sakıncalarını yine Sokrates'in diyaloglarını kaleme almak suretiyle eleştirmektedir.

Platon, aristokrasinin yönetimde etkinliğinin azalmasına karşılık olarak aristokrasinin yerini dolduran demokrasiyi hedef tahtasına oturtmuştur. Elbette

eleştirisinin altını dolduracağı çeşitli travmatik olayların da bu hususa yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Egemen sınıfın aristokrasiden çıkmasının yanı sıra; Atina ile Sparta arasında yaşanan ve 27 yıl süren Peloponez Savaşları, Platon'un hocası olan Sokrates'in demokrasiye başvurularak, oylamayla ölüme mahkûm edilmesi, şiddetinin had safhalara ulaştığı çeşitli sınıf kavgaları gibi tarihselleşen olayların bu eleştirilerin altını doldurduğunu söyleyebiliriz (Ağaoğulları, 1989:28-29). Peloponez Savaşları'nın Platon açısından Sokrates'in ölümü bağlamında farklı bir noktayı da işaret ettiğini görmemiz mümkündür. Bu savaşın psikolojik bir boyutu olarak, insani ilişkilerde, kişi artık insanların varlık sebebini sorgulamayı bırakacak konumdadır (Yıldızdöken, 2015:68). Platon açısından, hem hocası Sokrates'i ölüme mahkûm eden hem de olumsuz sonuçlanan bir savaşı oylayan halkın belirleyici olması hususunun, demokrasi adına bir ön yargı oluşturması kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir.

Atina'da işleyen demokrasi modeline önceki bölümlerde değinmiştik. Günümüz modern demokrasilerinden tamamen bağımsız ve özellikle temsil gerektirmeden, halkın direkt olarak, bizzat kendisinin katıldığı bir süreç olarak aktarılmıştır. Bu işleyiş şekline göre Platon, herkesin eşit olarak görüldüğü bir siyasal alanda çıkabilecek sorunları işaret etmiştir. Ayrıca Platon, çoğunluk ilkesinin işlerlik gördüğü bu sisteme olan güvensizliğini de dile getirmiştir. Bu bağlamda Platon çoğunluğun oyu ile alınan kararların, subjektif olanla objektif olan arasındaki ayrımı görmezden gelebilecek bir sistemle birlikte, halkın doğru kıldığı şeyleri gerçek olarak ilan etmesini sakıncalı olarak görmektedir (Özgüden, 2020:135).

Platon, yöneten ve yönetilen arasındaki ayrıma, ruhun iki¹⁰ bölümünden oluşan farklılıkların hangi noktalarda daha ağır bastığından bahsetmekle başlamaktadır. Bu ayrıma göre ruhun egemen akıl ile adi unsurlardan oluştuğundan bahsedip egemen sınıfın yapısına uygun bir kriter skalası oluşturduktan sonra insanların siyasete olan bağımlılığını daim kılma düşüncesindedir (Wood, 2013:83-84). Bu kriterlere uygun olanın yönetimde söz sahibi olması gerekir; çünkü her yurttaş karar verirken ussal bir yaklaşım sergilemeyecektir. Öte yandan insanın dizginlenemeyen arzularıyla yönlenmeye müsait yanının yönetime dahil olduğu senaryo ile Platon, demokrasi insanını tasavvur etmiş ve

¹⁰ Platon, yöneten ve yönetilen ayrımı konusunda ruhu akıl ve arzu olmak üzere iki bölüm olarak ifade etmektedir. Ancak daha sonra iştah, cesaret ve akıl olmak üzere üç farklı bölümden oluştuğundan bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Wood, Ellen Meiksins. 2013. *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Orta çağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. 2. bs. İstanbul: Yordam Kitap. ss: 83-84.

başta bahsedilen kriterlerden yoksun olan bu insan modelinin hayatlarını en iyi ihtimalle belirli bir zamana kadar harcayacağını ileri sürmüştür (Platon, 2022a:286-91-558c-562a).

Bedene kölelik eden, bedeninin arzularını öncelik haline getiren bir kişinin gerçek bilginin ihtiyaç duyduğu zamanla buluşması söz konusu olamaz; olsa dahi beden istekleri bunun olmaması için gerçek bilginin önüne geçmiş olacaktır (Aktaran Özgüden 2020:136). Demokrasinin hâkim olduğu bir alana tıpkı bir hayvan gibi dünyada yalnızca var olanı görebilen ve cehaletin bayrağının taşındığı alan gözüyle bakılması gerekmektedir (Ağaoğulları 1989:144-45). Bu sebeptendir ki demokrasideki yurttaşlar salt duygulardan ve nesnel olmayandan ileri gidemeyecektir. Bilgi için mesai harcayan filozof ile zamanını haz ve isteklerine harcayan kişinin mukayesesinin Platon'a göre imkansızlığı buradan kaynaklanmaktadır.

Platon ruhtan yola çıkarak yaptığı bu çıkarımlarda temel iki şeyden bahsetmektedir. İlki yurttaş ve diğeri ise yurttaşın yaşam şekli. Yurttaş her zaman ussal kararlar alamayacaktır ve bu da yönetimde bulunmaması gerekliliğinin baş göstergesidir. Yurttaşın kendi bedeninin arzularıyla ilgilenmenin ötesinde görülmesi rasyonel bir yaklaşım olmayacaktır. Rasyonel karar alabilme yetkinliğine sahip olan filozof yaradılışlı kimselerin dahil olduğu bir yönetim sistemi yerine, sıradan yurttaşın demokratik alana dahil olması tamamıyla akıl dışı bir yaklaşım olacaktır.

Ancak Platon'un doktrinindeki önemli bir diğer hususu da belirtmekte fayda vardır. Ruhun doğal niteliklerinin yanı sıra toplumsal koşulların etkisini göz ardı etmeksizin; boş zamanı olan, kendi emeğiyle üretilmemiş bir şeyi sahiplenebilen, gündelik hayatında çalışmak gibi bir zorunluluğu bulunmayan kişi olarak bahsettiğimiz kriterlere sahip olunması gerekmektedir (Wood, 2013:84). Kişi bu sayede, tek işinin yönetmek olmasıyla, verimli ve ussal olacaktır. Sıradan işlerle uğraşmak, siyaset yapabilmenin önünde engel teşkil edecektir. Yönetim unsurunun herkesçe ifa edilecek bir unsur olmadığının vurgusu bu noktada önem taşımaktadır. Çünkü yöneten kişinin ideaları kavrayabilen ve bunun yanında felsefi araştırmalarını yapabilme kapasitesine sahip kimselerden oluşması gerekecektir (Yılmaz, 2005:142). Platon'un *Devlet* adlı eserinin altıncı kitabında Adeimantos ile Sokrates arasında geçen diyalogda resmedilen perspektif,

bizlere işin ehline verilmediği takdirde sonucundaki felaketin anlatıldığı gemi – devlet benzetmesi¹¹ tam da bu noktada makul bir yere oturtulacaktır.

Devlet yapılanmasında herkesin eşit sayıldığı bir sistemin doğuracağı sorunlara da ayrıca vurgu yapan Platon’a göre, demokrasilerdeki eşitlik olgusu tamamıyla bir aldatmacadan ibarettir. Ehliyet ve liyakat gibi önemli gereksinimlerden yoksun kimselerin, devletin her kademesinde kendine yer bulma çabası nitelikli ve akılcı bir yaklaşımdan yoksun olacaktır. Devleti sağlam bir bedene benzeten Platon, tıpkı bedenin işleyişindeki gibi bir bütünlüğün var olması gerektiğini, bedende oluşabilecek en küçük rahatsızlığın bütün bedende hissedilebileceğini ifade ederken, devlette de oluşabilecek en ufak pürüzün bu tür bir problemle karşılaşılabileceğini belirtmektedir (Platon, 2022a:169-464b). Aynı zamanda bu yaklaşımıyla Platon, herkesin kendisine uygun işlevi yerine getirmesi anlamında sınıfsal ayrımın bir çeşit meşrulaştırmasını yapmaktadır.

Platon’a göre, demokrasilerin yarattığı insan figürü çeşitlilik göstermektedir. Bu savın altında ise özgürlük idealinin yattığını görmekteyiz. Yurttaşların serbestçe konuştuğu, istedikleri gibi davranabildikleri bir işleyişin içerisinde oluşan çeşitliliğin yarattığı karmaşadan çok, insanlar bu “alaca bulacalılığı” en güzel devlet yapısı olarak tanımlamaktadırlar (Platon, 2022a:285-557c). Bu insan tipi tam olarak mensubu olduğu *agora*’nın aynası konumundadır (Yıldızdöken, 2015:69). Otoriteye karşı sınır duvarlarını yıkacak olan bu özgürlük ortamı, demokrasinin ölçü tanımaz serbestliğinden kaynaklanmaktadır; bu tavrın gelişmesinde ise Sofistlerin kural tanımaz doğalarının payı göz ardı edilmemelidir (Taşkın, 2011:65).

Bu denli özgürlüklerin olduğu bu devlette stabil bir düzenden yoksunluk söz konusudur; adeta bir düzen panayırı vardır (Platon, 2022a:285-557d). Bu hususlar bireyciliği doğuracak ve yönetimdeki nitelik insanın doğal yapısından kaynaklanmasından dolayı siyasal alanda bu çeşit bir zıtlıklar ortamında şekil alacaktır (Lipson, 1984:23). Aynı çizginin ileri noktasındaysa bireyselleşme, siyasal alanda

¹¹ Bu benzetmeye göre denizcilik hakkında hiçbir yetisi olmayan kuvvetli bir gemi sahibi vardır. Bu gemiyi kimin yöneteceğine dair diğer kişilerin aralarında tartışmaya ve hatta birbirlerini öldürmeye kadar giden bir durum yaşanmaktadır. Herkesin gemiyi en iyi kendisinin yöneteceğini düşündüğü ve bu işin ehlininse kendisine sözün düşmediği ortamdır bahsedilmektedir. Bu benzetmede gemi devlet, kaptan ise yöneticidir. Filozofların da aynı şekilde yönetimde yer alamamalarından hayıflanma durumu söz konusudur. Bu benzetmenin tamamı için bkz: (Platon 2022a:198-99, 488a - e)

kayırmacılığın, parti çekişmelerinin ve nihayetinde parçalanmanın onarılmaz bir haliyle karşılaşmak durumunda kalınacaktır (Ağaoğulları, 1989:166).

Demokrasi insanlar arasında eşitlik oluşturur; özgürlükle beslenir. Özgür yurttaş ise dilediğince yaşam sürer ancak yönetimdeki payını da diri tutmaktadır. Bu durumun sakıncaları demokrasi tarafında yankı uyandırmayacaktır. Bu yurttaş tipinin ehliyet edinmek gibi bir derdinin olmayacağı ve liyakat gerektiren yönetim alanında bilgisizliğin vermiş olduğu ve özgürlükle eşitliğin taçlandığı özgüvenle birlikte kararları alacak konumda hissedeceği açıktır.

“Böylece günlerini, canının her istediğini yapmakla geçirir. Bir gün şarap içip türkü dinler, bir gün perhiz edip zayıflar; bir gün koşar, oynar; bir gün tembel tembel oturur, umursamaz dünyayı. Bir bakarsınız kendini felsefeye vermiştir; bir de bakarsınız devlet adamı olmuş, kürsülere çıkmış, aklına eseni söylüyor; bir şöyle bir böyle işler yapıyor. Arada askerliğe özenir; savaştan yana olur; arada da iş adamlarını tutar, ticarete döker işi! Kısacası, kendini ne düzene sokar ne de sıkıya... Böyle gelişigüzel, bağımsız, kaygısız yaşamak işine gelir, hoşuna gider. Başka türlü yaşamak da istemez.” (Platon, 2022a:291-561d).

İnsanların belirli ölçüde ussal kapasiteye sahip olması onların rasyonelliğini gösterir; ancak bazı insanların diğerlerinden daha fazla kapasiteye sahip olması nedeniyle eşit olmadıklarının altı çizilmelidir ki bu sebepten ötürü aklın arzuya hükmetmesi önem taşımaktadır (Tannenbaum, 2021:50). Platon’un yönetimde filozofların bulunması gerektiği tezinin arkasında demokrasinin bu eşitlikçi yaklaşımının altının tamamıyla boş olduğu savunusu bulunmaktadır. Aksi takdirde kürsülerde konuşacak yurttaşların dizginleyemediği arzularının şekil verdiği bir siyasal alanla karşı karşıya kalmak kaçınılmaz olacaktır.

Eşitlik hususuna bir kesinlik getirilmesi yerinde bir tespit olacaktır ve bu kesinliğin akılcı yönlerinin bulunması gerekmektedir. Eşitlik, yalnızca sınıfların kendi içlerinde var olması gereken bir durumdur; sınıflar arasındaki eşitlik durumu söz konusu dahi olamaz (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015:195).

Bütün bu bahsedilen özgürlük ortamının sonucunda toplumda kaosun meydana gelmesi kaçınılmazdır. Bu kaosun en uç noktasında tarafların çekişmesiyle yeniden oligarşi baş gösterir ve Tiran ortaya çıkıp halkı temsilen orada bulunduğunu ileri sürer (Özgüden 2020:144). Bir nevi demokrasinin yarattığı özgür ortam yasalara olan bağımlılığı da ortadan kaldıracak gücü kendi içerisinde barındıracaktır (Yılmaz,

2005:143). Yani demokrasi gibi bir aşırı uçtan tiranlık¹² gibi zorbalıkla yönetimi kendisine kabul gören bir diğer aşırı uca doğru sürüklenme yaşanır. Platon, tiranlığa karşı özgürlüğü övmektedir, ancak bu övgü bir sözde övgüdür ve tiranlığa olan nefretinin asıl sebebi olarak Tiran'ın, kitlelerin desteğinden faydalanarak iktidarı ele geçiriyor olması gösterilmektedir (Popper, 1989:165). Demokrasi ile tiranlık arasında belirli hususların benzerlik gösterdiğini belirtmemiz gerekmektedir. Temelinde, arzuların ve özgürlüğün, bir kitle ya da tek bir kişi tarafından işlenen bir iktidara dahil olarak sorgulamamız gereken bu iki kavram, benzer yönlerini de kendi içerisinde barındırmaktadır (Aktaran Özgüden, 2020:145). Demokrasilerde belirli politikaların işlenmesiyle azınlığın baskı altına alınması durumunda görülen çoğunluğun tiranlığıyla bahsedilen benzerlikten görmek mümkündür.

Platon, kendi düşünce biçimine göre geliştirdiği ideal toplumun Antik Yunan'da bulunmadığının farkındadır. Demokrasi, yani Platon'un ideal olmayan toplumunun şekillendireceği yönetim biçimi, her türlü özgürlüğün tanındığı, daha önemlisi bu tanınan özgürlük karşısında sorumlu tutulmayan bir toplumda hem yasamanın hem adaletin hem de toplumsal düzenin de ideal olmasını beklemenin boş bir umuttan ibaret olduğu konusunda fikrini sabitlemiştir. Demokrasiye göre halk egemendir ancak Platon'a göre halk bilgi ve yetkinlikten uzak bir noktada konumlanmaktadır. Halkın hakimiyetini kuramadığı bu olguların manipülasyonla sonuçlandığı senaryoda demokrasinin artık bir tehdit oluşturacağı açıktır. Bu manipülasyonlar ileride de değineceğimiz retorik bağlamında daha açıklayıcı olacaktır. Ayrıca Platon'un değindiği ideal toplum konusundaki tartışmaların günümüzü de hala ilgilendiren bir konu olduğunu unutmamak gerekir. Bu hatırlatma yine halkın maneviyatından yararlanan liderler açısından konumuzu hem popülist retorik hem de Antik Yunan'ın retorik pratiği açısından yakından ilgilendirecektir.

¹² Sapkın bir rejim biçimi olarak bilinmektedir. Tiran'ın kendi arzularını ve özgürlüğünü öncelikli olarak gördüğü, çeşitli hilelerle ele geçirdiği iktidarını sürdürmesi için bütün yasaları hiçe saymasıyla işleyen rejim biçimidir. Platon, yasadan bağımsız yönetimler arasında en kötü yönetim biçimi olarak tiranlığı işaret etmektedir. Sicilya'dan ilk olarak Dion, ikinci olarak Tiran olan oğlu Dionysios tarafından öğüt vermek üzere çağrılışının ardından, Sicilya'daki tiranlığı gözlemleme fırsatı doğan Platon, üçüncü kez çağırılır ve bu durumu Mektuplar adlı eserinin Yedinci Mektup'unda "Sicilya'daki kentlerin bir yöneticiye değil, kanunlara boyun eğmeye ihtiyacı vardır. (...) Eğer söylediğim şey gerçekleşmezse, bu, ne her söylediği gerçekleşsin isteyenler, ne onlara boyun eğenler ne de bu insanların soyundan gelenler için iyi olacaktır" (Platon, 2015:68-334d) ifadeleriyle tiranlığın sakıncalarını kaleme almıştır. Tiranlığın özelliklerini ise "tiranlılık demek, devlet yönetiminde istediği gibi davranmak, öldürmek, sürgün etmek ve her şeyi kendi zevkine göre yapmaktır" şeklinde ifade etmiştir (Platon, 2022b:38-469c).

Platon, yurttaşların yozlaşmaya karşı eğilim gösterdiği hususlardan duyduğu rahatsızlığı ve çekincesini demokrasinin iç yapısındaki çelişkilerden beslemektedir. Demokrasinin kısıtlamaya yüz çevirdiği, sağladığı bütün özgürlüklerin *polis*'in iç yapısını da oluşturacağını vurgulamaktadır. Bu noktada belirtilmelidir ki, yurttaşların yozlaşması yalnızca onlara tanınan özgürlük ortamından oluşmayacaktır. Muhakkak ki politik düzenin, ekonomik koşulların ve ahlaki değerlerin de bu hususla ilintisi bulunmaktadır. Toplumda oluşan refah ortamının politik düzen tarafından tahsis edilebileceği hususunu fark etmek gerekmektedir. Bir sonraki bölümde retoriğin çözümlenmesini yapmaya çalışırken, *polis*'in iç yapısının toplumda adalet gibi yine demokratik yollardan sağlanan unsurlarla sarsılmasının, halkı manipüle etme potansiyeli taşıyan Sofistler tarafından gerçekleştiriliyor olmasına dair örneklerle değinilecektir.

1.4.2. Aristoteles'in Demokrasi Yaklaşımı

İ.Ö. 384 ile 322 yılları arasında yaşayan Aristoteles, Selanik yakınlarında dünyaya geldi. Aristoteles Atina vatandaşı olarak doğmamasından ötürü Atina'da bir *meteikos* olarak bulunmaktaydı. Atina'da bulunduğu dönemde *Akademia*'da¹³ yirmi sene yaşamış, Platon'un öğrenciliğini yapmıştır. Hocası Platon ile birçok noktada birleşirlerken bazı noktalarda Aristoteles, hocasından farklı düşünmektedir. Konumuz olan demokrasiye bakış açıları da büyük ölçüde aynı tutumdadır; ancak Aristoteles daha sistematik bir yol izleyerek demokrasinin evrelerini kaleme almış ve onun Platon'a göre daha yumuşak karşılamıştır.

Devletin temelini ahlaki olarak betimleyen Aristoteles, değişken koşulların devlet şekillerinde de farklılık göstererek bu değişkenliğe ayak uyduracağını belirtmiştir (Zeller, 2008:269). Bu hususta hocası Platon ile aynı düşüncede ilerlememektelerdir. Çünkü Aristoteles'e göre devleti oluşturan kişilerin her yerde aynı olmasını beklemek olanaksızdır; anayasaların oluşumunda etkilerinin görmezden gelinemeyeceği psikolojik, çevresel, ekonomik vb. olguların devletler arasında farklılıklar göstereceği su götürmez bir gerçekliktir (Ağaoğulları, 2013:353). Ancak demokrasiye, daha doğrusu onu egemen kılan halka karşı olan tutumu aynı çizgidedir. Aristoteles çokluğa dayanan kuvvetin adaletin dümenini de çok olanlara doğru kırılmayacağına dair herhangi bir garantiyi

¹³ Platon'un Atina'da kurduğu bir felsefe okulu.

barındırmamasını eleştirmektedir (Taşkın, 2011:69). Bu çekinceyle Aristoteles'in demokrasiye ve onu yetkili kılan kitlelere karşı olan tutumu da netlik kazanmaktadır.

Toplumda var olan egemen sınıf, yönetimi de elinde bulunduracaktır. Bahsi geçen yönetimde isimlerini egemen sınıflardan alırlar (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015:200). Platon'da timokrazi, oligarşi, demokrasi ve tiranlık olarak ayrışan bozuk yönetim biçimlerini (Platon, 2022a:268-286, 544c-558a) Aristoteles'te sistemsal olarak görmek mümkündür. Bu yönetim biçimleri Aristoteles'e göre altı farklı şekilde kendilerini göstermektedir. Bozuk yönetim biçimleri ve gerçek yönetim biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

1. Tekin genel yaran izleyen yönetimi "monarşi",
2. Azlığın genel yararı izleyen yönetimi "aristokrasi",
3. Çokluğun genel yaran izleyen yönetimi "politeia",
4. Çokluğun sınıfsal çıkan izleyen yönetimi "demokrasi",
5. Azlığın sınıfsal çıkan izleyen yönetimi "oligarşi",
6. Tekin kişisel çıkan izleyen yönetimi "tiranlık" (Şenel, 1995:171-72).

Aristoteles'in bu sınıflandırmasında anayasalar esas alınır ve eşitlik kavramına atıfta bulunmaktadır. Aristoteles'e göre eşitlik iki farklı şekilde gözlemlenebilmektedir. İlki sayısal eşitlik, diğeri ise değer bakımından, oransal eşitliktir (Aristoteles, 2017:158,1301b-1302a).

Eşitlik hususundaki vurgusunu demokrasi tanımında da yapan Aristoteles'e göre demokrasi tanımı şu şekildedir: "Demokrasiye göre herhangi bir açıdan eşit olan insanlara mutlak eşitlik verilir. Herkes aynı derecede özgür olduğuna göre aynı derecede eşittir de" (Aristoteles, 2017:157 KitapV-1). Aristoteles'e göre demokratik bir yönetimde bulunması gereken temel öge özgürlük ilkesidir ve ancak bu özgürlük ilkesi temele alınırsa ideal bir anayasa hazırlanabilecektir (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015:200). Özgürlüğün unsurlarını ve demokrasinin öğelerini Aristoteles şu şekilde ifade etmektedir:

"Demokrasilerin temelinde özgürlük anlayışı vardır. Herkes diğerinin bu özgürlükten pay alabileceğini belirtmek amacıyla bu ifadeyi kullanmaktadır. Yönetime sırayla geçmek ve sırası geldiğinde yönetilmek bu özgürlüğün bir parçasıdır. Yine adalet konusunda yeteneğe göre değil sayısal eşitliğe göre eşitlik anlayışını getiren bir düşünce de mevcuttur. Eğer neyin haklı olduğuyla ilgili bir tartışmada bu düşünceyi savunanlar egemen duruma geçerse, işte o zaman çoğunluğun dediği şey adalet olur. Çünkü vatandaşlar arasında eşitlik prensibine bağlıdırlar. Demokrasilerde fakirler zenginlere göre daha güçlüdürler, çünkü çoğunluğun dediği olur ve onlar daha kalabalıktırlar. Evet işte bu nedenle demokrasi yanlılarının tamamı özgürlük konusunda

belirttiğimiz şekilde bir tanım yapmaktadırlar. Yine herkes istediği şekilde yaşayabilir. Çünkü bu da özgürlüğün bir parçasıdır, aynı şekilde istediğin gibi yaşayamamak da köleliğin bir parçasıdır” (Aristoteles, 2017:201-2,1317b).

Aristoteles sistematik yaklaşım gösterdiği demokrasiyi dörde ayırarak incelemiştir. Bunlardan ilki mülkiyet esasına dayalı demokrasidir. Yasaların egemen olduğu, yöneticilerin de yetkin ve erdemli kimselerden oluştuğu bu modelde halkın rolü, yasaların izin verdiği ölçüde denetleyici olarak görev almasıdır (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015:201). Halkın kendi işleriyle ilgilenmesiyle birlikte yönetim yetkin ve erdemli kimselerce yürütülmüş olacak ve halkın denetleme yetkisiyle birlikte kendilerini siyasal alana dahil hissedebileceklerdir.

Her şeyin üstünde yasaların görüldüğü bir diğer demokrasi türünde, yurttaşların herhangi bir sınırlama olmaksızın yönetimdeki görevleri edinebilmesi ön plana çıkmaktadır (Arslan, 2007b:300). Üçüncü demokrasi türünde ise sapkınlık ve ılımlılık arasında kalmış bir rejim bulunmaktadır. Yine yasaların her şeyin üstünde olduğu, yurttaş olan herkesin seçme ve seçilebilme hakkının bulunduğu bu türde, işçi ve zanaatkarlar aşağı sınıf olarak görülmektedir (Topakkaya ve Özyürek Şahin, 2015:201). Bunun sebebini Aristo şu şekilde ifade etmiştir:

“Daha alt seviyede işler yaparlar, yaptıkları şeyde bir iyilik yoktur. İşçiler, para karşılığı iş yapanlar en basit insanlardır. Bu türden insanlar ya pazar yerlerinde ya kentin içinde bulduklarından meclise de sürekli olarak katılma şansına sahiptirler. Tarımla ilgilenenler ise kentin dışında yaşarlar, çiftçiler diğerleri gibi meclis toplantılarına sürekli olarak katılmaya çalışmazlar. Eğer kentin koşulları uygunsa ve tarım yapılabilecek topraklar kentin dışında yer alıyorsa burada demokrasi ya da anayasal yönetim kurmak çok daha kolay olur. Çiftçiler kentin dışında yaşamak zorundadırlar, kentte yaşayan aylaklar olsa bile, kent dışındakiler meclislere katılamazsa bu aylakların mecliste çoğunluk olmalarına olanak yoktur” (Aristoteles, 2017:207,1319a).

Aristoteles’in siyasal alana ve demokrasinin işleyişine katılımında daha az olmalarını istediği bir *demos* tasvir etmektedir (Lintott, 1992:124). Bu yaklaşımı yukarıdaki Aristoteles’in söylemiyle sentezlersek, herkesin ait olduğu yerde, ait olduğu işi yapması gerektiğine dair bir öğüt niteliğinde olacaktır. Bu noktada Platon’un sınıflı toplum ayrıştırmasının bir çeşit takipçisi olduğunu söylemek mümkündür.

Aristoteles’in sınıflandırmasına göre, demokraside genel olarak bütün halka tanınan hakların altında yatan önemli bir vurgu, herkesin yönetimde doğrudan yer almasının uygun olmadığıdır. Bir başka deyişle, demokrasideki hakların kullanımında bir

tür sınırlama ve denge kurulması gerektiğini ifade eder. Çünkü O'na göre yönetimde erdem sahibi, bilgili ve yetkin kimselerin bulunması gerekmektedir. Bu sebeple halkın farklı uğraşlarının olması ve yönetim olgusunda gözlerinin olmaması makul olarak görülmektedir. Aksi takdirde yönetimde yetkin kimseler yerine sıradan kimseler bulunacaktır. Diğer taraftan bütün bu yetkinliklerin ve erdemin bulunmasına karşın yönetimde adil olunacağına dair herhangi bir garanti bulunmamaktadır; bu husus yalnızca idealize edilen bir yönetici tasviridir. Ancak bu gibi hususlarda düşünürlerin ideal olanı işaret etmesi, tıpkı yurttaşın adil olanı araması kadar doğal bir süreçtir. Yurttaşın bu arayışı 'bizi koruyuculardan kim koruyacak' sorusunun bir tezahürü olduğu açıktır.

Aristoteles'in son olarak sakıncalarına değindiği ve yanlış olarak betimlediği demokrasi türü halkın iradesinin ön planda olduğu demokrasi türüdür. Buna göre yasalar ikinci plandadır. Bu durum Aristoteles'e göre yapılabilecek en büyük yanlıştır; çünkü halk ve yönetici sınıfın tamamı yasalara bağlı kalmalıdır ancak burada yasaların göz ardı edilmesi anayasanın da olmayacağına işaret eder (Aristoteles, 2017:134,1292a). Yasalar yerine halk iradesinin ön planda olduğu bir yönetimde erdemli ve yetkin yöneticilerin de olmayacağını vurgulamak bu noktada önem kazanmaktadır. Tam da demagogların beklediği bir ortam olarak demokratik alan orada bekliyor olacaktır.

“Eğer bir demokraside herkes her şeyi eşit şekilde paylaşıyorsa, bu demokrasi eğer yasalar ve ahlaki bakımından uygun durumda değilse kolayca yok olur, zaten her devlet bu şekilde yönetilemez. Böylesi bir demokrasinin ve diğer anayasaların ortadan kalkma nedenleriyle ilgili daha önce söylediklerime ilave edeceğim bir şey yok. Bu demokraside halkın daha güçlü olabilmesi adına halk önderleri çok daha fazla sayıda insanı kendilerine bağlamak için hem evlilik içi hem evlilik dışı ya da anne ya da babasından birisi vatandaşı olanların tamamını vatandaş yapmayı tercih etmişlerdir. Aşırı demokrasilerde böyle bir özellik bulunmaktadır. Halk önderleri bu yöntem sayesinde kendi taraftarlarının sayısını artırırlar. Yine de yapılan şey yanlıştır, çünkü yeni vatandaşların kente katılması sadece halkın nüfusunun üst ve orta sınıflardan fazla oluncaya kadar devam etmesi gerekir, sonrasında nüfus artırımına son verilmelidir. Eğer bu yapılmazsa önde gelenler demokrasiye tahammül edemeyecek kadar çok öfkelenirler” (Aristoteles, 2017:207-8,1319b).

Demokrasi, herhangi bir konunun eşitini mutlak olarak eşit varsaymaktadır (Kantarıcı, 2014:34). Aristoteles'e göre bu eşitlik çoğunluk oluşturduğu takdirde, oluşan çoğunluğun iradesinin tiranlıkla eşdeğer olacağını belirtmektedir. Tıpkı Platon'da olduğu gibi Aristoteles'in de tiranlıkla alakalı uyarıları mevcuttur. Burada farklı bir hususla; demokrasi çoğunluğun tiranlığı olarak nitelendirilmektedir. Her halükârda demokrasi, sakıncalarla dolu bir yönetim şeklidir. Bu sertliğin altında yine Platon'dan da aşına olduğumuz bir tür bakış açısı yatmaktadır. Aristoteles, eşitlik olgusunu zihninde makul

bir zemine oturtamamasının ardından demokrasilere olan bu tutumunu şekillendirmektedir.

Demokrasinin kendi içerisinde barındırdığı eşitlik, liyakate dayalı bir eşitlik ilkesine dayanmamaktadır; siyasal anlamda geçerli olan eşitlikten hareketle demokratik bir adalet görüşü genel kabuldür (Kantarıcı, 2014:31). Aristoteles yönetimde herkesin eşit görülmesinin sakıncalı olduğu hususundaki eleştirilerin kaynağını yasalara dayandırmaktadır. Yasaların işlevini yitirdiği noktada toplumda belirecek kimi insanların kuracağı hakimiyet gözden kaçırılmamalıdır. Bunun sonucunda ise daha önce de belirtildiği üzere, tiranlık boy göstermeye başlayacaktır. İfade edilmesi gereken bir diğer husus ise yasaların demokrasinin çerçevesini belirleyen tek husus olarak görülmemesidir. Özellikle günümüzde yasaları kendi çıkarlarını doğruladığı zaman işaret eden yöneticilere rast gelmek mümkündür. Yasaların yeri geldiği noktada işlevini yitireceği ve bunu yaparken de yurttaşlardan alınacak gücün destekleyici olacağını belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda Aristoteles'in görüşleri 'olması gerekenler' başlığı altında okunmalıdır. Bir başka deyişle Aristoteles'in işaret ettiği yasalara bağlı kalmak, demokrasinin işleyişi açısından elzem bir durumdur. Aksi takdirde daha önce bahsettiğimiz ve bir tehlike olarak görülmesi gereken 'toplumda belirecek olan kimseler', kendi istekleri doğrultusunda gelişecek olan toplum için varlığını bir köşede sürdürecektir.

Aristoteles'in demokrasi eleştirisi, daha çok yönetim türlerinin artı ve eksilerini ortaya koyarken kendisine kaynak bulan bir yaklaşımdır. Aristoteles eğilim gösterdiği tüm konulara diğer filozoflardan farklı bir şekilde yaklaşmaktadır. Daha çok sistemsel bir tavır sergilemektedir. Bu durumun konumuz açısından bir önemi bulunmaktadır. Demokrasinin eleştirisini yaparken egemenliği elinde bulunduran halk kitlesinin elindeki sınırsız güçten yakınmaktadır. Bunun en önemli sebebi sistemsel olarak yaklaştığı demokrasiye, yine sistemsel yaklaşım gösterdiği bir başka konu olan retorik, kendi içerisinde barındırdığı potansiyellerin ehliyetsiz ve manipülasyona açık olan halk kitlesine araladığı kapıdır. Her ne kadar hocası Platon kadar sert değil de daha esnek bir tutum sergiliyor olsa da Aristoteles, bu kapıdan geçecek iki olgu olan retorik ve demokrasinin iç dinamiklerinin birlikte işlediği zaman kaçınılmaz bir yozlaşmaya neden olacağı konusunda hocasıyla hemfikirdir. Aristoteles'in sistematığının yanı sıra Platon'un bilgi anlayışında daha çok idealar ve nesnelere dünyası ayrımı ön plana çıkmaktadır. Bu

ayırma göre epistemolojik bilginin kesinliğinin yanında varsayımlara dayanan bilginin daha çok sorgulanabilir olması gerekmektedir (Platon, 2022a:219-228, 504e-511d). Diğer bir deyişle *epistemed*en (bilgi) değil de *doksadan* (kanaat) hareketle ifade edilen bir bilginin sorgulamaya açık olması gerekmektedir. Bu noktada bir sonraki bölümde ele alınacak retorik olgusunun *epistemeye* değil, *doksaya* dayanan bir örüntüyle işleniyor olması, Platon'un retoriğe olan tutumunu da etkiler konumdadır. Platon'un *Devlet* adlı eserinde Sokrates'in bahsettiği “(...) *tam bir bilgiye dayanmayan şeylerin de saçma şeyler olduğunu bilmez misin?*” (2022a:221,506c) ifadesiyle retorik olgusuna yaklaşımını görmek mümkündür.

Buraya kadar olan bütün olguları toparlayacak olursak, Antik Yunan'ın düşünsel zenginliği, dünyaya miras bıraktığı demokrasi olgusunun da gelişimine katkıda bulunmuştur. Özgür yurttaşlardan oluşan demokratik alanın Tiranlığın yıkılmasıyla zemini hazırlanmış ve en nihayetinde temellendirilmiştir. Bu temellendirmenin baş aktörlerinden olan Solon ve Kleisthenes, Antik Yunan'ın demokrasisinin işlendiği alanları kurmuş ve bu alanların yönetimini belirli kurallara bağlamıştır. Mahkeme alanları gibi halkın doğrudan katılımıyla şekillenen bu demokratik alanların sıradan yurttaşlardan oluşuyor olması dönemin filozoflarını oldukça rahatsız etmiş ve demokrasiyi sert bir şekilde eleştirmelerine sebep olmuştur. Bu bölümde gördüğümüz filozofların demokrasi eleştirisinin nedenlerinin bir sonraki bölümde retorik olgusunun demokratik alanda yarattığı tahribatla ilişkilendirmek önem arz etmektedir. Ancak öncesinde Antik Yunan'ın günümüze yansıyan insan hakları, siyasal alana katılım ve özgürlük gibi olguların zaman içindeki evrimini ele almak, zaman içerisinde bu olguların yaşadığı serüveni gözler önüne serecektir. Öncelikle günümüz modern demokrasilerinin temelini oluşturan liberal demokrasi olgusuna ve kendi içerisinde yarattığı dinamiklere değinmek gerekmektedir.

1.5. Liberal Demokrasi

Liberalizm “*bir ahlak, bir ideoloji, bir toplum, bir devlet modeli*” şeklinde karşılık bulan bir fenomendir (Çetin, 2002:80). Post-feodal bir ideoloji olan liberalizmin temellerinde yatan feodal yapılanma, 13. yüzyıl Avrupası'na değin götürülebilir bir olgudur (Çınar, 2017:210). Orta çağ Avrupası'nda varlığını sürdüren kilise ve feodalite bölgenin düzenini de belirlemiştir. Liberalizm bu dönemde meşruiyet dayanakları arayışını temellendirmek açısından bireyi referans almıştır (Çetin, 2002:80). Liberalizm

ve demokrasinin ilişkilendirildiği ve fikri açıdan temellendirildiği dönem 17. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nda görülmüştür. Fikri açıdan yaşanan birtakım değişiklikler doğrultusunda bilimsel ve teknolojik gelişmelerin takibiyle Avrupa'da kazanma dürtüsü pekişmiş ve bu durum coğrafi keşiflerin ardından kolonyalizm ve emperyalizme değin uzanmış, böylelikle oluşan sermaye Sanayi Devrimi'nin kapısını aralamıştır (Kodaman, 2011:2). Liberalizm tam da bu esnada, Sanayi Devrimi'yle birlikte yeniden canlanmış ve politik alana sirayet etmiştir.

Öncesinde kavramın oluşmasına sebep olacak, mülkiyet ve özgürlük gibi olguların besleyeceği sivil toplum oluşumlarının liberal demokrasiye yansımalarını gözlemlememiz mümkündür. Kavramsal olarak 12. ve 13. yüzyıllarda gelişim gösteren pazar ekonomisinin ve zenginliğin artmasıyla özel hayat ve mülkiyetin yaygınlaşmış olması sivil toplumun gelişimine katkıda bulunmuştur (Çaha, 1994:80). Daha sonraları, burjuva diye adlandırılacak olan bu sınıf, Avrupa'daki siyasal ve toplumsal alanların biçimlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Esasında kendisinden sorumlu birey anlayışını benimseyen liberalizmin kurumsal işlerliğinde bir iç dinamik oluşturmuştur. 19. yüzyılın başında burjuva liberalizmle birlikte gelişimini perçinlemiştir (Langewiesche, 2015:47-48). Liberal oluşumun rasyonel çözüm yollarını hedefliyor olmalarından dolayı savaşların ve çatışmaların yerini kurumlar olarak doldurmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda burjuvanın eylem planları arasındaki devrimin varlığına çözüm aramışlardır. Orta sınıf olarak konumlandırılan burjuvanın devrim fikriyatından uzaklaştırılması için bahsedilen rasyonel yaklaşımların ve kurumsallaşmanın hayata geçmesi önem kazanmaktadır ve bu durumun en önemli yanını oluşturacak olan parlamento ve onun tanımlayacağı anayasa, devrimin legalleşmesinden yana atılacak adımları desteklemektedir (Langewiesche, 2015:48-49). Yani devrim seçenekler arasında en son noktada yer almaktadır. Klasik liberaller anayasal bir demokrasi tasviri yaparken yasa yapıcıları halka karşı hesap verebilir tutmanın en makul yöntem olduğuna inanmaktadırlar (Butler, 2018:26). Bu açıdan bakıldığında liberaller, rasyonel yaklaşım sergileme ve kurumsal çözümlene gibi olguların devrim kadar teferruatlı yöntemlerin öncesinde düşünülmesini öngörmektedirler.

Bu gibi adımlarla birlikte burjuvadan oluşan sivil toplumun, birey – devlet ilişkisinde yönetimin egemen olmasının önüne geçilmiştir. Bireyin mülkiyet kavramının önemine dikkat çeken liberal düşünürlerin tarihsel anlamda beslenmesi 12. ve 13.

yüzyıldan itibaren başlamış ve bu durumda siyasal alanın denetimine kadar sürecelecek serüvenin temelini atmışlardır.

Bu döneme ait olan ya da dönemi fikri açıdan besleyen bazı düşünürlerin liberalizmin iç dinamiklerini demokrasi teorisine sentezlediklerini görmekteyiz. Liberalizm çeşitli kurumların geliştirilmesiyle devletin sınırlandırılmasında pay alırken, demokrasi halkın siyasal alana katılımını sağlamaya yönelik eğilim göstermektedir ve bu sayede liberal demokrasinin sentezi ortaya çıkmaktadır (Güzel, 2018:224). Bu noktada belirtilmelidir ki halk kavramı içinde bulunduğu duruma göre farklılık göstermektedir. Modern demokrasinin ilk görünümüne eriştiğimiz dönemlerde halk orta yaşlı ve mülk sahibi erkeklerden oluşmaktaydı (Kalaycıoğlu, 2020:6). Halk kavramının genişlemesi durumu çeşitli süreçlerin sonucunda gelişim göstermiştir. Tarihsel olarak 19. yüzyılın ilk demokrasi dalgasıyla sosyalist hareketler, işçi sendikaları ve partileşmelerinin akabinde kadın hareketlerinin de temsil sisteminde kendilerine yer bulmalarının önünü açmasıyla, “halk” zaman içerisinde her sınıftan insanı zeminine toplamayı başarmıştır (Kalaycıoğlu, 2020:6).

Bahsedilen sentezlemenin ötesinde, liberalizmin, demokrasi ve onun kurumlarıyla yaptığı iş birliği çalkantılı mücadelelerden sıyrılıp, neredeyse genel kabul görmesine katkıda bulunacaktır. Liberal Demokrasi’ye ait bu kısa girişin fikri temellerinden bahsetmek gerekmektedir. Öncelikle bireyi temel alan düşünürlerin yaklaşımlarını incelemek daha açıklayıcı olacaktır.

1.5.1. Liberal Demokraside Birey

Halk gibi unsurlara nazaran liberalizm bireyi daha reel görmektedir ve bu nedenle bireyin üstünlüğü kabul edilmelidir. Bireyin toplumdan üstte tutulduğu bu sistemde değerlerin tümü birey tarafından oluşturulmaktadır. John Locke'a göre devlet bireyin özgürlüğünün güven teminatı olmalıdır. Bu teminatın en önemli istişaresi de toplum sözleşmesinden geçecektir. Bu tür düşünce yapılarıyla liberal politikanın kuruluşunda Locke'un önemli payı bulunmaktadır. Liberalizmin siyasal alana nüfuz etmesinde önemli payı olan John Locke'a göre bireyler doğa durumundan siyasal alana geçerken, doğa durumundaki haklarını muhafaza eder ve devlet artık bu hakları korumakla görevlendirilir (Erdoğan, 2019:6). Bu hususun temelinde toplum sözleşmesi fikri bulunmaktadır. Buna göre toplum sözleşmesinin devlet için akılcı bir temeli saptama uğraşı bulunmaktadır

(Butler, 2018:50). Sözleşmenin modern anlamda ilk örneklemesini gördüğümüz Thomas Hobbes'un¹⁴ bu konudaki takipçisi sayılabilecek Locke'a göre bir kişinin diğerini yönetmede bir hakkının olmadığı, diğer taraftan şiddetin son bulması açısından oluşturulacak sivil bir otoriteyle yeni fırsatlar yaratıp özgürlüklerini genişleteceklerini savunmuştur (Butler, 2018:49). Locke ile Hobbes'un özgürlük olgusu gibi ayrıştığı yerleri belirtmek gerekmektedir. Bu sözleşmeler yapısal olarak düşünürlerin teorilerinden oluşmakta ve devletin temelinde olması gereken akılcı ilkelerin bir nevi tanımlamalarından oluşmaktadır (Butler, 2018:49).

İskoç Aydınlanması'nın en önemli figürlerinden olan ve “*akıl bireysel faydanın peşinde koşacaktır*” diyen David Hume, insanın doğasında bireysel faydacılığın ve özgürlük hissiyatının olacağına işaret etmektedir (Çetin, 2001:220). Hume'un bahsettiği bireysel çıkarın peşinde koşan bireyin bir diğer İskoç Aydınlanmacısı olan Adam Smith'e göre karşılığı, bu aksiyonun toplumsal çıkarı arttıracığı yönündedir (Çetin, 2001:220). Böylece doğal bir düzen gelişecektir ve bu düzen, düzenler arasında en özgürü olacaktır. Devletin bireye yalnızca güvenlik sağlamanın dışında bir görevi olmaması gerekmektedir. Devleti aynı şekilde bir kaba sığdırmaya çalışan başka kuramcılar da bulunmaktadır. Örneğin Jeremy Bentham'a göre devlet sadece bireysel çıkarları arttırmayı görev edinmeliyken bir diğer kuramcı John Stuart Mill'e göre hazlar ön plana çıkacaktır ve devletle ahlak haz tarafından belirlenecek özgürlüğü besleyecek, nihayetinde devlete düşen rolünse bu hazzı maksimum seviyeye çıkarması gerektiğini belirtecektir (Çetin, 2001:220).

Sayılan ve sayılmayan bütün kuramcılarının ortak noktasının özgürlük olduğunu görmek mümkündür. Klasik demokraside filozofların yakındığı bu “hazzın” artık en büyük arzu olduğunu ve bu arzunun temeli olarak birey çıkarlarının toplumsal düzenle bağdaştırıldığını görmemiz mümkündür.

Liberalizm'de bireycilik olgusu normatif olarak karşılanmaktadır. Buna göre birey, kendi hayatını nelerin önemli kıldığına dair kararların kendisi tarafından alınacağına dair bir kavramdır (Erdoğan, 2019:8). Locke, otoritelerden sıyrılması gereken bireyin kendi hayatından sorumlu olmasını “*Her bir kişinin tabii kanunu ihlâl etmemek şartıyla kendi kanununu kendisinin koyma, hayat yolunu dilediği gibi seçme özgürlüğü*

¹⁴ Thomas Hobbes toplum sözleşmesini tasarlariken daha çok basit bir çatışmayı azaltıcı yöntem uygulamıştır (Butler 2018:50).

vardır” (Locke, 2012a:18) şeklinde betimlemektedir. Bu bağlamda bireyin değerlerini üstün tutan bir diğer kuramcı Immanuel Kant'a göre ise bireyin kendi yasasını kendisinin yapması ögüdünde bulunarak kavrama açıklık getirmektedir (Kant, 2002:43).

Locke'a göre bireyin tıpkı mülkiyetle özdeşleştirilmesi gibi Aydınlanma düşüncesinde de birey 'akıl' yoluyla değer kazanacaktır; öyle ki aklın belirleyicisi de bir noktada mülkiyetle ilişkilendirilmektedir (Parlak ve Öztürk, 2018:573). Mülkiyete sahip olmayan ve bu noktada birey kıstasında yer almayan kişilerin 'akılsız' olarak görülmesi hususunda bu kişilerin “hiçleşmesini”n doğallaştırıldığı görülmektedir; bu sayede kapitalizmin zorunda kaldığı ucuz emek için uygun ortam da yaratılmaktadır (Parlak ve Öztürk, 2018:573-80). Aydınlanma düşüncesi bu ortamda bireyin pozitivist yaklaşımını öngörmektedir. Bu öngörüye kapitalist düzlemde görülecek olan rasyonelleşme algısının da eklenmesiyle, bireyin bütün ihtiyaçları ussal zeminde temellendirilecektir (Lefebvre, 1972:27). Ancak akıl yoluyla birey meşrulaştırılacak ve onun özgürlüğüne bir çeşit dayanak noktası oluşacaktır.

Birey dışında toplumun yararından, kamusal çıkarlara kadar olan bütün olgular liberal düşünce tarafından yok sayılmaktadır. Tek gerçek, birey ve bireyin kendi çıkarlarıdır. Aksi takdirde bireyin “araçsallaşması” kaçınılmaz olacaktır. Liberal düşünceye göre bireyin “araçsallaşması” kabul edilemez bir olgudur. Çünkü bireyin başlı başına bir amaç olarak görülmesi gerekmektedir. Daha sonraları, 20. yüzyılın ortalarına tekabül edecek olan neoliberalizmin önemli düşünürlerinden Friedrich August von Hayek bu hususu belirtirken “*Gerçekte, hümanite ve dolayısıyla hangi şekil altında olursa olsun enternasyonalizm kavramları insanın bireyci düşünce sisteminin ürünleridir ve bunlara kolektivist düşüncede kesinlikle yer yoktur*” (Hayek, 1999:190) ifadelerini kullanmıştır.

Liberal düşünceye göre toplumun bağımsız bir akli yoktur; bireylerin olayları seçmesi veya yönlendirmesi öngörülmektedir (Butler, 2018:23). Ancak toplumun bu reddine karşı organik bir tepki doğmaktadır. Bireyin teklifinin desteklenmesi toplumda oluşabilecek bir kesimin ortak kanısının da üzerinde görülmesi gibi bir çıkarımın demokratik alanda makul bir zeminin uzağında pozisyon aldığı malumdur. Liberal düşünce her ne kadar bu kanıları tanımasa da toplumun içerisinde kaynayan kazanın ateşini alacak birtakım söylemlerin gelişmesiyle demokrasinin araç haline gelmesi kaçınılmazdır. Daha sonraları, neoliberal çağda, özellikle komüniteryenler bireyin atomik tasarısını reddederken onun tarih dışı ve toplumdaki kopuk tasvirinin yanlışlığına kimlik

unsuruyla işaret edeceklerdir (Kocaoğlu ve Altundal, 2017:66). Klasik liberalizmin öngördüğü birey çözümlemesinin reddine özellikle cemaatleşmeler aracılığıyla çok net bir tutum sergilenecektir. Nihayetinde liberal düşüncenin bu türden birey yaklaşımını görmezden gelerek bir çeşit organik halk kurgusunu destekleyecek söylemlerin, demokrasinin dinamiklerinden faydalanıp bir birlik kümesi oluşturacak olan figürlerle çoğunluk arayışları, demokrasinin çoğulculuk gibi diğer ilkelerini aşındıracaktır. Diğer taraftan bireyin kendi kararlarını vermesinin bir başkasının aldığı kararlardan daha iyi olacağı (Butler, 2018:24) konusundaki öngörünün demokrasinin ölçek problemine geliştirdiği temsil sistemindeki keyfiyet ve bireyin sesini duymazdan gelme gibi hususlarla karşı karşıya kalmasıyla demokrasinin çözüm arayışlarını genişletmesi gerekecektir. Gücü elinde tutan temsilcilerin bireyin çıkarları doğrultusunda hareket edeceğine dair çıkarımlar yalnızca idealize edilmiş bir sistemi öngörmekte ve realiteyle örtüşmemektedir.

Açıkça görülmektedir ki liberal düşünce birey temelli bir yaklaşımdır. Devletin rollerinin birey üzerinden açıklanıyor olması ise bireyin tek gerçekçiliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum tam olarak bireyin özgür yanına atıfta bulunularak temellendirilmektedir. Özgür bireylerin kendilerini özgürce ifade etmeleri, farklılıklarını yaşamaları açısından gelişim gösteren özgürlük idealinin eşitlik idealiyle olan ilişkisinden bahsetmek gerekmektedir.

1.5.2. Özgürlük, Eşitlik ve Özerklik

Liberalizm ile demokrasinin temel anlamda bağdaştığı noktaların özgürlük ve eşitlik olduğu görülmektedir ve buradaki temel ayırım olarak demokrasinin topluma, liberalizmin ise bireye dayandırılması olarak açıklanabilir (Sartori, 2014:464-65). Eşitliğin yatay bir yöneliminin olması ve özgürlüğün dikey bir yöneliminin olması bu hususu kavrayabilmemiz açısından bize yardımcı olmaktadır (Sartori, 2014:465). Birey ve toplum açısından liberal demokrasinin çözümlemesi ise, toplumu ikinci planda tutup, bireyi toplumun üzerinde konumlandırmaktadır; toplum, tek tek bireylerin bütününden oluşmaktadır (Şahin, 2007:40).

Liberal demokraside özgürlük ilkesi, Hans Kelsen'e göre tarihsel olarak bir anlam farklılığından, bir değişimin üzerinden okunması gerekmektedir. Özgürlük, ilk başlarda toplumsal örgütlenmenin reddiyken, artık devletin zemininde bir ilke olarak algılanması

ve bu değişimdeki rolünün görülmesi gerekmektedir (Kelsen, 2019:12). Modern çağda liberalizmin demokrasiyi kavramasıyla birlikte, bu çağın ilk demokratları özgürlüğü bir amaç olarak görüp, demokrasiyi ise araçsallaştırmışlardır (Uygun, 2020:137). Solon zamanından bu yana Çiçero, John Locke, Thomas Paine ve Jean-Jacques Rousseau gibi yazarların, özgürlük olgusuna, yasalara boyun eğmekten geçilen bir yol olarak tanımlamalar geliştirdiklerini görmek mümkündür (Sartori, 2014:374). Ancak bu düşünürlerin çıkarımlarının ayrışıp benzeştiği noktaların bulunduğunu ifade etmeliyiz.

Özgürlük kavramı liberalizmin anayasacılık gibi kimi olguların temelini oluşturuyor olması münasebetiyle liberalizm aslında bir çeşit özgürlük teorisi olarak okunmaktadır (Çetin, 2001:223). Ancak belirtilmelidir ki, bireycilik konusunda ele alındığı üzere, bireye atfedilen normatif yaklaşım özgürlük konusunda da kendisini göstermektedir. Liberalizmin temel dinamiği olan özgürlük, demokrasi yalnız bırakıldığı takdirde, ikincil olarak okunmasına neden olacaktır. Eğer ki demokrasiden kasıt liberal demokrasi ise o zaman özgürlük ilkesinin çevresinde kurulacak bir demokrasi türünden bahsetmiş oluruz (Akıncı, 2011:13).

Özgürlüğün somutlaştırılması açısından Locke'un söylemleri dikkat çekmektedir. O'na göre kişiler, kilise ve hatta devlet, din vesilesiyle birbirlerinin dünyevi mülkiyetine veya sivil haklarına tecavüz etmek yetkisine sahip değillerdir (Locke, 2012a:43). Bu husus Liberal Demokrasi'nin hoşgörü ilkesine dayanmaktadır. Burada rasyonel yaklaşım bir ortak ideal tasavvuru yapmadığından dolayı geliştirilen bir liberal idealden bahsetmekteyiz. Liberallerin hayat, özgürlük, mülkiyet gibi temel ilkeleri hukuk güvencesiyle korumaya alması (Butler, 2018:29), bireyin ortak iyisini belirlemenin devletin görevlerinden sayılamayacağını göstergesidir. Devletin buradaki görevi bireylerin ortak fayda için bir araya getirilmesinden başka bir şey değildir; geri kalan işlev tamamen anayasa ve hukuk tarafından sağlanacaktır (Butler, 2018:40).

Liberalizmin öncülerinden John Stuart Mill'e göre özgürlüğün kendi içerisinde belirli dinamikleri bulunmaktadır. Buna göre (Mill, 2012:19-20):

“Bu, demek oluyor ki, insan özgürlüğünün özel alanıdır. Bunun içine önce bilincin iç alanı girer ki, en yaygın anlamıyla vicdan özgürlüğünü; bütün dünyayı veya anlaksalı, fenni, törel ya da teolojik konularda mutlak düşünce ve duygu özgürlüğünü gerekli kılar. Düşünce açıklama ve yayma özgürlüğü başka bir ilkeye girer gibi görülebilir, çünkü bu özgürlük bir bireyin yapıp etmelerinin başkalarını ilgilendiren bölümüne aittir; ama düşünce özgürlüğünün kendisi kadar

önemli olduğu ve büyük bir bölümü bakımından aynı nedenlere dayandığı için, edimde ondan ayrılmaz, İkincisi, bu ilke zevklerde ve uğraşılarda serbestliği: yaşam planını kendi karakterimize uyar biçimde düzenlemek; türdeşlerimizin fikrince bizim karakterimiz avanakça, ters ya da yanlış bile olsa, yaptığımız şey kendilerine zarar vermediği sürece, onlar tarafından bir engellemeye uğramaksızın ve işin olası sonucuna katlanmamız koşuluyla, beğendiğimiz tarzda davranmak özgürlüğünü gerektirir. Üçüncüsü, her bir bireyin bu özgürlüklerinden, sonuç olarak, bireylerin, aynı kayıtlar dahilinde kendi aralarında bir araya gelme özgürlüğü ile, başkalarına zararı olmayan herhangi bir amaç için birleşme özgürlüğü çıkar: Bir araya gelen bu kişilerin yetişkin olmaları, iğrenme ya da hile etkisinde bulunmamaları farzdır.”

Yani Mill'e göre birey kendi hayatında planlama yapan, kendi içerisinde fikirler barındıran ve bu fikirlerin yayılmasına dair kısıtlamalar yaşamayan bir olgudur. Bu durumun aksi halinde ise toplumda özgürlük olmayacaktır.

Özgürlük 3 başlık altında incelenmektedir (Erdoğan, 2019:9); buna göre birey tektir, herhangi bir topluluğun karşılığında özgürlük tanınmaz, yani bireyseldir. Siyasal baskıdan korunma güvencesi ise bir başka özgürlük biçimidir ve nihayetinde negatif özgürlük durumu söz konusudur.

Özgürlük hususuna yasalar bağlamında bakan Baron de Montesquieu, daha çok toplumsal güçlerin siyasal özgürlük koşulu altında bir denge sisteminin kurulmasını, hukuksal olarak organların ayrılmasının ötesinde görmektedir (Aron, 2010:35). Bu hususun dinamiklerine kuvvetler ayrılığı konusunu incelerken değinilecektir. Montesquieu, yasaların izin verdiği ölçüde göre özgür bireyler olunabileceğini belirtmektedir (Özkan Duvan, 2019:47). Yani bireyin özgürlüğünü kabul etmiş ancak o özgürlüğün belirli ölçüde sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir.

Thomas Paine, özgürlük olgusunu kastederek, eşit haklar konusunun süreklilik arz etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu vurguyu şu sözlerle ifade etmiştir (Paine, 1998:52):

“Her nesil kendinden önce gelmiş nesillerle eşit haklara sahiptir; bu, her ferdin kendi çağdaşları ile eşit haklara malik olarak doğduğu hakkındaki aynı kuralın gerektirdiği bir şeydir.”

Paine, bir başka vurgusunda bireylerin ya da parlamentonun kişiler üzerinde herhangi bir haklarının bulunamayacağını ise şu sözlerle ifade etmektedir (Paine, 1998:13):

“Kof bir gururla, yaşıyanlara mezar ardından da hükmedebileceğini sanmak, istibdatların en gülüncü ve en küstahıdır. İnsanın insan üzerinde mülkiyet hakkı yoktur; bunun gibi hiçbir neslin de gelecek kuşaklar üzerinde tasarrufa hakkı yoktur.”

Bu tavır, Paine’in bahsettiği genel insan haklarının karşılığıdır. Aynı zamanda liberal yapıyla da özdeşleşmektedir. Liberal yapı kişinin özgürlüğüne büyük önem atfetmektedir. Kişilerin haber alma, onay verme, karar verirken kendilerine tanınan alanın liberal demokrasiler açısından önemle vurgusu yapılmaktadır.

Demokrasinin modern zamanlara yakınlaşırken somut anlamda ilk konuşulan yerlerinden biri olan Amerika Birleşik Devletleri’nde, 1776 senesinde Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi kaleme alınmıştır. Bireyin özgürlüğüne ve eşitlik değerlerine ilişkin olarak şu sözlerin vurgusu önem taşımaktadır: *“Bütün insanların eşit yaratıldıklarına, yaratıcı tarafından onlara hayat, özgürlük ve mutluluğunu arama hakkı gibi geri alınamaz bazı haklar verildiğine inanıyoruz.”* Eşitlik meselesinin herhangi bir açıklamaya gerek duyulmadığı hususu Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde de görülmektedir (Dahl, 2021:74). Bu metnin fikri temellendirilmesi Locke tarafından atılmıştır.

Yönetim konusunda bilginin gücüne inanan ve bilgili insanların yönetimde söz hakkına sahip olması gerektiğine inanan elitist görüşlerin demokrasi ve demokrasinin eşitlik değeri hususunda hep bir karşı tehlike olarak belirlediğini görmekteyiz (Dahl, 2021:82). Bu gibi görüşler daha çok aristokrat sınıfı ya da elit kimselerce ifade edilmektedir ve bir çeşit korkudan kaynaklanmaktadır. Herkesin eşit görüldüğü noktada bilgiye ihtiyaç duyulan bir husus tartışıldığı esnada bu eşitliğin bir tehlike olacağı açıktır. Bilgi hem dış etkenleri hem de konunun özünde bulunacak olan iç dinamikleri kapsamak durumundaysa ve basit bir onayın ötesinde görülmesi gereken bir konu herkesçe yönlendirilebiliyorsa, bir tehlikeden bahsetmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu tehlikenin ilk görünümünü ve demokrasiye olan inançsızlığın sebebi olarak halkın her anlamda eşit düzeyde kabul görmesinin sakıncalarını, Platon’un bahsettiği “koruyucular” önermesinde de görmekteyiz ki bu da demokrasilerde ve yönetim konusunda eşitlik meselesinin tartışmasını ne denli geriye götürülebileceğini göstermektedir.

Dahl, bu görüşleri bertaraf ederken uzman kararlarının ikinci derecede olduğunu, nihai kararlarda etkin olmalarının şart olmadığını, bireylerin kararlarının devlet

yönetiminin verdiği kararlarla eş nitelikte olmadığını, devleti yönetme işinin bilimsel bilgiden fazlası olduğunu; çünkü etik kavramının bu hususun önüne geçeceğini ve dirençli kimselerce ifa edilmesi gereken bir olgu olarak yönetime yaklaşımını sergiledikten hemen sonra, Koruyuculara kurulan bu ütopyadaki işleyişin imkansızlığından bahsetmektedir (Dahl, 2021:83-87).

Rousseau, tasarımını yaptığı ideal kent devleti için eşitlik meselesine önemle vurgu yapmaktadır. O'na göre (Rousseau, 2013:49):

“Eşitliğe gelince, bu sözcükten güç ve zenginlik derecelerinin herkes için kesinlikle aynı olması değil, bu gücün hiçbir zorbalığa kaçmaması ve ancak mevki ve yasalar gerektirdikçe kullanılması, varlık bakımından da hiçbir yurttaşın ne başkasını satın alacak kadar zengin, ne de kendini satmak zorunda kalacak kadar yoksul olmaması gerektiği anlaşılmalıdır...”

Toprakların ve zenginliğin belirli ellerde toplanması tehlikesiyle karşı karşıya kalınması durumunda ise yasalar devreye girecek ve eşitlik olgusunu muhafaza edecektir. Rousseau bu durumu şu şekilde izah etmektedir (2013:49): *“Olayların gücü hep eşitliği ortadan kaldırmaya yöneldiği içindir ki, yasaların gücü her zaman eşitliği sürdürmeye çalışmalıdır.”*

Özetle kanunlar, verilmiş olan sözlerin üzerinde yer almaktadır. Bu sebeple demokrasinin modern yapısında karşımıza sürekli olarak anayasacılık olgusu çıkagelmektedir. Liberal demokraside bireyin özgürlük ve eşitlik idealleri anayasalar aracılığıyla güvence altına alınmaktadır. Anayasacılık, liberal yapının felsefi boyutundan şekil alan bir olgudur (Şahin, 2007:44). Liberal demokrasilerde gücün tek elde toplanması tehlike arz eden bir husus olarak görülür ve buradaki amaçsa verilen hakların tanınmama ihtimaline karşı iktidarı dağıtmaktır (Şahin, 2007:44). Bu hususu derinleştirmek adına aşağıda önce sınırlı devlet açıklanacak, sonrasında bahsedilen güçlerin dağıtımını ele alınacaktır.

Liberal toplumun paylaşabileceği bir ortak iyisi ve bunu gerçekleştirmek üzere devletin görevlendirilmesi hususu tartışma ortamı yaratmaktadır. Buna göre liberaller özerkliği bireyin bir değeri olarak görür ve özgürlüğe kıyasla ikincil olarak konumlandırır; liberal toplumlarda oluşacak bir "özerklik genel bir amaçtır" vurgusunun önüne geçmektedirler (Erdoğan, 2021:34).

Kişisel özerklik, eşit ahlaki düşünceler ve evrenselci adalet anlayışına sahip olan Kant'a göre, insanların rasyonel doğalarının ortak olmasıyla doğan ahlaki kişilikler sebebiyle eşit konumdadırlar ve ahlaki tutum bireylerin tutkularını sınırlamaları yolunda ıfık olacaktır (Erdoğan, 2019:8). Özerklik ideali aslında liberal düşüncenin özgürlükçü yapısından türemiş bir yaklaşımdır. Kendi kendini eleştiren bağımsız kişilikli yurttaş idealinin altını doldurmak üzere liberal bir yaklaşım olarak okumak gerekmektedir (Erdoğan, 2019:11).

Liberal yapının eşitlik ilkesi tam anlamıyla demokrasinin de kendi içerisinde barındırdığı mitleşmiş bir vaat olagelmıştır. Zaten liberal demokrasinin ilk adımları atılırken yaratılan halk tanımlamasında bu hususa rastlamak mümkündür. Halk denilince akla yalnızca belirli seviyedeki belirli insan tiplemesinin geliyor olması, eşitlik ilkesinin sanki eşitler arası bir eşitliğe tekabül edeceğine dair bir kapı aralamaktadır. Demokrasinin işleyiş tarzına göre katılım sağlamanın yine bu "eşitler" in bir hakkı olduğu ileri sürülmektedir. Tıpkı Alexis de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* adlı çalışmasında idealize ettiği gibi herhangi bir tabaka yahut sınıfla ayrılmayan bir toplum öngörüsünün eşitlik ilkesinin romantize edilmesinden kaynaklandığını ayırt etmemiz gerekmektedir. Demokrasi bu yanını hem Antik Yunan'da hem liberal dönemde hem de günümüzde, belirli ölçütleri karşılayan kimselerin siyasal alanda var olmasıyla eşit sayılması hususunu saklayamayacak haldedir. Daha sonra retorik ve popülizmin ilişkilendirilmesi yapılırken bu konunun demokrasinin kendi içerisinde ürettiği bir retorik olduğuna değinilecektir.

Bireyin özgürlüğü, toplumda kimi ahlaki normlarla karşı karşıya geldiği durumda içinden çıkılmaz bir kavram haline geleceği malumdur. Özgürlük kastedilirken herkesin özgür olduğu bir yapı işaret ediliyorsa, kimilerinin özgürlüğünün diğerlerinininkini kısıtlayıcı raddeye eriştiği noktada demokrasinin araçsallaşması yeniden kaçınılmaz olacaktır. Kalabalık olan tarafa hitap edecek liderin azınlığın özgürlüklerini kısıtlayıcı adımlar atması beklenen adımların ilkidir. Özellikle günümüzde LGBT gruplarının yaşadığı ayrıştırmanın sonucunda o kesimin yok sayılmasıyla üretilecek olan politikalar bu argümanın destekleyicisi olacaktır. Bu gibi durumların dengesini kurup devletin yetkilendirileceği alanı tahsis etmek üzere çerçevesinin çizilmesi ve sınırlarının belirginleştirilmesi gerekmektedir.

1.5.3. Sınırlı Devlet

Liberalizmin devlet yapılanmasıyla ilintilenmesinde serbestlik esas alınmaktadır. Devlet sınırlandırılacak ve ona mutlak egemen güç olarak bakılmasının önüne geçilecektir. Bu sayede devletin rolleri de bireyin özgürlüğü üzerinde şekillenecektir. Literatürde “Koruyucu Demokrasi” olarak da anılan liberal demokrasi, bu betimlemeyi sınırlandırılan yönetim ve bireysel özgürlük güvencesine atıfta bulunurken, sayılan bu olguların gerçekleşmesini anayasalara borçlu olduğunu belirtmek gerekmektedir (Akıncı, 2011:15).

Devlet toplumsal rızaya ve bireyin özgür tutumuna zarar vermemekle yükümlüdür. Devletin görevleri arasında hakemlik de bulunmaktadır. Kuralların değişmesindeki araçların sağlanması ve bu kurallara uymayanların cezalandırılması gerekecektir ve devlet bu özgür çatışma durumunda hakemlik görevini üstlenip olayın çözüme kavuşmasında rol oynayacaktır (Friedman, 2011:20).

Sivil çıkarların tesis edilmesi hususunda devletin adil yaklaşımını vurgulayan Locke'a göre devletin güven belgesi olması niteliğindeki çıkarımı şu şekildedir: “*Hayata ait bu şeylere tam olarak sahip olmak, genelde bütün insanlar, özellikle de uyruklarının her biri için aynı kanunları tarafsız bir şekilde ifa ederek güvence altına almak siyasi yönetimin görevidir*” (Locke, 2012a:32). Bu gibi sebeplerle toplum sözleşmelerinin işlerlik kazanması liberal düşüncenin savunucuları açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu şekilde toplumsal tabanda bir güvence sağlanmış olacaktır. Locke gibi sözleşmecilere göre devlet gücünü bireylerden alır ve bu sebeple devletin, bireylerin kendi sahip olduklarının ötesinde bir güçle ilişkilendirilmesi söz konusu olamaz; onun amacı bireyin özgürlük alanını sınırlandırmak değil, genişletmektir (Butler, 2018:25-26).

Tocqueville’e göre özgürlüğün bir çeşit tanımlaması olarak okunabilecek hususun sınırlı iktidarı tasvir ettiğini gözlemlemek mümkündür. Otoritenin keyfi davranışlarıyla karşı karşıya kalmamak gerekliliğinin vurgusunu yapmaktadır (Aron, 2010:448). Devlet sınırlandırılacak, gücün kullanımı keyfi değil yasalar doğrultusunda ilerleyecek ve nihayetinde birey özgür kılınacaktır. Bir başka deyişle, Tocqueville’e göre toplumdan şekil alan bir sistem öngörülmektedir. Bu tasvire göre toplumda rakip sınıflar bulunacak, anayasalar hakların korunmasını karşılıklı olarak gözetecek ve nihayetinde devlet organlarının toplumsal güçlerce dengelenen bir sistemi öngörüp, bireyin özgürlüğünün sağlanması yapılacaktır (Aron, 2010:449).

1.5.4. Anayasalar ve Kuvvetler Ayrılığı

Anayasacılık hususunda incelemelerin erken dönem çalışmalarını Locke ve Montesquieu gerçekleştirirken bu olgunun tam merkezine kuvvetler ayrılığı doktrinini almışlardır (Yayla, 2012:14). Genel görünümüyle kuvvetler ayrılığı ilkesi siyasal liberalizmin denetim mekanizması görevini üstlenmektedir. Hukukun hâkim kılınması ve insan hakları gibi olguların demokratik alanda işlem gören eylemlerin sınırsız takdir yetkisinden arındırılması amaçlanmaktadır (Yayla, 2012:14). Bu anlamda devleti minimize etme gayesinin çerçevesi çizilmektedir. Mutlak otoriter devlet söz konusuken egemenlik herhangi bir direnç mekanizmasıyla karşılaşmayacaktır (Kahraman, 2008:7); ancak söz konusu liberal yapıda mutlakiyetin bir iktidara yahut otoriteye devri öngörülmemektedir. Bu da bir çeşit sınırlandırmayı beraberinde getirmekte ve birbirini denetleyen mekanizmaların işleyişi kurgulanmaktadır. Bu ayırıştırma düşüncesinin merkezinde ise liberallerin bireyi ve onun haklarını hukuk çerçevesinde güvence altına alma içgüdüleri bulunmaktadır.

Liberal düşünce, kişilerin hayat tarzını tekdüzeleştirmekten yana bir yapı olarak kendisini tanıtmamaktadır; ancak ve ancak farklı hayat tarzlarının bir arada yaşamlarının yollarını amaçlamaktadır (Şahin, 2007:44). Toplumda ayrışmaya sebep olabilecek durumları, liberal yapı anayasal yollarla çözüme kavuşturur. Anayasalar bu çözüme kavuşturmayı birbirlerini denetleyen ve gücü farklı alanlara dağıtan bir sistemi işletmektedir. Bu bağlamda Liberal Demokrasi'nin temel aldığı iki unsur bulunmaktadır; Kuvvetler ayrılığı ve anayasalar. Bu olgular aracılığıyla keyfi yönetim ve cezalandırmalardan kaçınılarak demokratik yapı korunacaktır ve böylelikle yasalar egemen olacaktır. Bu da mutlak bir gücün karşısında bir direnç mekanizması oluşturacaktır. Hem liberalizm hem de demokrasinin modern zamanda gerçekleşmesinin tek yolu bu iki kavramın birlikte kullanılmasından geçer; her iki kavram da mutlak otoriteye karşı kesin tavrılıdır (Çetin, 2001:232).

Kuvvetler ayrılığı olgusu denilince yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden bağımsız organlarca idare edilmesi akla gelen ilk tanımlardandır. Bu genel tanımın tarihsel ayrıntılarına eğilmemiz gerekecektir. Her ne kadar antik dönemde¹⁵

¹⁵ Antik Yunan'da kuvvetler ayrılığı ilkesi bugün anlaşıldığı şekilde ifade edilmese de, devletin ayrı fonksiyonları olduğu kabul görmüş ancak bu olgu dönemin demokrasi anlayışının şartları altında gelişim göstermemiştir. Roma'da ise yasaların kaynağı genel itibarıyla din, doğa ve gelenekte aranmış, insanlara

kendisini göstermiş olsa da liberal döneme ait yaklaşımları incelememiz gerekmektedir. Bu anlamda Locke yasama ve yürütmeyi baz alıp yargı olgusunu Federatif gücün denetimine tabii tutmaktadır. Locke yasamayı tanımlarken “*Devlet Gücünün, Topluluğun ve Topluluk Üyelerinin korunması için nasıl kullanılacağını yönlendirme hakkı olan iktidardır*” (Locke, 2012b:95) ifadesini kullanmaktadır. Ancak bu yasayı yapanların kendilerini yasalardan hariç tutmak gibi bir insani zafiyette bulunabileceklerine dair bir uyarı notunu düşmektedir. Bu sebeple yürütme erkinin yapılan yasalara uymak durumunda olan bir başka grup olarak adlandırılması önem arz etmektedir. Ardından toplumda savaş ve barış yapmak, ittifaklar kurmak gibi her türlü işlemi yapmak adına görevlendirilecek Federatif bir olguya ihtiyaç duyulacaktır (Locke, 2012b:96). Locke bu kavramları açıklarken aralarında bir denge sisteminin olması gerektiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamakla birlikte, yasamanın üstünlüğünü ele almaktadır (Akgül, 2010:83).

Toplumun dahil olduğu meşruluk, temel haklar, iktidarın bölünmesi ve anayasadan oluşan bir sentezi betimleyen çıkarımlarda bulunan Montesquieu, devletin farklı siyasal güçlerinin organizasyon dağılımı şeklinde aktarmaktadır (Çelik, 2011:138). Yönetim şekillerini despotluk, monarşi ve cumhuriyet olarak ayıran Montesquieu, halkın bütününe ya da bir kısmının iktidara sahip olduğu yönetim şekillerinden aristokrasi ve demokrasinin arasından yetkilerin tümünün halka ait olduğu sistem olarak demokrasi tanımından yola koyulmaktadır (Çelik, 2011:138). Halk olarak burjuvaziyi baz alan Montesquieu, halkın yasalar veya anayasalar konusunda karar verici bir tavrının bulunması gerekmektedir (Çelik, 2011:139). Yapısal anlamda Montesquieu'nun tercihi halkın da dahil olduğu aristokratik bir monarşiden yanadır; “*Şu hâlde soylu aileler mümkün olduğu kadar halka yaklaşmalı. Soylular yönetimi demokrasiye ne kadar yaklaşırsa o kadar mükemmel olur; saltanat yönetimine yaklaştıkça da aksine mükemmelliğinden kaybeder*” (Montesquieu, 2011:55). Montesquieu, daha çok toplumsal güçlerin siyasal özgürlük koşulu altında bir denge sisteminin kurulmasını, hukuksal olarak organların ayrılmasının ötesinde görmektedir (Aron, 2010:35).

bu denli bir yetkinin devredilmesi uygun görülmemiştir (Gönenç, 1999:101). Karma anayasalara dayandırılan bu sistemin modern anlamdaki görünümüne gelinceye değin, Antik Yunan’da Platon ve Aristoteles, Roma’da Çiçero ve Polybios ve Orta Çağ’da St. Thomas Aquinas’a kadar olan süreci incelemek için bkz: Gönenç, L. (1999). Siyaset Bilimi ve Anayasalar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(3). ss: 101-104.

Montesquieu'nun bu ayırım şeklini incelediği İngiltere sistemine göre, hükümdar yürütme erkini elinde bulundurmaktadır ve bir kişinin erki elinde bulundurmasını kararların hızlı alınması açısından iyi olarak betimlemektedir (Aron, 2010:34). Yasama sistemini soyluların Lordlar Kamarası, halkın Avam Kamarası olmak üzere ayırmaktadır ve bu güçlerin kullanımını farklı ellere dağıtmaktadır (Aron, 2010:34).

Montesquieu, yargı erki için “*Böylece, insanlar arasında son derece korkunç sayılan yargılama yetkisi, belli bir mesleğe, belli bir mesleğe bağlı olmayacağından fark edilmez bir hal alır, âdeta ortadan yok olur. Hâkim adı verilen kişi devamlı olarak gözlerimizin önünde bulunmaz; vatandaş da böylece hâkimden değil, hâkimin göreceği işten korkar*” (Montesquieu, 2011:171) der ve yargıçların sanıklarla aynı sınıftan olması gerektiğini, bunun nedenininse sanığın kendisini tehlike altında hissetmemesi gerektiğini belirtir (Montesquieu, 2011:172). Yargının yasama ve yürütmeden bağımsız olmasının özgürlüğün sarsılmaz hususu olduğunu belirten Montesquieu, anayasal hareketlerin esin kaynağı olmuş, Yurttaş Hakları Bildirisi'nde kuvvetler ayrılığı olgusunun anayasal devlet açısından zorunlu bir unsur olduğunu belirtmiştir (Aktaran Akgül, 2010:83). Yasama gücü yürütme gücü ile iş birliği yapar; yasaların yürütme gücü tarafından ne ölçüde doğru biçimde uygulandığını incelemek zorundadır. “Yürütme” gücü ise, işlerin tartışılmasına katılamaz, ama yasama gücü ile iş birliği ilişkisi içinde olmalıdır; bu sayede engelleme olanağını bulur. Yasamanın yürütme ile iş birliği yapmasının vurgusunu yapan Montesquieu'ya göre yasalar yürütme gücü tarafından ne kadar doğru uygulanıyor diye kontrol edilmelidir (Aron, 2010:35). Yani Montesquieu, yasamanın halk temsilcileri ve soyluların seçtiği temsilcilerden oluşan bir başka meclisten oluşması gerektiğini vurgulamaktadır (Akgül, 2010:84).

Locke'a göre eşitlik, hukukun hakimiyeti, yargıda adil tutum, kuvvetler ayrılığı ve seçimler aracılığıyla demokratik hesap verebilirlik gibi unsurların kurumsallaşması ve bir dizi kurallara bağlanması, siyasal gücün istismar edilme riskini en aza indirmeye çabasının çıkarsaması olarak okunmalıdır (Conway, 2011:87). Ancak durum öngörüldüğü gibi pürüzsüz bir başarıya ulaşmamıştır. Devletlerin özellikle 20. yüzyılın başlarından beri eğitimde tekel kurmak ve kendi doğrusunu genel kanı olarak sunmak gibi hususlarla bireyin haklarına müdahale etmesinin, diğer yandan sivil toplumun küçültülerek devleti büyütme amacının (Yayla, 2012:20-21) ve idealize edilen demokratik ortamla bağdaşmayan diğer bir dizi unsurun kuvvetler ayrılığında bulunan

denetim sistemini aşındırmak suretiyle çizilen formundan uzaklaştırılmasında etkin rol oynadığı su götürmez bir gerçekliktir.

Diğer yandan yasama ve yürütme organları, mülk sahibi bireylerin ve asıl gücü elinde bulunduran sivil toplumun bireylerinin iradelerini yansıtmaktadır (Carnoy, 2014:37). Bu husus liberal demokrasinin eşitlik ilkesinin tam tersi bir görünüm vermektedir. Aslında eşitlik ilkesinin kendi içinde barındırdığı çelişkiden kaynaklanmakta olan bu zıtlığın anlaşılabilmesi adına, kavramı tanımlarken kimleri muhatap aldığıyla ilişki kurulmalıdır. Neye ya da kime göre eşit sayılacağına makul bir karşılığı aranacak olursa, bu arayışın mülk sahibi olmayanları kapsamayan bir yaklaşımla sonlanacağını belirtmemiz gerekmektedir. Liberalizmin birey özgürlüğünü korumak amaçlı geliştirdiği bu sistem, herkese dokunabilen bir yapıdan ziyade, belirli kesimlerin faydasına inşa edilmiştir. Demokrasinin kapsayıcı yanının dışına çıkıldığı gözlemlenebilir noktadadır. Demokrasi idealize edilirken kapsam alanına çektiği ‘herkes’ algısını liberal sistem içerisinde bulamamaktadır. Dahası, önceki bölümlerde değinildiği ve daha sonra da değinileceği üzere, demokrasi söz verdiği bu eşitlik idealini gerçekleştirmekte her zaman zorlanmıştır. Halk olarak tanımlanan kitlenin haklara sahip olduğu bir düzlemde herkesin erişemediği, kısıtlandığı, baskılanıp görmezden geldiği kesimlerin var olduğu gibi deneyimler göz önüne alındığı takdirde, iddia ettiğimiz olgu desteklenmiş olacaktır.

1.6. Demokrasinin Modern Görünümü

Demokrasi olgusunun Antik Yunan görünümüyle modern görünümü açısından işleyişi, dayandığı ilkeleri ve gösterdikleri eğilimleri gibi birçok farklılıkları bulunmaktadır. Bunun için öncelikle günümüz demokrasininin gelişim aşamalarını ve hangi olguları içerisinde barındırıp bugünkü görünümüne kavuştuğunu ele almamız gerekecektir. Gelişim aşamasında demokrasi yaklaşık 2100 yıl sonra 17. Yüzyılda karşımıza yeniden ilk görünümüleriyle çıkmamıştır. Yurttaşlar, iktidarda bu sefer direkt olarak etkide bulunmaktan ziyade, denetleyici rolündedir (Uygun, 2020:183). Modern demokraside söz konusu olan durum bir halk iktidarından daha ziyade, bahsi geçen halkın denetimine tabi olan azınlığın yönetimidir (Uygun, 2020:184).

Demokrasinin modern yapısı, kendisine kolaylıkla entegre olan liberal düzeni tanımamızla birlikte, bugünün demokrasisini betimlememiz yönünde izleyeceğimiz yolu

dayanak noktası olarak kavrayabileceğimiz bir olgudur. Liberal demokrasi, temel olarak, Abraham Lincoln'ün¹⁶ “halkın, halk için, halk tarafından yönetimi” tanımı çerçevesinde şekillenmekte ve aynı zamanda bu tanımın, klasik demokrasi için de geçerliliği bulunmaktadır (Şahin, 2007:35). Bu durum daha çok profesyonel kadrolarca yönetilmeyen devletler açısından geçerli bir durumdur. Klasik demokraside karşılığının olması böyle bir tanım için daha yerinde olacaktır. Giovanni Sartori, Lincoln'ün bu tanımlamasını formüle ederken, bu tanımlamanın bir demokrasi tanımı olarak algılanmasının tek sebebinin Lincoln tarafından söylenmiş olduğunu, Lincoln yerine Josef Stalin'in¹⁷ bu tanımı yapması durumunda ise muhtemelen Lincoln'ün bu tanımlamanın karşısında yer alacağını belirtmektedir (2014:55-56). Yani Sartori'ye göre bu söylem demokrasinin tanımı değil, demokrasinin “*güven belgesi*” niteliğindedir. Ancak bizim Lincoln özelinde çalışmamıza alacağımız nokta, liberal demokrasinin yapısını algılamak, halkın hangi noktalarda nerelere dahil olduğudur.

Demokrasi, yapı olarak halkı öncelemesiyle bilinir ve bu doğrultuda da gelişim göstererek tarih boyunca inişli çıkışlı serüvenini sürdürmüş, birçok hengameden kendisini sıyrarak günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur. Buradaki gelişim hususuna vurgu yapmak gerekmektedir. Dünya nüfusu ile doğru orantılı olarak, yerleşim yerlerinin yayılım hızı, demokrasiyi bir çözüm bulmaya itmiştir. *Antik Agora*'nın bir avuç insanı taşıyabildiği noktanın çok daha uzağına gidilerek, bir ölçek sorunuyla karşılaşan demokrasi, temsil sistemini bünyesine dahil etmiş ve halkın sesini duyuracakları kişileri ön plana çıkarmıştır. Bu sebeptendir ki liberal demokrasiye *temsili demokrasi* de denilmektedir. Temsil sisteminde, halkın sesi olacak kişilerin nasıl seçileceği sorunuyla karşılaşmış ve burada halk, oy hakkı elde edebilmek adına türlü mücadeleler vermiştir.

17-18. yüzyıllarda yeniden gelişim gösteren liberal demokrasi, siyasal alana katılım anlamında, akıl sağlığı yerinde olan her yetişkin bireyi kapsayan bir anlayışı benimsemiştir. Ancak bahsi geçen herkesin siyasal alana dahil olması bir anda ortaya çıkmamıştır. Liberal demokrasi olgusunun ilk görünümünü izlediğimiz İngiltere'de, Sanayi Devrimi'nin öncüsü olan burjuvazinin, yönetime bir başkaldırı sergileyerek, yönetimde söz hakkına sahip olmuş ve toplumun yarısından fazlasını kapsayan işçi sınıfının

¹⁶ Eski Amerika Birleşik Devletleri Başkanı.

¹⁷ 1924'ten ölümüne (1953) dek Sovyetler Birliği'ne liderlik etmiş, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri.

19. yüzyılın ortalarına dek politik hakları bulunmamıştır (Şahin, 2007:40). Kadınlar, siyasal alana katılım aşaması için, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarına, 1928 yılına dek bekleyeceklerdir.

Bu noktada önlenmesi gereken hususun çoğunluğun despotizmi olduğunu görmek gerekmektedir. Oy hakkının eğitimle paralel bir değer taşıma gerekliliği gibi düşünce yapısı bu yaklaşıma bir örnek olacaktır. Bu hususta belirli görüş farklılıkları bulunmaktadır. 19. yüzyılın en önemli düşünürlerinden olan John Stuart Mill'e göre, oy verme hakkı konusunda kadınların da içerisinde bulunması gerektiğini, siyasal anlamda bir eşitliğin söz konusu olmaması gerektiğini ve niteliğe dayalı *çoğul oy* hakkını savunmaktadır (Bayram, 2014:5). Liberal geleneğin içerisinde genel bir kabulle karşılaşmayan Mill'in bu fikrinin, tam tersi mahiyetinde Thomas Paine'in önemle vurguladığı "*bir kişi bir oy ve her oy eşit*" prensibinin, liberal yapı içerisindeki *siyasal eşitlik* idealine bir destek niteliği taşımaktadır (Şahin, 2007:42). 20. Yüzyıla kadar demokrasi kuramına katkıda bulunan düşünürlerin, iktidar hususuna çoğunluk çözümlemesinin sakıncalarını dile getirmesine şahit olmakla birlikte çoğunluğun sınırlanmasının yanı sıra bireyin özgürlüğünün korunmasına yapılan vurgu önem taşımaktadır (Uygun, 2020:186).

Çoğunluk ve azınlıklar arasındaki dengenin kurulması bireyin özgürlüğünü hissedebilmesi açısından önem taşımaktadır. Azınlıkların doğrudan demokrasi adına tehdit edecek şekilde içlerine kapanması tehlikesine karşı ise *ussal eylem* devreye girmektedir. Ussal eylem, bilimsel düşünmeye çağrı, eleştirel düşünceye başvuru ve bireylerin özgürlüğünü koruyan evrenselleşmiş kuralların tanınması olarak ifade edilmektedir (Touraine, 2019:28). Modernlik olgusunun us, özne ve ussallaşma ile özneleşme arasındaki bağın zor yönetimiyle ilişkilendirildiğinden, öznenin kendisinin araçsal us ve kişisel, toplumsal kimliği bağdaştırmak üzere çaba gerektirmesi, demokrasinin en iyi ussal düşünceyi, kişisel özgürlük ve kültürel kimliği bağdaştırma iradesini kullanmasına olanak tanıyacaktır (Touraine, 2019:28). Yani bireyin özgürlük arzusu ve usla yaptığı çağrıyı, özetle bireyselliğini ve evrenselliğini birleştirmesi halinde özneleşmesinin, demokrasiyle bağıntısı bulunmaktadır (Touraine, 2019:28-29). Aynı biçimde bireyin kişisel özgürlük ve ait olduğu kültürün yasalar aracılığıyla ortak yaşama olan bağlantısı akıl aracılığıyla yapılacaktır. Bir dengesizlik durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bu akılcı çözümlemelerin göz ardı edilmesi durumunda çoğunluk

erki ve azınlık hakkı hususunda denge kurulamayacaktır ve böylelikle demokrasi boşa çıkmaktadır; bugünün çoğunluğunun yarın için azınlık konumuna düşebileceği ihtimali modern demokrasiler açısından unutulmaması gereken bir meseledir (Touraine, 2019:30). Bu husus ayrı bir anti-demokratik durumu doğuracaktır.

Modern demokraside özgürlük meselesi kadar önemi vurgulanan ve bu yapının temel taşlarından birini oluşturan bir diğer mesele; siyasal eşitlik meselesidir. Demokrasinin modern yapısında toplumun belirgin farklılıklar içerisinde yaşıyor olmasının, azınlıkların kendilerini toplumun dışında hissetmesinin geçerli bir karşılığı bulunmamaktadır. (Arblaster, 1999:114). Bir başka deyişle eşitlik ilkesi, teorik olarak, toplumun her kesimini kapsayan bir olgudur. Herhangi bir kimliğin, düşüncenin veya yaşayış tarzının dışarıda bırakılması gibi bir durum söz konusu değildir.

Demokrasi kavramını daha ideal bir durum için saklayan Dahl'a göre, modern demokrasinin farklı bir tanımlaması bulunmaktadır. Dahl, modern demokrasileri *poliarşi* olarak tanımlamaktadır. Poliarşi kelimesi Yunancada çok ve yönetmek anlamına gelen iki kelimenin karşılığı niteliğindedir. Dahl bu kelimenin kavramsal karşılığının yanı sıra kavramın ne olduğuyla alakalı açıklamalar da yapmaktadır. "Çok kişinin yönetmesi" olarak kavramsallaştırılan poliarşi, bireylerin sadece sınırlı bir şekilde oy kullanmalarını değil, siyasal partilerin varlığı, hükümete duyurulması gerekenleri iletmeye aracı olacak organizasyonlar, düzenli çıkar grupları kurma hakkı gibi, bireyin siyasal alanda daha çok varlığını hissettirmesi gerekliliğinin altının çizildiği bir kavramdır (2021:104-5). Bu durum modern, geniş ölçekli demokrasi, yani poliarşik demokrasi olarak adlandırılmaktadır (Dahl, 2021:104).

Dahl, poliarşik demokrasinin gerektirdiği kurumlar olarak seçilmiş temsilcileri, özgür adil ve belirli aralıklarla yapılan seçimleri, ifade özgürlüğünü, alternatif bilgiyi, kurumsal özerkliği ve vatandaşların dahil olduğu bir portreyi çizmektedir¹⁸ (2021:106). Bu olgular bir ulus devleti yönetirken gerekli olan kurumlar olarak tasvir edilmektedir.

Sartori, poliarşi için bazı tanımlamalarda bulunmaktadır. İlk başta demokrasi için poliarşiyi araç olarak kullanıp, demokrasi için "yarışan seçkin azınlıkların yeğ tutulmalarını gerektiren bir sistemdir" açıklamasında bulunup, kısa bir tanımlamayla

¹⁸ Dahl'ın poliarşik demokrasilerde gerekli olan kurumlarını detaylı incelemek için bkz: Dahl, Robert Alan. 2021. *Demokrasi Üzerine*. 6. bs. Ankara: Phoenix. s. 106.

toparlayan Sartori demokrasiyi “*yeğlemeli, seçmeci olması gereken bir poliarşi*” olarak tanımlamaktadır ve daha sonrasında “demokrasi, liyakate dayanması gereken bir poliarşidir” diyerek ikinci bir tanım daha eklemektedir (Sartori, 2014:212-15).

Sartori, demokrasiyi genel görünümüyle tanımlamaktan ziyade, demokrasinin ne olmadığıyla ilgili yaklaşım göstermektedir. Buna göre “... *demokrasi hiç kimsenin kendi kendini egemen ilan edemeyeceği, hiç kimsenin iktidarı, geri alınamaz biçimde kendi adına elinde tutamayacağı ilkesine dayanan bir sistemi gösterir*” (Sartori, 2014:258). Demokrasinin modern yapısının temel yansımalarını “*(a) sınırlı çoğunluk yönetimine, (b) seçim usüllerine, (c) iktidarın temsil yoluyla devredilmesine*” (Sartori, 2014:50) dayandırmaktadır. Burada bahsi geçen sınırlı çoğunluk için “*azınlık haklarına saygılı kısıtlanmış bir çoğunluk yönetimi*” kastedilmektedir.

Bu gibi olgularla birlikte kuvvetler ayrılığı ilkesinin Locke ve Montesquieu’den itibaren demokrasinin modern yapısında da kendisini etkin bir biçimde gösterdiğini vurgulamamız gerekmektedir.

Buraya kadar Liberal Demokrasi’nin fikri temellerine ve devamındaki gelişmelerle kat ettiği yollara değinmiş bulunmaktayız. Liberal düşüncenin bireyci yaklaşımı toplumda var olan çeşitliliğin bir düzen üzerinde oturması beklenemez. Bu çeşitliliğin çoğunluk tarafına seslenen yöneticilerin onları daha iyi anladığına dair argümanlarının manipülatif bir yaklaşım olacağı göz ardı edilmemelidir.

Liberal demokraside halkın içerisinden doğabilecek çoğunluk göz ardı edilmekte ve bu da sistemde belki de görünmeyen veya görülmek istemeyen bir aksaklığa yol açmaktadır. Azınlığın hür hakkının çoğunluğa karşı korunuyor olması çoğunluğun olmadığı anlamına gelmemektedir. Çoğunluk vardır ve bunun farkında olan yöneticilerin istismarına açıktır. Böylelikle azınlık psikolojik olarak yalnız kalacaktır. Bu yalnızlık eylemsizliği tetikleyecektir. Söylemlerle belirli kesimlerin yüceltildiği, onların daha çok ‘vatandaş’ olduğunu ileri sürerek duygularına hitap ettiği kimselerin çoğunluk olması durumunda demokrasinin, değil liberal, belki de her çeşidi kısır bir döngüye girecektir.

1.7. Liberal Demokrasi Eleştirisi

Francis Fukuyama’nın Doğu’daki liberal demokrasiye alternatif olabilecek oluşumların birer birer çökmesiyle “*Tarihin Sonu*” tezini ortaya atarken biraz erkenci bir

yaklaşım gösterdiğini kabul etmek gerekmektedir. Liberal demokrasinin her ne kadar genel kabul gördüğü düşünülse de kimi düşünürler bu hususa karşı çıkacaklardır. Demokrasinin yapılıırken bireyci yaklaşım gösteriyor olması ve bu bireylerin temsil aracılığıyla seslerini duyurabileceklerine dair inancın sekteye uğramasıyla bir tutum doğacak ve bireylerin kendi iradelerini direkt olarak yansıtılmaları gerektiğini modern zamanların düşünürleri kuramlaştıracaklardır. Bireyi tekil olarak gören ve farklı kimliklerin reddini öngören liberal demokrasiye kimlik bazlı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Liberal Demokrasi'nin en önemli eleştirilerinden biri, bireylerin kendilerince yapılabilecek işleri temsil yoluyla devretmelerinden doğan pasif kalma durumlarıdır (Karadeniz 2020:3-4). Bu bağlamda bireyler siyasal alana seçimler aracılığıyla katılacak ve sonrasında pasif olarak konumlandırılacaktır.

Liberal demokrasinin aksayan yönlerini Şaban Sitebölükbaşı şu şekilde açıklamaktadır (Sitebölükbaşı, 2005:140-41):

“1) Liberal demokrasinin sunduğu bireysel alanın yalnızca sözleşme esaslı ilişkilerden kaynaklı toplumda bir çeşit zayıflamaya yol açmaktadır. Azınlık hakları, cinsiyet ayrımcılığı, etnik ve kültürel farklılıklara liberal düzenin çözüm sunamayacağı açıktır.

2) Düzenli yapılan seçimlerin sonucunda seçilen temsilcilerin vatandaşlar adına aldıkları kararların etkin bir fayda sağlamamaktadır.

3) Liberal demokrasinin uygulanma biçimi olan çoğunluk yönetimi veya iktidar paylaşımının uygulamada yarattığı sorunlar sosyal dengesizliklere yol açmaktadır.

4) Çoğunluğun seçim yoluyla bütün yönetim organlarını ele geçirmesi, daha sonra iktidarını azınlığın çoğunluğun sağladığı haklara ulaşmasını engellemek için kullanması, eşitlik temeli üzerine kurulu liberal demokrasinin eşit olmayan sonuçlar ürettiğinin somut örneğidir.”

Genel anlamda oluşan fikrin kimlik farklılıkları, temsil ve azınlık-çoğunluk çatışmasından doğduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımları incelemek açıklayıcı bir yaklaşım olacaktır.

Antik Yunan demokrasisi ile modern demokrasinin aralarındaki en büyük farkın "çoğulculuk" olduğunu belirten Chantal Mouffe, gelişimine katkı sunduğu Radikal Demokrasi kuramında, liberal demokrasiyi eleştirirken, liberal demokrasinin çoğulculuk olgusunu göz ardı ettiğini ve farklılıkları değersizleştirdiğini belirtirken birey tabanından ayrılmayıp toplumdaki değişken parametrelerin önemine değinmemekle suçlamaktadır (Bulut, 2003:51).

Liberal Demokrasi, toplumsal açıdan farklı olabilecek kimlikleri sivil toplumun hak ve özgürlüğü olarak değil, çıkar gruplarının var olduğu bir olguya indirgediği

hususunda eleştiriler beraberinde demokratik alana katılımın bu durumla birlikte azalacak ve en nihayetinde Liberal demokrasi bir meşruiyet kriziyle karşılaşacaktır (Bulut, 2003:51-52).

Toplumda farklı kimliklerin varlığına dair liberallerin adeta kör taklidi yaptıklarına dair radikal demokrasi kuramcılarının eleştirileri bulunmaktadır. Liberaller farklılıkları gözetmeden herkesin bir birey olduğunu ve bireyin haklarının anayasal güvence altına alındığını belirtirken bu duruma, radikal demokrasinin, uygulama alanında bir karşılığının olmadığına dair eleştirel bir yaklaşımı bulunmaktadır. Anayasalar yazılı metinlerden oluşur fakat bireylerin farklılıkları sebebiyle zarar görebilecekleri toplum yaşantısında anayasalar yalnızca cezalandırmaya yön verecektir. Bu anlamda birey toplum yaşantısındaki farklılığından ötürü yaşayacağı problemle baş başa bırakılacaktır. Diğer bir deyişle liberal demokrasinin çizdiği anayasal çerçeveye göre hakkının korunduğu ileri sürülen birey, pratik yaşamda her zaman bu korumadan faydalanamayacak ve yalnız kalacaktır.

Parlamentoda yapılan veya yapılmak istenen değişikliklerin toplum bazında yeterli olmadığı görüşü hâkim olmuş ve liberal demokrasiye yeni alternatiflerin sunulması gerektiği konusunda hemfikir olan düşünürlerin çözümlenmeleri ortaya çıkmıştır (Sitembölükbaşı, 2005:147). Siyasal alanın bireyin çıkarları ve tercihlerinden oluşan sistemin yerine akılcı tartışmaların yer alması gerektiği öngörülmekle birlikte, merkezinde siyasal görüşmelerin yer aldığı müzakereci demokrasi kuramında özgür halkın gönüllü tartışma ortamını oluşturmasıyla gerçekleşmesi öngörülmektedir (Sitembölükbaşı, 2005:148).

Jurgen Habermas'ın gelişimine katkı sunduğu müzakereci demokrasi kuramı liberal demokrasinin krizlerini aşmak adına bir alternatif olarak doğmuştur. Müzakereci demokrasi kuramı, daha önce tanımlanan kamusal meselelerin sıradan vatandaşlar tarafından, yaratılan tartışma ortamında müzakerelere katılım gösterenlerin özgür iradeleriyle politikaların belirlendiği bir kuramdır (Bayram, 2011:112). “*Müzakereci demokrasi kuramı, demokrasinin yurttaşlar arası iletişim ve etkileşim edimlerinin özgürleştirdiği bir alanda gerçekleşebileceğini iddia etmektedir*” (Mouffe, 1999:756-57). Tartışmaların sonucunda uzlaşa aranır ve toplumsal sorunların çözümü huzur içerisinde olması hedeflenir. “*Rasyonel bir konsensüsün sağlandığı, dışlayıcı olmayan bir kamusal müzakere alanının mevcudiyetini varsayarak, rasyonalite arasındaki boşluğu*

kapatabileceklerini ve nihayetinde kolektif irade ile herkesin iradesi arasındaki gerilimi çözebileceklerini hayal ederler” (Mouffe, 1999:757). Demokratik meşruluğun temeline oturtulan müzakerenin oluşumundaki sistemin dayanak noktası olarak “iletişimsel edimler”, “bireyler arası kurulan diyalog”un niteliğine göre şekil alacaktır (Şimşir, 2007:125). Müzakere alanına katılan bireylerin eşit haklarla politika üretimine katılacağı öngörülmektedir. Müzakereci demokrasinin örneklerini dünyadaki ileri gelen demokrasilerde görmek mümkündür. İsveç’teki kantonlar bu konuya bir örnek olarak sunulabilir. Ancak bu hususun çok uluslu ve çatışmacı eğilimler gösteren toplumlarda tamamen romantize edilmiş bir ideal olarak kalacağı malumdur. Chantal Mouffe’a göre “gerçekten de herkesin ortak kaygı duyduğu konularda özgür ve kısıtlanmamış bir şekilde kamusal müzakere etmesinin önündeki engeller kavramsal bir imkansızlıktır çünkü bu sözde engeller olmaksızın hiçbir iletişim, hiçbir müzakere gerçekleşemez. Bu nedenle, müzakerenin mümkün olmasının koşullarının aynı zamanda müzakerenin de koşullarını oluşturduğu sonucuna varmak zorundayız” (1999:751).

Liberal demokrasinin yarattığı siyasal ortamın yurttaşları siyasetin içerisinde bir noktaya kadar tutup sonrasında dışladığı bir kriz durumu söz konusudur. *“Bu kriz yurttaşların siyasete olan ilgisinin azalması, aktif eylemden uzaklaşması, temel siyasal kurumlar ve liderler karşısındaki güvensizliğiyle şekillenen bir meşruiyet sorunuyla ilişkilendirilmektedir” (Doğanay, 2003:23). Bu bağlamda liberal demokrasinin temsili demokrasi olarak da anıldığını hatırlatmak gerekecektir. Oluşan bu krizin tartışma ortamı ise 20. yüzyılın mirasıdır. Daha önce *poliarşi* kavramıyla açıklanan modern demokrasi, müzakereci kuramın öncüleri tarafından yetersiz olarak görülmektedir. Temsili demokrasinin temelindeki sistemin bozuk olduğunu ve meşruiyet krizine yol açtığını, bunun toplumsal ilişkilerden itibaren yönetimi ve devleti de kapsayan farklı olguların barındırıldığı bir kriz olarak tasvip edildiğini görmekteyiz. Bu kriz yalnızca müzakereciler tarafından dile getirilmiş bir kriz değildir. Carl Schmitt bu krizi *“Parlamenter Demokrasinin Krizi”* adlı çalışmasında parlamentonun işlevsiz kaldığını ve temsilin kendi içerisinde bir çözümsüzlük yarattığını dile getirerek birçok teorisyen gibi sert eleştiriyi birlikte liberal yapının temsil olgusunu bir kriz olarak nitelemiştir.*

Bu sistemde demokrasiyi belirli aralıklarla yinelenen seçimlere indirgelediği müzakerecilerin bir başka dayanak noktasıdır. Müzakereci demokrasi kuramının en önemli öncülerinden olan Habermas, bu indirgemeci kavrayışla *“iktidarın irrasyonel*

özüne dokunulmaksızın meşrulaştırılabileceğini ama rasyonelleştirilemeyeceğini” ileri sürer ve “Siyaset, temsili modelin işleyiş mekanizmaları içinde seçkinlerin denetimi ve egemenliği altında “bilimselleşmekte”, ancak aynı zamanda da içeriği boşaltılmakta, ticari bir nesneye dönüştürülmektedir” (Aktaran Doğanay, 2003:26-27).

Kapitalizmin 1970’lerde meydana gelen krizine yanıt olarak ortaya çıkan neoliberalizm, “*sermayenin ihtiyaçlarını karşılayan ekonomi politikaları*” olarak tasvir edilmektedir (Türkbay ve Polat, 2011:90). Her şeyden önce bir çeşit politik-ekonomik pratikler teorisi olarak okunan neoliberalizm, bireylerin refah düzeylerini iyileştirmenin güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin baz alınarak bireysel anlamda girişimin serbestisini öngören ve devlete bu gibi uygulamalar adına çizdiği çerçeveyi koruma görevini teslim eden bir sistemdir (Harvey, 2015:10). Devlet, piyasaları bir kereliğine yaratır, daha sonra ise müdahaleyi minimuma çeker (Harvey, 2015:10) ancak devletin sınırlanması hususu piyasalardan ibaret değildir; neoliberalizme göre toplumsal sistemin tümünde devletin minimum düzeyde müdahil olduğu bir tasarı öngörülmüştür (Türkbay ve Polat, 2011:90).

Özellikle Avrupa’da vuku bulan kolektif eylemlerin temelinde neoliberal düzenin karşıtlığı yatmaktadır; küresel piyasalara uyumlu politika üretmek bu dönemin stabilizasyonunu oluşturmaya çalışırken piyasaların demokrasi olgusuna rasyonel yaklaşım sağladığı düşüncesiyle, politik olanın doğrularını ekonomiye entegre etme gayreti birtakım eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Yıldırım, 2018b:131). Burada kitlelerin en önemli gayesi neoliberal düzen karşısında demokrasinin yalnızca söylemde kalmasının önüne geçmek istemeleridir ve bu hususun en önemli sebebiyse “liberal demokrasinin temsili ve parlamenter düzeni şeklinde değil ortak hayatı yeniden kurmak adına temel prensip olarak” ele alınmasıdır (Yıldırım, 2018b:131). Diğer taraftan artan eşitsizliklerle birlikte etnik köken, cinsiyet veya mezhep gibi olguların fitilini ateşleyerek kimi zaman siyasal şiddete varacak olan olaylar liberal demokrasinin kurumlarına olan güven ortamını sarmış ve otoriter rejimlerin kapıları aralanmıştır (Eser, 2020:29-30). Kitlelerin siyasal alana daha fazla dahil olarak kendi politikalarının üretiminde daha etkin bulunma düşüncesi bu durumun en belirgin tetikleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal demokrasinin yaşadığı krizin özelleştirmeler ve kamusal alanın sıkıştırılmasıyla çözüm bulacağına inanan neoliberalizm, toplumda oluşan demokratik alanı genişletmek talebi üzerine eleştirilere ve hatta toplumsal hareketlenmelere sebep olduğunu

görmekteyiz. Yani liberal demokrasinin sarstığı güveni neoliberal düzende de bulamayan bir kesimin varlığı da söz konusudur. Artan eşitsizliklerin “kapitalizmin bir dünya sistemi olarak hegemonyası”nın bir çıkarımı olan, liberal değerlerle birlikte neoliberal kapitalist düzen adına tehdidin göz ardı edilmemesinin en önemli tezahürü ise orta sınıfın iyiden iyiye eriyor olmasıdır; bu husus demokrasi adına başlı başına bir tehdit ortamı oluşturmaktadır (Eser, 2020:30). Demokrasinin bu olguya araladığı kapının daha çok varlıklı kimseler lehine işliyor olması, var olan kitlesel hareketlenmelerin de ateşini harlayacaktır.

Popülizm¹⁹, bahsedilen kitlesel hareketleri söylemlerle ateşleme potansiyeli taşımaktadır. Mudde ve Kaltwasser’a göre popülizm liberal demokrasilerde ya da “liberal olmaya özenen” demokrasilerde harekete geçmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019:12). Popülizmin geliştirdiği söylemlerle liberal demokrasinin kendisine açtığı alandan faydalanarak ya da onun boşluklarını tespit ederek kendisine bir alan yaratmasıyla, demokrasiyi ideal formundan uzaklaştırmıştır. Bahsedilen alanı betimlemek için söylemin geliştiği ortamda yapılan seçimler, kontrol altına alabildiği medya ve seçimlerde elde edilen zaferlerin bir getirisi olan yönetimde keyfilik gibi olgular dikkat çekmektedir. Diğer taraftan popülizm bazı düşünürler tarafından demokrasinin geniş kitlelere yayılması olarak algılanmıştır. Özellikle siyaseti “erişilebilir” ve teknokratik siyasetin dışlayıcı yanından ziyade daha kucaklayıcı olduğu, aynı zamanda daha önce dışlanan kimliklerin topluma dahil edildiği bir olgu olduğu yönünde saptamalar bulunmaktadır (Moffitt, 2020:210-11).

Popülizm tartışmalarının sürüklediği bir diğer husus liberal demokrasinin otoriter yönetimlere kapatamadığı kapıdır. Otoriter popülist devletçilik olarak dünya literatüründe yer alan hususun liberal politikanın bir biçimi mahiyetinde “otoriter devletçilik” adıyla şekillenmektedir (Eser, 2020:30). Kapitalizmin merkez ve çevre eksenindeki ülkelerde daha önce bahsettiğimiz kitlesel hareketlerin tepkilerini siyasal düzenin elitlerine yöneltmiştir; bu durum seçmenlerin tercihlerini otoriter sağ politikalara doğru eğilim göstermesiyle sonuçlanmaktadır (Eser, 2020:29). Yönetim süreçlerinde keyfilik de tetiklediği bu tutumda herkesin tabi tutulduğu ve daha önce saptanan kuralların yanı sıra başına buyruk ve keyfi şekilde hareket eden yöneticilerle karşılaşmak (Beriş, 2019:46) demokrasinin son dönemlerde en popüler tartışmaları arasında yer almaktadır.

¹⁹ Popülizm kavramına daha sonraki bölümlerde detaylı bir inceleme yapılacaktır.

Uluslararası Demokrasi ve Seçim Yardımı Enstitüsü (IDEA) tarafından yayınlanan çalışmaya göre özellikle Covid-19 kısıtlamalarının ardından normalleşmenin yeni kılıfı olarak hükümetlerin kendi politikalarını dayatma girişimleri sonucunda otoriterlik yönüne giden ülkelerin demokrasi yönüne giden ülkelere üç kat daha fazla olduğu raporlanmıştır²⁰. Raporla basın özgürlüğü ve insan haklarıyla birlikte yargının kontrolü dahil olmak üzere birçok etken yer almaktadır. Macaristan, Polonya, Slovenya ve Sırbistan gibi ülkeler otoriter yönelimli olarak belirtilen bazı ülkeler arasında yer almaktadır. Bu husus yalnızca Covid-19 kısıtlamalarının ardından gelen normalleşme süreçleriyle bağlantılı değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2021 yılında gerçekleşen senato baskınının, demokrasiye duyulan saygıyı göz ardı etmekle açıklanabilir olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Demokratik iktidarın seçmenlere hesap verecekleri bilinciyle kendilerine belirlenen alanın dışına çıkılmamasının, iktidarın sınırlandırılmasıyla demokrasinin ilkelerinin kesişmesi gibi bir ortak noktadan uzaklaştığı görülmektedir; demokrasilerde azınlıkta kalan kesimin bir çeşit “çoğunluğun tiranlığı”na uğraması (Beriş, 2019:47-48), bu konuda otoriter yönetimlerin cesaret noktası olarak görülmelidir. Popülist liderler bu gibi durumlarda “gerçek halk” olarak tasvir ettikleri kesimin lehine hareket etmektedirler. Popülistlerin istediği ortam olarak bu ayrışmanın, demokrasi lehine çıktı üretmeyeceği su götürmez bir gerçekliktir. Demokrasinin bireylerin bir kısmını baz alan bir sistem olmadığı konusunda artık hemfikiriz. Yeni bir siyasal örgütlenme şekli olarak popülist otoriter devletçi olgu küresel kapitalizmin kendi içerisinde barındırdığı çelişkilerin ve neoliberal düzenin bir çıktısı olarak okunmalıdır (Eser, 2020:30). Bu sebeple popülist söylemlerin kutuplaştırıcı yanının demokrasiye ancak zarar vereceğini belirtmek gerekmektedir. Bu hususun ayrıntılarına demokrasinin dinamikleri de ele alınarak sonraki bölümlerde değinilecektir.

Demokrasilerde kuvvetler ayrılığı sistemindeki dengenin bozulmasıyla yaşadığı aşınmayı işaret eden düşünceler mevcuttur. Bu hususu tanımlamak adına illiberal demokrasi ve yetkilendirici demokrasi gibi kavramlaştırmalar bulunmaktadır. Yasama ve yürütme yetkilerinin zayıflatılmış bir yargı denetimine tabi tutulduğu demokrasileri

²⁰ Raporla ilgili bilgilerden oluşan habere erişmek için bkz: <https://tr.euronews.com/2021/11/22/otoriterlige-kayan-ulke-say-s-art-yor-abd-de-demokrasinin-geriledigi-ulkeler-aras-nda-rapo>

tanımlamak adına illiberal demokrasi kavramı kullanılırken, yürütme organının yasama ve yargı tarafından nadiren denetlendiği model ise yetkilendirici demokrasi olarak ifade edilmektedir (Yıldırım, 2018a:18). Anayasal normların hükümet üzerinde pek fazla bağlayıcı etkisinin bulunmadığı illiberal demokrasilerde birey hakları ya kısmen askıya alınmış ya da henüz tesis edilmemiştir ve bu tipteki demokrasilere, en yaygın olan demokrasi türleri olarak, dünyanın her yerinde rastlanması muhtemeldir (Merkel, 2004:49). Yetkilendirici demokrasi türünde ise illiberalde olduğu gibi hükümetin aksiyonlarının anayasal norma bağlanması nadiren rastlanılan bir olgudur. Genel itibarıyla karizmatik başkanlarca yönetilen hükümetlerin parlamentoyu atlatıp yargıyı etkisi altına almak, güç dengesini tek yönlü olarak yürütme lehine çevirmek ve denge denetleme mekanizmasının aşındırmak veya kasti olarak zayıflatmak söz konusudur (Merkel, 2004:50). Bu gibi nedenlerle demokrasinin yerleşik bir sistem görüntüsünden uzaklaşması kaçınılmaz olmaktadır (Yıldırım, 2018a:24).

Son olarak, medyanın demokratik alana müdahale ettiğine ve bu müdahalenin antidemokratik olarak okunmasına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Medyanın görevinin bilgiyi doğru bir şekilde aktarıp halkın bilgilenebilmesine ön ayak olması genel bir kanıdır. Ancak toplumdaki farklı görüşlerin kendi seslerini duyurmanın bir aracı olan medya, yalnızca toplumda belirli görüş ve kanaatleri direktmesiyle ve kendi içerisinde oluşturduğu dinamikler aracılığıyla yeni bir kamuoyu kurarak (Işık, 2005:117), iktidarın yahut yalnızca muhalif görüşlerin empoze edilmeye çalışıldığı bir kurum haline gelmiştir. Dahl'ın daha önce belirttiğimiz alternatif bilgiye erişmenin kısıtlanmasıyla demokrasinin yönlendirilmiş bir olguya dönüşüyor olması kaçınılmaz olmaktadır.

Buraya kadar anlatılmaya çalışılan hususlar genel olarak liberallerin aldığı eleştirileri aktarmak adına yardımcı olacaktır. Kamusal alanın sıkıştırılıp devlet müdahalesinin en asgari düzeyde tutulmasının toplumda hareketlenmelere sebep olduğu konusunda kendisini liberalizme çözüm olarak sunan neoliberalizmin de eleştirilere maruz kaldığını görmek mümkündür. Bireyci yaklaşımın toplum algısına zarar verdiği ve temsilin işlevini yerine getirememesiyle ilgili bu tutumlar çözümü Habermas'ın ileri sürdüğü ideal konuşma (Doğanay, 2003:50-56) halindeki halkta bulmaya çalışmışlardır. İdeal anlamda konuşmanın gerekliliklerini yerine getiremeyecek olan kimselerin toplum tarafından dışlanmaya maruz kalacağı veya o kişilerin siyasal alana katılmayacağı yönünde haklı eleştiriler bulunmaktadır. En iyi konuşanın müzakere ortamlarında kendi

argümanlarını güçlü göstermesi hususuna dikkatli yaklaşımlar sergilenmelidir. Aksi halde halkın bir kısmının siyasal alana katılımının azalabileceği yönündeki eleştiriler geçerlilik kazanacaktır. Bu durum tıpkı Antik Yunan'da demokrasinin işlev gördüğü mahkemelerde retorikle örölmüş konuşmaların dinleyicileri etkilemesi ve bunun sonucunda demokratik alanın şekillenmesiyle neredeyse aynı şeydir. Nasıl ki ileride göreceğimiz üzere retoriğin etkisi mahkemenin seyrini değiştirebiliyorsa, burada da ideal konuşma edinimlerini bünyesinde barındıran kişinin demokratik alana müdahalesi kaçınılmaz olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DA RETORİK VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

2.1. Retorik

Aristoteles, retorik konusunu sistematik olarak bir temele oturtup, Roma retorığının dahi yol göstericisi olan filozoftur. Ancak konumuzun çerçevesi gereği bu çalışmada Roma retorığından ziyade Antik Yunan retorığına odaklanacağımızı belirtmemiz gerekir. Bir tür konuşma yetisi olarak tanımlayabileceğimiz retorığın Antik Yunan'da toplumsal hayata önemli bir katkısı bulunmaktadır. Bu katkıyı iyi ya da kötü olarak nitelendirmek şu an için erkenci bir yaklaşım olacaktır. Retoriğin sunduğu katkıyla toplumsal hayatın şekillenmesi, bu retorığın kullanım alanlarının nereler olduğu konusunda merak uyandırmaktadır. Bu anlamda toplumsal hayata şekil veren şey olarak yasaların da göz önüne alınmasıyla birlikte, yasaların şekillendiği toplantılar, adaletin sağlandığı mahkemeler olmak üzere birçok yeri zikretmemiz gerekmektedir. Retorikte bulunan *ethos*, *pathos* ve *logos* olarak karşımıza çıkan ikna yöntemlerinin bu alanlarda sıklıkla kullanılarak özellikle mahkemelerdeki jüriyi etkilemeye çalışan retorik ustasının, bu performansı demokrasinin vuku bulduğu yerlerde yaptığını, yani retorığın demokratik alanda faal olarak işlerlik kazandığını belirtmemiz gerekmektedir.

Bu bölümün en önemli gayesi retorik kullanımının hangi biçimlerle uygulandığı ve hangi olguları harekete geçirdiğini izah ederek, nihayetinde demokrasiyle olan ilişkisini anlatabilmek olacaktır. Retoriğin türlerinin, zaman kavramının hatip için konuşmasını ne şekilde biçimlendireceğinin, Aristoteles'in bu kavramı açıklarken geliştirdiği yöntemlerinin detaylı bir açıklaması yapılacaktır. Bütün bu yöntemleri kullanan bir hatip için Antik Yunan filozoflarının yaklaşımlarını inceleyecek ve bu yaklaşımların ana kaynağı olan demokrasiye olan etkisi ile bu etkinin yarar mı yoksa zarar mı getireceğine ilişkin diğer yaklaşımlar ele alınacaktır.

2.2. Retoriğin Kökeni ve Gelişimi

Oluşumundan itibaren hızlı bir şekilde yayılıp gelişim gösteren retorığın, bu gelişimdeki en büyük etkeni aktif davalardır. Birazdan göreceğimiz üzere devrilen bir Tiranlığın sonrasında aktif olarak kullanılmaya başlanmış, sonraları bu yetkinliği farklı *polis*lere götüren Sofistler'in, gittiği her yerde bunu bir öğreti olarak sunduklarından dolayı retorik ivmesini hiç kaybetmemiştir. Bu çarpıcı durumun farkına varıldığı noktada

tartışmaların bizleri Atina mahkemelerine kadar götüreceğini göreceğiz. Ancak onun öncesinde kavrama eğilmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Retorik, ikna etmek, sanatlı söylev ve güzel konuşma sanatı olarak karşılık bulan ve kelime kökünün Antik Yunan'a dayandığı, sözlü ya da yazılı olarak adlandırabileceğimiz bir kavramdır. Temelinde ikna etmek amacı taşıyan ve mahkemelerde, politikada (Cevizci, 2005:1416) veya günlük hayatın her alanında kullanılabilen bir olgudur. Retorik kelimesinden daha önce kullanılmış olan "retoreia", sanatla çekilmiş söylev anlamına gelmektedir (Aktaran Altınörs, 2011:82). Temel anlamda dinleyicinin oyunu/fikrini değiştirmeyi ve eğitmek, beğendirmekle birlikte sarsmak/etkilemek olmak üzere üç ana hedefi amaçlamaktadır (Duman, 2019:20-22).

Sicilya'da Tiran'ın yönetimi ele geçirdikten sonra halktan topladığı arazileri askerlerinin arasında paylaşımının ardından (Yıldız, 2011:170), yaşanan sürecin akabinde Sicilya'da zorbalığın çökmesiyle birlikte, durumdan etkilenen mülk sahiplerinin kayıplarına yeniden kavuşmaları adına görülen davalarda savunmalarını yapmak için kullanılan retorik tam olarak bu esnada doğmuştur ve mülk sahiplerinin kendilerini savunmaları için Sofistler bu noktada ön plana çıkmıştır (Meyer, 2009:7). Sofistler dönemin entelektüelleriydi ve aldatılan kurbanların savunulması amacıyla bilgelik dersleri veriyorlardı.

İnsanlara hitap etmenin belki de en büyük amacı meclislerde yönetici, mahkemelerde yargıç veya jüri üyesi olmaktı ve bu durumu yalnızca iyi konuşarak elde eden kişinin niyetinin tamamıyla yurdunun çıkarına hizmet edeceğini söylemek epey güçtür (Arslan, 2007a:325). Bu sebeptendir ki dönemin filozofları retorik her koşulda iyiyi işaret etmeyeceğini belirterek oluşabilecek tüm tehlikeleri görmüş ve bu durumu içselleştirerek tartışmaların ana başlığı haline getirmişlerdir. Retorik sanatı icra edilirken iyi bir düşüncenin aktarılmasının yanı sıra kötü düşüncelerin de aktarıldığını ve retorik örüntüsüyle işlenmiş bir konuşmanın niyetinin her zaman doğruyu anlatmayacağını eleştiren Platon, bu hususta Sofistlere ciddi eleştirilerde bulunmuştur (Dürüşken, 2014:259-60).

Retoriğin doğumundan itibaren en az demokrasi kadar tartışmalara konu olduğu görülmektedir. Gorgias'ın²¹ en önemli öğrencisi olan İsokrates, retorik eğitimini Grek dünyasının ana kaynağı haline getirmesi (Zeller, 2008:128) ve Platon'un kurduğu Akademia²²'nin büyük bir rakibi olmasıyla Sokrates ve Platon, gelişen tehlikeler karşısında felsefenin hakikatten yana takındığı tavrı sağlam bir temele oturtmak adına söylem geliştirecektir. Bu geliştirmenin ana sebebi aralarındaki rekabet gibi görünmeye fazla müsait olabilir. Ancak asıl olarak siyaset alanının ve felsefenin alaşağı edileceğine dair sezilerin Platon ve hocası Sokrates tarafından güçlü bir şekilde okunmasıyla bu gelişime kapı aralayacağını belirtmek gerekmektedir (Lord, 1981:328).

Yani artık *polis*'in hitabetin egemen olduğu bir yere doğru dönüştüğünü açıkça görebilmekteyiz. Davalar veya yeni yasaların oluşumu gibi süreçlerde (Yıldız, 2011:171), hem demokrasinin iç dinamiklerinde hem de adaletin sağlanması gibi hususların tayin edilmesindeki başat aktör olarak karşımıza çıkacaktır. Hitabetin Antik Yunan'ın gündelik hayata olan etkisinden ziyade, gündelik hayatı tamamen şekillendiren bir olgu haline getirdiğini ifade etmeliyiz.

Platon özellikle *Gorgias* diyalogunda retoriğin ideal devlet adına gerekli etiği bünyesinde barındırmadığını belirterek eleştirmiştir. Gorgias, Sicilya'dan Atina'ya elçi olarak geldikten sonra burada hitabet sanatını birçok öğrenciye aktarmıştır (Altınörs, 2011:84). Ne var ki Gorgias'ın edindiği misyon bununla sınırlı kalmamıştır. Her türlü konuda bilir görünmeyi ve bunun getirilerini de etrafındakilere teşvik etmiştir. Sofistlerin retorik kullanımı, içeriğin sorgulanmadığı bir noktaya ve filozoflar tarafından hakikatle ilişkisinin sorgulandığı bir düşünceye yol açmıştır. Bu yaklaşım, Sofistlerin bireyin kendi doğrularını öne çıkarıp toplumu oluşturan genel değerleri göz ardı etmeleriyle karşılaşmıştır (Kömürcü, 2014:117).

Atina'da refahın artmasıyla birlikte eğitim de zorunlu kılınmıştı ve bu eğitimler sonucunda kişiler kendilerini haksız oldukları konularda dahi retorik kullanarak savunabiliyorsa, haklı pozisyonda görünmelerinin yolu açmanın incelikleri öğretiliyordu (Kömürcü, 2014:116) Sofistlere göre herkes eğitimlerini üstün ve yetkin olarak alabilir ve başlıca konusunun retorik olduğu bu eğitimlerde esas olanın öğretme olduğunu

²¹ Atina'ya elçi olarak atanmış bir Sofist. Dönemin retorik öğreticilerindendir. Platon'un kaleme aldığı hocası Sokrates'le olan diyaloglarıyla ünlüdür.

²² Platon'un İ.Ö. 387 yılında kurduğu felsefe okuluna verilen ad.

vurgularlar (Kömürcü, 2014:116). Sofistlerin burada kendilerine fazla önem atfettiklerini görmemiz mümkündür. Bu önemi kendilerinde görüyor olmaları gittikleri her yerde fazla kazanç sağlıyor olmaları ve retorik eğitimlerinin bu kazançların ana kaynağını oluşturuyor olmasındandır. Herkesin retorik olgusuna eğilim gösterebiliyor olması konusunda Aristoteles, *Retorik* adlı kitabında, retoriğin ilgi alanı olarak kısa bir giriş cümlesi bizi karşılamaktadır ve orada retoriği herkesçe yapılabilen bir sanat olarak karşılamaktadır. Bunun temel sebebiyse herkesin bir savı geliştirmeye ve eleştirmeye çalışması olarak görülmektedir (Aristoteles, 2022b:1). Bu noktada Sofistlerle Aristoteles'i aynı tarafta görüyor olabiliriz; ancak ilerleyen bölümlerde Aristoteles'in bu savı nasıl geliştirdiğini ve "herkes" olarak adlandırdığı geniş çerçeveyi nasıl daralttığını değinmiş olacağız.

Ege kıyılarındaki serüveniyle büyük bir ivme alan felsefenin Antik dönem için temelindeki tartışmaları canlandırma hususunda bir araç olarak kullanılmış, bu tartışmalar esnasında ise retorik ve diyalektik yöntemler kullanılmıştır (Kömürcü, 2014:114). Devamlı felsefeyle karşılaştırılan retoriğin argümanları sahteliğe ve aldatmaya dayanmaktadır ancak aralarındaki temel fark retoriğin gerçek olanın görünümünü reddetmesine karşın, felsefenin fark edilmesi gereken bütün zıtlıkların faydalı olsa dahi mahkûm edilmesi gerektiğini dile getirmektedir (Meyer, 2009:7). Bu sebeple sofizmin uyguladığı tekniklere olan yaklaşımı, hatalı akıl yürütme olarak nitelendirilmektedir.

Peithein fiilinin hem kandırmak hem de ikna etmek anlamına geliyor olması, hatibe amacını gerçekleştirme adına her yolu deneyebileceği hususunda özgürlük tanımaktadır (Duman, 2019:24). Bu da dönemin filozofları tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Retoriğin yanıltma ve aldatma olarak görülmesinde Platon'un sofistlerle girdiği tartışmaların payı yadsınamaz bir gerçekliktir. Platon'un savunduğu felsefeninse bu söylemleri, mağara alegorisindeki²³ tutsakların serbest bırakılması gibi, kişilerin özgür bireyler olmasında başat aktör olarak rol oynamaktadır (Meyer, 2009:8). Ancak görülmesi gereken bir nokta bulunmaktadır ki o da retoriğin yenilgiye uğraması

²³ Bu alegoriye göre, insanlar çocukluklarından beri ayaklarında ve boyunlarında prangalarla bir mağarada hareketsiz bir şekilde yaşam sürmektedirler. Arkalarında yüksek bir yerde yanan ateşin oluşturduğu gölgeleri gerçeklik olarak algırlar. Aralarından bir tanesi zincirlerinden kurtulduktan sonra tanıdığı yeni dünyayı mağaradakilere anlatmak üzere geri döner, fakat onları bu yeni olgulara inandıramamaktadır. Kendisi duvarda daha önce beliren yansımaları artık görememekte ve bu hususta diğerleriyle bir anlaşmazlığa düşmektedir. (Platon 2022a:231-35, 514a-517c) Bu noktada Platon mağarayı topluma, zincirleri ise kurallara benzetmektedir. Zincirleri kırıp hakikatin peşine düşen kişi ise filozoftur.

için retorik kendisinden faydalanmak gerekliliğidir. Tıpkı Aristoteles'in ilgilendiği retorik ve şiir sanatının yine bu sanat ve yöntem tarafından eleştiriliyor olması gibi bu durum da tersine işleyen bir mekanizma olarak okunması gerekmektedir (Lord, 1981:327). Aristoteles bunun gayet farkındaydı ve retorikçe “bilimin zorunlu ters yüzü” derken ona bu değeri atfettiğini de vurguluyordu.

Retorik, matematik veya fizik gibi kesin sonuçları olmayan bir olgu olmasından dolayı bilim olarak görülmemiştir fakat bunun yanında politika ile etik gibi bir bilim olarak görülememesinin sebebi o kadar da açık değildir (Arslan, 2007a:328). Aristoteles bu benzerliğin farkındadır. Ancak aralarındaki en temel farkı anlamak adına; politika ve etiğin amacının ilkeleri tespit etmek, sınıflandırılmalarını yapmak ve olabildiğince tanımlamalar vermek iken hatibin amacının kendi görüşlerini kabul ettirip karşısındakini alt etmek üzere bir yapıyla hareket ettiğini görmek gerekmektedir (Arslan, 2007a:328). Aslında temel olarak görülmesi gereken nokta politika ve etik bilimlerinde ana unsurun bilgi olmasıdır. Retorik kullanan kişilerce bilginin önemsizliğini zaten hakikatten kaçındıkları noktalardan da anlamak mümkündür. Platon ve Aristoteles'in şiddetle eksik buldukları ana unsur olan hakikat, bilgi ve yetkin olma durumlarının retorik bilimiyle örtüşmemesinin de temelindeki ana nedenlerdendir.

2.3. Aristoteles'in Retorik Çözümlemesi

Michel Meyer, retorikle yakından ilgilenen filozoflar tarafından oluşturulmuş, retorik tanımlarına başvurmuş ve daha sonrasında Aristoteles'in ayrımlarını izlemiştir. Bu kurguya göre Meyer'in saptadığı üç farklı retorik tanımı şu şekilde oluşmaktadır (2009:9-10):

“1) Retorik dinleyicilerin manipüle edilmesidir (Platon)

2) Retorik güzel konuşma sanatıdır (Quintilianus).

3) Retorik ikna etmesi gereken ya da ikna etmeyi amaçlayan argüman ve söylemlerin (Aristoteles) sergilenmesidir.”

Bu üç tanım retorik temelsiz ve amaçsız bir olguya çevirmektedir. En azından bizlere bir çerçeve sunmamaktadır. Meyer'e göre retorik bu üç tanımlamayla anlatılabilmektedir. Bu üç tanım ele alındığında ortaya çıkan sonucu destekler nitelikte birkaç adım izleyecek olursak; dinleyicinin rolü, konuşmacının önemi ve bu hususları

güçlendirecek dilin ağırlığı ile aracılık edecek olan düşünceler ışığında retorik daha somut bir görünüme kavuşacaktır (2009:10).

Aristoteles, retorik sanatının kullanımını mahkemelerde görülen davalarda, yargıcın, öfke veya acıma duygularıyla yönlendirilmeye çalışılmasının yanlışlığına dikkat çekmektedir. Taraflardan herhangi birinin görülen davanın konusunu saptırarak bu duyguları harekete geçirmeye çalışmasının yasa koyucu tarafından engellenmesi gerekmektedir (Aristoteles, 2022b:3).

Aristoteles retoriğe bir anlam yüklemiş, sistematik bir şekilde yaklaşmış ve retoriği bir noktada yararlı olarak görmüştür. Yargıçların kararlarının olması gerektiği gibi olmadığı durumlar için hatip olan kişinin hatası olarak yorumlayan Aristoteles'e göre retorik doğru bir kullanım yolu tercih edildiği sürece yararlıdır (Aristoteles, 2022b:5).

Aristoteles'e göre bilimsel bilgiye sahip olmak bir noktada yararsızdır; çünkü dinleyici kitlesinin bu bilimsel bilgilere sahip olması her zaman beklenilebilecek bir durum değildir (Aristoteles, 2022b:5-6). Öyle ki tıp gibi "teknik bilgi içeren" herhangi bir konuşmanın ikna çabasına ihtiyacı da olmayacaktır (Garver, 2009:4); o sebeple zaten retoriğin dahil edilmediği bir alan olarak görmek en doğrusu olacaktır. Eugene Garver'in bu yaklaşımı, ileride Demokrasi ve Retorik İlişkisi başlığında değineceğimiz tıp ve retorik bağlamında, doktor ve hatip kıyaslamasına karşılık olarak öne sürdüğü bir hipotezdir.

Aslında bu noktada retorik kendisini Aristoteles gibi filozoflar açısından içini boşaltmış olmaktadır. Mantıksal olarak bilimsel bilgiye ulaşma yeteneğinden yoksun bir dinleyici kitlesi, eğer karar verici bir merci olarak rol oynuyorsa, yetkinlikten uzak bir konumda olabilir. Bu durumda, sadece usule uygun kabul edilmiş bir uygulama biçimini takip etmekten öteye geçemeyecekleri gözlemlenebilir. Bu da demokrasiyi uygularken çizilen çerçevenin dışarısına çıkılabileceğini bizlere göstermektedir. Bu noktada önemli olarak görmemiz gereken husus, yasaların yurttaşa çizdiği çizgiden sapmaması gerekliliğidir. Eğer ki iyi bir hatip yurttaşın somut olandan sapmasına sebep oluyorsa, ifa edilen mahkemelerde demokratik kararların alınıp alınmadığına dair otomatik bir sorgulama kapısını aralamamıza neden olacaktır.

Aristoteles'e göre retoriğin kullanım şekli olarak, hatip savunduğu şeye hâkim olduğu kadar karşıt fikre de hâkim olmalıdır; tartışma esnasında yanlış bir şekilde bir olgu tartışılıyorsa buradaki hakimiyetini göstermesi gerekmektedir (Aristoteles, 2022b:6).

Bunun en bariz sebeplerinden biri olarak; savunduğunuz şeyin karşısındakine hâkim olursak, argümanları sıralama, gelecek olan eleştiriyi göğüsleme gibi etkenler, konuşmanın aksamaması ve dinleyicilerin odağının kaymaması açısından önem arz etmektedir.

Aristoteles tarafından gösterilen yaklaşımı bir bilim insanı yaklaşımı olarak okumak daha doğru olacaktır. İleride sıkça değineceğimiz üzere hocası Platon ve onun da hocası olan Sokrates gibi tamamen dışlayıcı yaklaşımının en önemli sebebi; Aristoteles'in retorik'in kendisini bir bilim olarak görmese de retorikten çıkarılabilecek bir bilime (mantığa) olan yaklaşımın da bu eğilim üzerindeki etkisi büyüktür. Aristoteles'in ayrı bir başlıkta değerlendirilmesinin nedeni budur. Mantığın, yani *logos*'un, bu sistem üzerinden çıkıyor olması, bunun da ikna yöntemleri düzleminde ayrıca ele alınıyor olmasıyla ve retorik'in Aristoteles tarafından adeta somutlaştırma çabasının dönemin Sofistlerinin romantik ve pragmatist yaklaşımının karşısında elle tutulur en somut olgu olması Aristoteles'in ayrıca değerlendirilmesine neden olmuştur. Demokrasi ve adalet gibi alanların bu motivasyona olan ihtiyacını da görmezden gelmememiz gerekmektedir.

2.4. Diyalektik, Retorik ve Siyaset İlişkisi

Aristoteles'e göre retorik ve diyalektik temelde ilgilendikleri alanla ayrıştırılabilir. Bu alanlar diyalektik için evrensel iken, retorik'in pratik amacının siyasetle sınırlı olduğunu söyleyebiliriz (Lord, 1981:333). Retorik'in siyasal alanla kısıtlanmasının sebebinin Antik Yunan döneminde mahkemelerin ve meclislerde insanlara ikna yöntemlerinin sergilenmesiyle alakalıdır. Bu meseleye ilerleyen başlıklarda değineceğiz.

Diyalektik ile retorik arasında kullanım biçimlerine göre bir ayrıma giden Aristoteles, bilinç kavramına önem vermektedir. Bilinçli bir şekilde akıl yürütme yöntemlerini tercih eden kişilere "sofist", sanata uygun akıl yürütenleri ise "diyalektikçi" olarak tasvir etmektedir (Aristoteles, 2022b:7). Retorik ile diyalektik'in benzer yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Dürüşken, 2014:260-61):

"1) Retorik ve diyalektik belirli bir bilim dalıyla ya da konuyla değil, bütün bilim dallarıyla ya da herhangi bir konuyla ilgilidir; kısacası hem diyalektik hem de retorik herhangi bir bilim dalı için metottur.

2) Her ikisi de bir konuyu her iki yönüyle ele alıp tartışır; yani bir konuya iki tarafından da bakar.

3) *İki sanat da hem tümevarım hem de tümden gelim yöntemini kullanarak bilgi aktarır”*

Ancak Platon retoriği bir sanat olarak görmemektedir. Bunun en belirleyici sebebi olarak da sanatın sanat olarak adlandırılması için kendine has bir alanın uğraş edinilmesi ve tanımlaması yapılırken de bunun öncülük ediyor olması gerekmektedir (Dürüşken, 2014:261).

Yukarıda retoriğin kullanımında yöntemsel olarak ele alınan iki durumdan bahsedilmektedir; tümevarım ve tümdengelim. Tümevarım, bilimsel anlamda yapılan kıyaslamaların başlangıçtaki öncüllerden hareket edileceğini ve burada oluşan öncülden faydalanılması gerektiğini varsaymaktadır (Arslan, 2007a:329). Bu yöntemde genellikle örneklendirmeler yapılarak hatibin anlatımını destekler nitelikte konuşmalar öne sürülmektedir. Diğer yandan tümdengelim yönteminde ise genellikle örtük kıyaslar kullanılmaktadır. Örtük kıyası afaki bir örnekle anlatacak olursak, "x kişisi demokratik yollardan halkın desteğini alarak başa geldi ve Tiran oldu, y kişisi de halkın desteğiyle, demokratik yollardan başa geldi, demek ki o da Tiran olacak" şeklinde gösterilebilir.

Diyalektik ile retoriğin kıyasına başvuran Aristoteles, diyalektiği mantık süzgecinden geçen ve akıl yürütme ile gerçekleştirilebilecek bir şey olarak tanımlarken, retorik, gündelik sohbetleri ele almaktadır ki bu da retoriğin uzun bir akıl yürütme sürecini tamamlayamayacak bir dinleyici kitlesine daha yakın gördüğünü ifade etmesi anlamına gelmektedir (2022b:10-11). Yani retoriğin rasyonel ve politik bir kökeni bulunur ve diyalektikte olduğu gibi retoriğin saptanmış bir konusu bulunmamaktadır (Garver, 2009:12). Retoriğin politik olanla bağlantısının yanında diyalektik, filozofların entelektüel eğitim, sohbet ve bilimlerin ilkelerini araştırmakla ilintili olguları gerçekleştirmeye yaramaktadır (Lord, 1981:334).

Aristoteles bu durumda biraz daha teknik ve detaylı bir yaklaşım sergilemektedir. Özellikle diyalektiğin akıl üzerinde karara bağlanması hususunda yönlendirmesi söz konusu iken, retoriğin ikna edilecek konuya olan yaklaşımını ele aldığımız takdirde aralarındaki benzerliği de görmüş oluruz (Dürüşken, 2014:261). Diyalektik kimi iddiaların geçerliliği konusunda yönlendirme yapıyorsa, retorik de neyin ikna edici olup olmadığına dair yaklaşımıyla diyalektiğe benzer noktada konumlandırılmaktadır. Yani bilgi temelli bakacak olursak aradaki farkı anlayacak oluruz. Bu da Aristoteles'e göre retoriğin bir sanat olarak görülmesinin önemli bir ipucudur.

Çiğdem Dürüşken retorik ile diyalektik arasındaki kıyası şu 5 madde üzerinden açıklamaktadır (2014:261-62):

- 1) *“Retorik, ikna etmede sadece önermelere ya da kanıtlara dayanmaz, aynı zamanda bunların bir bütün olarak inandırıcılığını ve dinleyicilerin üzerinde ruhsal heyecanlar yaratıp yaratmayacağını da göz önünde bulundurur. Bu yüzden özellikle yaşamın gidişatında diyalektikten daha yararlı bir sanattır.*
- 2) *Diyalektik genel sorular ya da sorunlarla ilgilenirken retorik çoğunlukla özel sorular ya da sorunlarla ilgilenir. Bu özel sorunlar da genellikle doğru bir bilgimizin olmadığı konulardır. Bu yüzden konuşmacıdan bu konularda dinleyicilere bilgi aktarması beklenir.*
- 3) *Diyalektiğin kullandığı ifadeler uzmanlık isteyen ifadelerdir, oysa retorik konuşma genelde herkesin anlayacağı ifadelerle örülür.*
- 4) *Diyalektiğin cümle örgüsünde belirli bir tutarlılık beklenirken retoriğin cümle örgüsünde tutarlıktan ziyade hitap edilen dinleyici kitlesinin ikna edilmesine yönelik özellikler beklenir.*
- 5) *Bu yüzden diyalektikte ispata yönelik olmayan yöntemler kullanılmaz, oysa retorikte ikna etmek için ispata yönelik olmayan araçlar da kullanılabilir”*

Bu karşılaştırmayı, retoriğin o dönemde duygulara yönelik olmasıyla, diyalektiğin direkt olarak bilgidен beslenmesi olarak özetlemek mümkündür (Fırıncı Orman, 2011:45). Aristoteles’in yapmaya çalıştığı ayrımın tam karşılığı niteliğinde bir açıklama olarak burayı okumak gerekmektedir. Çünkü buraya kadar yazılanlardan da anlaşılacağı üzere retoriğin saf bilgi içermek gibi bir zorunluluk taşımadığını görmüş olmaktadır.

Retoriğin ve siyasal olanın ast-üst ilişkisi hakkında çözümlenmeler yapılmaktadır. Bu çözümlenmelere göre retorik, siyasetin altındadır, çünkü siyasetin amaçlarına hizmet etmektedir (Adams, 2020:118). Daha sonra *Politik Hitabet* başlığında değineceğimiz gibi, bir hatibin beş farklı konuda yetkin bilgisinin olması durumunun siyasal alanı ilgilendirdiğini, retorik çalışmalarının bu bilgiler ışığında ilerleyeceğini belirtmek gerekir. Sokrates retoriği eleştirirken retoriğin herhangi bir konuya uygulanabildiğinden somut bilginin eksikliğine işaret ediyordu; Aristoteles ise siyasete retoriği olguları ödünç vermektedir (Adams, 2020:119). Ödünç alınan doneler retorikte ikna etmek için kullanılmaktadır. Bu da bahsettiğimiz ast-üst ilişkisinin bir yöntemi olarak okunmaktadır.

Diğer yandan retoriği politik alanla bağdaştırmanın temelinde belirli yöntemlerle kişileri inandırıp insanların duygularını harekete geçirebilme yetisine sahip kimselerin başarısıyla yan yana koymak olarak okumak mümkündür. Aristoteles bu durumu *“diyalektiğin ve politika adıyla tanımlanması gereken erdeme ilişkin bilimin bir kolu”* olarak tanımlamaktadır (2022b:9).

Özetle retorik siyaset ilişkisinde retoriğin siyasetle iç içe olduğu elimine edilmez. Hatta retorik siyasete bir şekilde eklenir ve olgularını kullanır. Ancak dikkat edilmesi gereken husus retoriğin bunu yaparken yine de siyasal olanın gerektirdiği bilgiye hâkim olarak bunu gerçekleştirmesi beklenmektedir. Bu da hatibin işi olarak betimlenir. Hatip siyasal alanın bilgisine hâkim olarak yaptığı retorikle birlikte bizlere her iki dalın harmanını ve nasıl bir kullanım ileri sürülebileceğini göstermektedir.

Dönemin filozoflarının bu ayrımı yapma motivasyonlarının kanımca rasyonel olanla irrasyonel olanı ayırma isteğindedir. Bu ayrım onlara kendi varoluş sebeplerinin, yani filozofluk ve felsefenin, yapılış biçimi ve akılcı yaklaşım olan diyalektikle, argümanını kanaatten alan retoriğin çizgilerini de belirlemeleri konusunda da belirleyici olacaktır. Bu ayrımla birlikte retoriğe olan eleştirilerin de keskinleşeceğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

2.5. Retorikte İkna Yöntemleri

Retorikte iknanın kanıtlamalarla gelişen bir yol olduğunu belirtmek gerekmektedir. İkna süreci hatip tarafından oluşturulan kanıtlarla şekillenip dinleyiciye sunulmaktadır. Bunun için hatibin stratejik olarak konuya yaklaşım göstermesi kaçınılmazdır. Gerçekleştirilen ve retorikle örülmüş bir söylevin başarılı olarak adlandırılması için *ethos*, *pathos* ve *logos*'un, yani retoriğin iknasından geçecek olan yolun yürünmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede hatip inandırıcı olup bir nevi iknanın kanıt yoluyla adımlamaya başladığını bizlere gösterebilecektir. Mahkemelerde kullanılan bu yöntemlerin kişiler üzerinde bırakacakları etkiden, mantıkla karşılanacak olan argümanlardan ve maneviyata olan dokunuşlardan kaynak aldığını belirtmeliyiz. Filozofların aksine Sofistlerin mantık argümanından çok hoşlanmadıkları ve kişileri etkilemek adına doğru veya doğru olmayan her türlü yolun işlerlik kazanacağını belirttikleri gözlemlenmektedir. Bu da birtakım soruları beraberinde getirmektedir. Demokrasinin işlendiği alanda doğru veya makul olmayan tezin öne sürüldüğü hususta ne olacaktır? Mantık aradan çekilecekse yaşanacak tahribat kaçınılmazdır. Hatibin bu noktada etik sahibi kimselerden ve bilgiden yararlanacak insanlardan oluşması gerekmektedir.

Retorik ve kanıtlama hususlarının farklılıklarını sorular ve bu sorulara verilen cevaplar belirlemektedir. Ancak en önemlisi soruya cevap aracılığıyla yaklaşılması ve

sorunun aradan çekilerek çözüme kavuştuğu konusunda mutabık kalınmasıyla kanıtlanma, sorunun kendisinden hareket ederek bireyler arasındaki anlaşmazlıkların bir nihayete kavuşması açısından var olan farklılıkların çözüme kavuşması durumu gerçekleştirmektedir (Meyer, 2009:17). Burada iki farklı çözüm yolundan bahsetmekteyiz; ilki sorudan hareket etmek, ikincisi ise cevabın içerisindeki soru artık aradan kaldırılmasıyla gerçekleşir ve bu yöntemin bizleri bir çözüme kavuşturduğuna dair bir yaklaşım sergilemektir (Meyer, 2009:17).

Hatip, inandırma konusunda çabasının etkin verim verdiğini görmek için bazı yetkinliklere ihtiyacı olacaktır. *Ethos*, *pathos* ve *logos*'un hangi şartlar altında kullanılması gerektiğini bilen bir hatibin bu ikna kanıtlarından faydalanması kaçınılmazdır. Aristoteles bu ikna kanıtlarının hangi potansiyellerle karşılık bulacağını şu şekilde açıklamıştır: “Öyleyse, inandırmayı etkileyen bu üç yol var demek oluyor. Açıkça görülüyor ki, bunlara egemen olan insanın, (1) mantıksal olarak düşünebilmesi, (2) insan karakterini ve erdemini çeşitli biçimleri içinde anlayabilmesi, (3) coşkuları anlayabilmesi -yani, onları adlandırabilmesi ve tanımlayabilmesi, nedenlerini ve harekete geçirilme yollarını bilebilmesi- gerekir” (Aristoteles, 2004:38, 1356a-25).

2.5.1. Ethos

Demokrasinin işlendiği alanlarda muhatabına veya halkına güven verecek bir olgudan bahsetmekteyiz. Konuşmanın örüntüsünün hangi duygulardan beslendiği kadar konuşmanın özüne eğilim göstermeye yarayacak, bizzat hatiple ilintili bir durum söz konusudur. Bu durumu tasvir etmeden önce *ethos* kelimesinin kökenine bakmak daha uygun bir yol olacaktır.

Latince *mores* (ahlak) kelimesinin Antik Yunan'daki karşılığı olan *ethos*, etik sözcüğüne karşılık gelmektedir (Meyer, 2009:12). Kelimenin kökünün cevapladığı birçok soru olsa da açıklamakta fayda vardır. Retorik işlenirken hatip kişinin ahlakına şahit olunmuş, erdemli bir insan olması, dinleyicilerde güven hissiyatını doğuracak, bu da konuşmanın içeriğinin dikkate değer olduğuna dair bir ipucu olmuş olacaktır. Söylevde hatibin iyi ahlaklı olup erdemli bir insan olması bir nevi onun meşruiyetini temsil etmiş olmaktadır (Lord, 1981:331; Meyer, 2009:12). Bir hatibin hitabet yeteneğinin kuvvetli olması kadar ahlaki değerlerinin de üstün olması önem arz etmektedir. Ruhun kötü bir konuşmacının iyi hitabet yeteneklerine sahip olmasının dinleyici üzerindeki etkisinin

kötü niyetin tartılmasıyla sonuçlanmayacağını görmek gerekmektedir. Bu sebeptendir ki, Roma döneminde daha sonraları iyi bir hatibin tanımını, söz söylemede usta iyi bir adam, olarak formüle etmişlerdir (Dürüşken, 2014:260). Aristoteles'e göre "söylemin yarattığı yüz" olarak adlandırılan *ethos*, hatibin argümanlarındaki yetkinlikten, adil ve açık sözlü olmasına kadar olan bütüncül bir yelpaze olarak okunmalıdır (Mshvenieradze, 2013:1940).

Bu sayede inandırıcılık konusunda hatibin elinden gelen her şeyin tam olarak kendi varlığı olduğunu görürüz. Herhangi bir konuda konuşmacı performansını ifa ederken dinleyici üzerinde yaratılabilecek en ufak bir rahatsızlık durumundan kendisini sakınmalıdır. Ancak bu sayede konuşmanın amacı olan konunun iyi niyetli olduğu konusunda insanlara güven aşılabilir. Kişilerin uzmanlık eğitimi aldıkları alanda vermeleri gereken doğru bilginin kaynağı *ethos* olarak görülmektedir. Uzman olmayan kişilerce verilen bir cevabı ise insan olarak iyi cevap verebilme süreciyle karşılanmalıdır; buna kaynak olan şey ise yine *ethos*'tur. Ethos hususi bir yetenek olarak görülmemelidir; kişinin tamamen kendisine bağlıdır.

Konuşmayı yapan kişiye dinleyicilerin inanmasını kolaylaştıracak doğal etkenlerden biri konuşmanın kim tarafından yapıldığıyla bağıntılı bir durumdur. Konuşmacının ikna etmeye çalışırken bilimsel hakikatin önemine dikkat çekmesinin yargıçları belirli duygulara sürüklemekten daha mühim olmasının yanı sıra (Lord, 1981:331), kişilerin zaten iyi insanlara diğerlerinden daha kolay inanma eğilimi gösterdiği de açıktır (Aristoteles, 2004:38, 1356a - 5). Dolayısıyla sonuca varırken kesinlik göstermeyen durumlarda dinleyenlerin hatibin kişiliğiyle özdeşleşen iyilik olgusuna referansla yönelim göstereceği açıktır (C. McCormack, 2014:136). Kimi yazarlar bu hususu görmezden gelse de Aristoteles'e göre inandırmanın en etkili aracı hatibin kendi karakteridir (2004:38, 1356a - 10). Kişinin erdemli olması ve doğru bilinmesiyle ortaya çıkan güven duygusu hatibe bir otorite tanımaktadır ve dolayısıyla *ethos* bu noktada otoritenin hükmettiği hatip olarak görülmektedir (Meyer, 2009:26). Burada en etkili araç kişinin kendisidir. İkna edecek olan da iknanın içeriğini oluşturacak olan da hatibin kendisiyken, dinleyiciler bu sözlerin kim tarafından çıktığına dikkat ederler. Bu sebeple Aristoteles iyi olanın güvenilir olanla bağıntısını yapmaktadır.

Meyer *ethos*'u örneklendirirken bir baba ve çocuk figürü arasında geçen diyaloglardan örneklendirmeler yapmaktadır. Buna göre, çocuğun babasına karşı sorduğu

soruların, babasının noktayı koyacak cevaplarla çocuğun gözünde bir otorite olarak görülmesini *ethos* açısından "soruların son noktası" olarak tanımlamaktadır. Bu noktada hatibin takındığı tavır her zaman "bir cevabının olduğu ve kendisine güvenilebileceği" şeklinde olması gerekmektedir.

2.5.2. Pathos

Retoriğin demokrasiye olan tahribatının en yoğun yaşandığı olgular sıralamasında ipi göğüsleyen *pathos*, her türlü manipülasyona açık bir yaklaşım pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan'ın mahkemelerinde sıklıkla kullanılan ve çoğunlukla kazanan tarafta bulunan bu olguya özenle eğilmek gerekmektedir. Duyguları ve manevi hissiyatları harekete geçirerek jüriye veya yargıca tam anlamıyla bir tahakküm sunulmaktadır. Bu maneviyatlar, toplumu yaralayacak bir durumda ortaya çıkan öfkenin davalı tarafa olan yansımından ibarettir. Sokrates'in tam da bu konuda yargılandığını ve ölüm cezasına çarptırıldığını ilerideki başlıklarda işlemeye çalışacağız. Öncesinde bu olgunun dinamiklerini titizlikle değerlendirmemiz gerekecektir.

Retoriğin temeli olarak, bize yöneltilen bir sorunun evet veya hayır şeklinde iki alternatifin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Genel olarak heyecandan yola çıkıldığı vakit sorulan soru dönüştürülür ve korku, nefret, umutsuzluk gibi birçok tutkuyla karşılaşırız. Ancak tutku cevap olarak öznellik yükleyip soruyu yok etmektedir ve böylece retorik biçimiyle, sorudan cevaba bir geçiş aşaması olarak görünmesinin yanı sıra yukarıda bahsettiğimiz alternatifliğin çerçevesini aşan tutkular gibi bütün heyecanların kompozisyonuna girer (Meyer, 2009:28). "Günlük deneyimlerimiz, duygularımızın aldığımız kararları etkileyebileceği ve aldığımız kararların da deneyimlediğimiz duyguları etkileyebileceği konusunda şüphe bırakmaz." (Schwarz, 2000:433). Bu yargının temeli milattan öncesinde atılmıştır. Aristoteles bu perspektifi bizlere sunarken "...konuşma, coşkularını harekete getirmişse, inandırma, dinleyicilerden de gelebilir." ifadelerini kullanmıştır (2004:38, 1356a - 10). Burada dinleyici pasif pozisyonudadır ve tutkuların hem kendisiyle alakalı olan kısmı hem de hatiple alakalı olan kısmı için etkili olmaktadır (Meyer, 2009:11).

Duyguları harekete geçirmek adına Aristoteles'in üç noktaya değindiğini görmekteyiz. Buna göre, duyguya maruz kalan kişilerin durumu, duyguyu hissedenler ve güdü (dinleyicinin yaşı, karakteri gibi durumlar) olmak üzere bu ayrımı

temellendirmektedir (Braet, 1992:314). Örneğin davalı tarafın öfkenin kaynağı olan bir şeyden dolayı suçlanıyor olması dinleyici kitlenin veya yargıcın da öfkelenmesine yol açacaktır. Bu da *pathos* açısından etkili bir ispat yöntemidir. Burada öfkeyi oluşturan eylem hatip açısından argüman, öfke ise ispattır.

Doğrudan izleyici ile olan bağlantıdan kaynaklanan *pathos* (Mshvenieradze, 2013:1940), dinleyicinin tutkularıyla var olmaktadır. Bu nedenle hatibin hitap ettiği kitle hakkında yaşları, statüleri gibi olgularda belirli doneleri elinde bulundurarak bir konuşma yapması beklenmektedir (Mshvenieradze, 2013:1940). Ancak öncesinde *ethos*'un cevaplara yaptığı göndermenin altı çizilmelidir ve hemen akabinde *pathos*'un soruların kaynağı olduğunu bilmemiz gerekmektedir ki bu sorular, tutkuların, heyecan ve fikirlerin eşlik ettiği nedenlerle ilişkilendirilmek durumundadır (Meyer, 2009:27-28). Bir aşamada tutku körlük getirmektedir. Bu körlüğün sonuçları ise sorulan soruya karşı bir ilgisizlik ve duyarsızlık göstermektir ve bu da tutkunun, sorun olanı cevap düzleminde görme aşamasına taşımaktadır ve retoriğin hedefini gerçekleştiren bir odaklanmayı getirmektedir (Meyer, 2009:28-29). Sorunun artık görünürde bir cevap gibi kabul edilmesi retoriğin başarısını ortaya koymaktadır. Dinleyicinin desteğini almak adına harekete geçirilen tutku, soruları çözüme kavuşturduğu sanılan cevapların içerisine gömmüş olması açısından retoriktir (Meyer, 2009:29). Amaç, bahsi geçen tüm benzerliklerin desteklemek ya da zıtlıkların seviyesini artırmaktır.

Dinleyici kitlenin belirli bir ruh haline sokulmasını amaçlayan *pathos* yönteminde konuşmalar genellikle durağan bir şekilde ilerlememektedir (Çadırcı, 2010:92). Dinleyenlerin nabzını yüksek tutmak bu alanda bir hatibin birincil önceliğidir. Bu şekilde dinleyenlerin ruh hallerini gözlemek daha ayırt edici bir yöntemdir. Dinleyicilerin ruh hallerinin çok iyi gözlemlenmesi, hatibin heyecan verici konuşmasını gerçekleştirirken her türlü duygu hakkında bilgi sahibi olması dinleyicinin kararlarını hangi ruh halinde verdiklerinin de adeta bir ön koşuludur (Dürüşken, 2014:262). Bunu doğru bir biçimde yapmanın yolu ise bahsi geçen duyguların tanımlamalarının da doğru yapılmasından geçmektedir. Aynı şekilde kararı verecek olanların da bu bilgilerden kaçınmaması gerekir. Hukuksal açıdan alınan bir kararda duygulardan yoksun bir şekilde hareket edilmesi ve duygusal tepkilerin görmezden gelinmesi, sık, rutinleşmiş ve sorumsuz bir yaklaşım sergilemek olacaktır (C. McCormack, 2014:140).

Platon ve Aristoteles'in haz etmedikleri bir yöntem olarak bilinen *pathos* (Çadırcı, 2010:92), bu memnuniyetsizliği sorgulamanın önünü tıkamasıyla hak etmektedir. Yani hatip bir söylem geliştirir, bu söylem duygulara yoğun bir şekilde dokunan veya manevi değerleri yüksek bir retorikle işlenmişse toplumun buna karşı çıkmasının, en azından genele yayılmasının pek olasılığı görünmemektedir. Bu yöntemle hazırlanan bir retoriğin önüne geçmek oldukça düşük bir ihtimaldir. İleride Sokrates'in dinsizlikle suçlanarak mahkemede davalı konuma düşmesini bu çerçevede işleyeceğiz. Bu başlığa dair kısa bir özetle bulunmamız gerekirse; hatibin konuşma yaptığı kitleler hakkında (statü, yaş vb.) bilgisinin olması onu bir noktada avantajlı kılacaktır. Ancak en büyük handikap bu kişilerin nasıl bir toplum yapısı içinde bulunup, ne türlü duygulara sesleneceklerini, en önemlisi de seslendikleri duygular hakkında kendilerinin de bilgili kimselerden oluşması gerektiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu sayede konuşmada ikna geçerli kılınacaktır.

Esasında Aristoteles'in *Retorik* adlı kitabında *pathos*'u mahkûm ettiğini fakat kitabın devamında *ethos* ve *logos* ile birlikte aynı düzlemde anlatısına devam ettiğini görürüz. *Pathos* açısından tartışmanın esas meselesi özetle temel gerçeklerden duygular aracılığıyla sıyrılma çabası olarak görülmesidir. Duygular muhakemenin önüne geçip ona engel olur ve alınacak kararların sezgisel veya manevi olarak ölçülerek nihayete varmasına neden olacaktır. Bu da retoriğin rasyonel tabandan ayrılacağını göstermektedir.

2.5.3. Logos

Aristoteles'in gelişimine eğilim gösterdiği retorikte özellikle argümanın sunulduğu esnada ussal bir yaklaşımın da oluştuğunu görmekteyiz. Bu yeni dinamiğin amacını besleyen unsur ise demokrasinin toplumun her kesiminde yerleşik bir tutumunun bulunuyor olmasıdır. Demokratik alanda her hatibin toplumun değerlerine karşı belirli sorumluluklar taşıdığına vurgusu önemlidir. *Logos*, bu vurguyla birlikte demokrasinin uygulandığı mahkemelerde maneviyata rakip olarak gelişim göstermiş ve onun dinamiklerini mantık yoluyla bertaraf etmenin bir yolu olarak görülmüştür. Hatibin sunduğu argümanların jüride veya yargıçlarda uyandıracağı öfke, acıma gibi *pathos*'a ait dinamiklerin karşısında sistematik bir şekilde oluşturulan bu akılcı yolun, Antik Yunan toplumunun, dönemin filozoflarına göre, körelmiş ve yozlaşmış etik olgusuna adeta bir direnç sistemi olarak görülmektedir. *Logos*'un aktive edilmesi için gerekli olarak görülen şey ise bilgidir. Bilgi, asıl argümanı oluşturan olgudur ve mantığın örüldüğü konuşmanın

içerisinde bulunması zaruridir. Ancak bu yöntemle duygulardan ve heyecandan arındırılmış bir karara varılacaktır.

Retoriğin kanıtlama yollarından belki de en güçlüsü olan *logos*, demokrasinin uygulama alanını da yeniden şekillendirecek, pratik açıdan kesin olamasa da teorik zeminde karşılığının olması gerektiğinin nedenlerini ve kendi iç dinamiklerinin oluşturduğu sistemi detaylı bir şekilde anlatmaya çalışılacaktır.

Retorik ifadelerin ikna edici yanı açık bir şekilde ifade edilebilmesinden kaynaklanmaktadır (Toros, 2020:14). Ancak bu açık ifadelerin yukarıda belirtilen etik olandan veya duygulardan türediğini düşünmek fazla “sofist” bir düşünce olacaktır. Bu nedenle *ethos*’un, yani etik olanın ifade edilebilmesi açısından mantıksal olanın desteğine ihtiyacı doğmaktadır. Aristoteles bu ihtiyacın farkındaydı ve daha önceleri bilim olarak dillendirilmeyen bir kavram üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kavram mantık bilimidir. Bu kavramın konumuz olan retoriğe olan katkısının görülmesi adına ilişkilerinden bahsetmeye çalışmamız gerekecektir. Retoriğin içine sonradan adeta bir ihtiyaç gibi nitelendirilen ve sonrasında zorunlu kılınacak olan mantığın Antik dönemdeki kelime karşılığı olan *logos*’un dinamiklerini incelemeyen önce bu kavramın Aristoteles açısından ayırt ediciliğinin kaynağını anlamaya çalışmakta fayda vardır.

“...çünkü insan diğer canlılardan farklı olarak sürü halinde yaşayan politik bir hayvandır. Doğanın hiçbir şeyi boşuna yaratmadığını defalarca söylemişizdir, insanın politik bir hayvan olabilmesi için diğer tüm hayvanlar arasında sadece ona konuşma yeteneği verilmiştir” (Aristoteles, 2017:26, 1253a).

Yukarıda Aristoteles’in *Politika*’da dilin yararlı ve zararlı olanı ayırt ederek ifade edebildiğini ve bu durumun insanlara has bir olgu olduğunu belirterek geliştirdiği kısımdaki kilit nokta bizlere *logos* ’un ayırt edici yanını vurgulamaktadır. Burada bizlere adil olanla adaletsiz olanın kendi içerisinde yaşadığı rasyonel durumu dile getirmektedir (Garver, 2009:7). *Logos*’un ayrıntılarına değinerek açıklamak bu pasajı daha anlaşılır kılacaktır.

Logos, hatibin kullandığı mantıksal argümanlara dayanan ve konuşma esnasında bu argümanlara destekleyici nitelik atfeden şeye denir (Baba, 2019:251). Dinleyicinin güçlü argümanlarla karşılaşmasının temelinde bulunan *logos*, retorik söylem, rasyonellik ve dille ilişkili olan boyutların karşılığı olarak bilinir ve en az dinleyiciler kadar hatibi de kendi kurallarına bağlamaktadır (Meyer, 2009:11). Retoriğin en önemli parçalarından biri

olan logos, Filozof ve Sofist çatışmasının retorik bağlamındaki silahı olarak nitelendirilmektedir (Altınörs, 2011:84). Daha önce de belirtildiği üzere, hakikatin göz ardı edilmesi ve sonuca giden yoldaki kullanılacak olan bütün yolların mubah sayılması, Sofist öğretinin en büyük ahlaki tehlikelerinden biri olarak görülmektedir (Zeller, 2008:112). Aristoteles'in inandırmanın bir tür gösteri şekli olduğunu düşünmesinde yatan mantığa göre, dinleyicilerin bu gösteride her şeyi görmesi gerektiğini belirtirken, mantığın, yani *logos*'un da açık, anlaşılır ve doğru bir şekilde ifade ediliyor olması önemlidir (Toros, 2020:14). Bu sebeple sahneye çıkan *logos* sofistlerin muğlak söylemlerine karşı filozofların en etkili argümanlarının başında gelmektedir. Çünkü sofistin temelsiz ve bilgiye dayalı olmayan söyleminin önünü kesmek *logos*'un bir argüman olarak öne sürülmesiyle meydana gelmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere Antik Yunan filozoflarının retoriğe bakış açısı hep eleştirel olagelmıştır. Yine aynı sıklıkla Aristoteles'in bu eleştirilerden sıyrıp retoriği mantık temeline oturtmasını da ele almıştık. Aristoteles'ten önce hocası Platon, mantığın retorikle ilişkilendirilmesinden önce, bu eleştirilerin en sert savunucusu olmuştur. Ancak Aristoteles'in *logos*- retorik ilişkilendirmesi ve bu ilişkilendirmenin dahilindeki söylemleri kabul edilebilir bulduğunu belirtmemiz gerekmektedir (Baba, 2019:252). Yani bir nevi Aristoteles, *logos*'u dahil etmeden önce retoriğin elle tutulur bir yanı olmadığı kanısındaydı. Ancak *logos* sayesinde konuya olan eğilimini mantıklı argümanlara doğru çevirmiştir.

Yine de yanlış anlaşılmaya yol açacak şeyleri de ele almak gerekecektir. Mantık ve retoriği aynı kefedede görmek yanlış bir çıkarım yapmak olacaktır. Aristoteles retoriği hocası Platon'un yaptığı gibi elinin tersiyle itmek yerine onu geliştirmeye çalıştığı sıralarda mantık bilimini de geliştirmiştir. Daha önceleri doğru ve tutarlı düşünme olarak derlediği ve sonrasında bunu mantık, yani logos olarak betimlediğini belirtmek gerekir (Baba, 2019:253). “*Bilgeliğin (Sophia) işi ise isbat etmek değil, ikna etmek (persuader) dir. Bu da mantıkla değil, hitabetle (Rhetorique) olur*” (Ülken, 1972:3) tespiti bizlere bu noktada ayırım yapmamız adına yardımcı olacaktır. Buradan da görüldüğü üzere mantık bilimi retoriğin içinden doğmuş, onun gelişimine katkıda bulunmuş ve retoriğin boyutlarının tanımlanabilmesi açısından araçsallaştırılmıştır.

Logos'un hatipte bulundurması gereken bazı yetkinlikleri bulunmaktadır. Bunlar iyi bir hafıza, analitik beceri ve eleştirel yaklaşımdan oluşmaktadır (Mshvenieradze, 2013:1939). Bu sayede hatip bağlam kurabilen, edindiği bilgileri aklında tutabilen ve karşıt söylemlere karşı dik durabilecek bir yapıyı bünyesinde barındırabilecektir. Bu yetkinlikleri hâkim olan hatibin argümanını sunarken ikna yolunda bir nevi cephane işlevi görecektir. Aynı çizgide Aristoteles, konuşmacının mantık ve etik sahibi kimselerden oluşmasının gerekliliğini, bilginin bir konuşmacı açısından önemini vurgulamaktadır (Arslan, 2007a:336). Bunun en önemli nedenlerinden biri, mantığın çözümlemelere, etiğin ahlaki değerlere ve bilginin de konunun doğru bir şekilde izah edilebilmesine ışık tutabilmesidir. Yani ne mahkemelerde ne kitleler önünde demokrasinin veya adaletin sağlanmaya çalışıldığı durumlarda en önemli gereksinimler olarak okunmalıdır. Demokrasi veya adalet gibi toplumun derinine inebilen hususların manipülasyona gelmemesi adına bu etkenler gözden kaçırılmamalıdır.

Logos, soruları ve cevapları farklılıklarını koruyarak açıklamak durumundadır (Meyer, 2009:32). Yani bu noktada önerilen şey ile varılan yargının bir birlik olarak görülmesine son verilmesi gerekmektedir. Sorulan soru karşısında cevabın soruyu dallandırıp farklı sorular doğurmasının önüne geçebilmek adına soru ile cevap arasında belirli farkların olması gerekmektedir (Meyer, 2009:32). Bir kısır döngüye girmemek adına sorunun netlikle cevaplanması mühim olmalıdır. Bu da ancak *logos*'un dahil olduğu çerçevenin içine sığmakla olabilecek bir şeydir.

2.6. Söylev Türleri

Hitabet, ele aldığı konulardan itibaren gerçekleştiği zamana kadar farklılık gösteren bir olgudur. Bu çeşitliliğin getirdiği ayrımlar, Antik dönemde Aristoteles tarafından sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmanın argümanlarını ele alırken yargının işlevinin en önemli dinamiği olan halkın yine demokratik alana olan katkısının da gözlemlenebilir noktada olduğuna işaret etmek gerekir.

Hatip, hatibin üzerine konuştuğu konu ve hatibin ifa ettiği söylevin hitap ettiği dinleyici kitlesi olmak üzere retoriğin üç farklı türü bulunmaktadır (Aristoteles, 2022b:15). Antik Yunan'da mahkemeler genellikle logograflar²⁴ tarafından yazılı

²⁴ Antik Yunan'da hitabet yazarlarına yani Sofistlere verilen ad. Bu kişiler mahkeme esnasında kişinin savunma yapabilmesi için metin hazırlar ve onlara öğretirlerdi.

metinlerle çıkılmadıysa, davalı ve davacının arasında bizzat görülmekteydi; bu nedenle kişilerde ortalama bir hitap yetisi beklenmektedir (Friedel, 1999:282).

Aristoteles, retorîği, hatibin kendisine hitap ettiği dinleyici sınıfı ve hatibin üzerinde konuğuğu anın zaman dilimine göre baz alır ve iki farklı gruba ayırır (Arslan, 2007a:337). Dinleyici sınıfında geçmişi veya geleceği ele alarak bir karara bağlanmasını öngören yolda bir yargıç veya gözlemci sıfatındaki seyircidir. Törenselle konuğuğu üzerine yargıda bulunan kişi işe o anki konuğuğu üzerine yargıda bulunacak gözlemcidir (Arslan, 2007a:337). Hitabet bu koğuğu altında üç farklı çeşitile betimlenebilir; politik söylev, adli söylev ve törenselle söylev.

2.6.1. Politik Hitabet

Bu söylev türünde *pathos*'un güçlendiğini ve tartığuğuaların giderek alevlendiğini görmekteyiz (Meyer, 2009:18-19). Yukarıda bahsettiğimiz söylevin zamanla iliğuğuisini Aristoteles formüle etmişi ve sonrasında amaçladıkları konularla alakalı olarak türlerine ayırmığutır. Politik söylevin herhangi bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını öğütlediğini, mahkemelerde hatibin ya suçlamalarda bulunduğunu ya da savunma yaparak hak arayığuğu içeriğine girdiklerini belirtirken, konuğuğuşmalarında gelecek zamanla alakalı uyarılarda bulunup, konuğuğuşmasının gidiğuğuşatını da gelecek zaman üzerinden gerçekleğuğuştirmektedir (Aristoteles, 2022b:16). Gelecek zamana ait bu uyarılar, genel anlamda geçmiş anlatıları yapılarak gerçekleğuğuştirmektedirler (Çodur, 2018:551).

Politik hatiplerin söylevlerinde değindiği konular toplamda 5 tanedir. Bunlar kamu maliyesi, savağu ve barığu, savunma, ithalat-ihracat ve en nihayetinde yasalardır (Aristoteles, 2022b:19). Hatiplerin özellikle konuğuğuşmasını yaptıkları konuyla alakalı bilgilerin kendisinde bulunması beklenmektedir. Hangi konuyu anlatırsa anlatsın o konunun hâkimi olmadıkça dinleyicileri, meclisleri ve karar vericileri yanlış etkilemesi kaçınılmazdır. Sonuç itibarıyla ülkenin ekonomisini, savunmasını veya kiminle savağuşılıp savağuşılmayacağını ve bunların ülkeye getiri-götürülerini titiz bir şekilde irdeleyecek bilginin de bu yönlendirmeyi yapacak olan hatibin envanterinde bulunması gerekmektedir. Aksi durumda bir ülkeyi felakete sürüklemesi kaçınılmazdır.

Aristoteles'in politik bir hatip için vurguladığı önemli bir unsuru, hatibin bütün yönetim biçimlerini tanıma yeteneği olarak belirtmek mümkündür. Aristoteles'e göre, hatip, farklı yönetim biçimlerine ait kurumları ve gelenekleri bilmeli ve bu bilgileri bir

araya getirerek en iyi sonuçları hangi koşullarda elde edebileceğini anlamalıdır (Aristoteles, 2022b:40). Oligarşiye veya Tiranlığa şahit olmuş bir hatibin demokrasiyle yönetilen bir topluma hitap ederken bu toplumun dinamiklerini ve kurumlarının amaçlarından sapma göstermeden bir konuşma yapması beklenmektedir. Bu dinamikleri göz ardı eden bir hatibin demokrasinin iyi potansiyeline adeta bir itibar suikastı yapması kaçınılmaz olacaktır. Özellikle demokrasiyle yönetilen bir toplumda ve herkesin söz hakkının eş değer kabul gördüğü bir yönetim biçiminin kendi dinamiklerinin kötüye kullanılması ve bunu bir hatibin tetikleyici olması yine kaçınılmaz olacaktır.

Aristoteles'e göre bir hatibin bizi ikna edebiliyor olması onun erdeme veya iyi niyete hatta her ikisine birden sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Aristoteles, 2022b:42). Bu sebeple her yönetim şekline hâkim olmak gerekmektedir. Toplumun hangi yönetim biçimine dahil olduğuna tam hakimiyet, aynı toplumun tercih yapısını tartmamızın önünü açacaktır. Bütün bunları yaparken bir hatibin daha çok örnek tekniğinden yararlanması beklenir; çünkü politik söylev daha çok geçmişle ilgilidir ve geçmişten esinlenerek geleceğe dair tahminlerde bulunmak bu söylev türünün yapısında bulunmaktadır (Aristoteles, 2022b:49).

2.6.2. Adli Hitabet

Politik hitabetle adli hitabet arasında fark olarak görülmesi gereken nokta, politik hitabetin ahlak dışı uygulamalara daha az mahal vereceğini, bunun sebebi olarak da politik bir tartışmada varılacak olan yargının kişinin kendi çıkarları ile de örtüşmesi gerekmektedir (Arslan, 2007a:327). Adli hitabette karar başka insanları bağlamaktadır. Bu sebeptendir ki mahkemelerde yargıçlar ağzı daha çok laf yapandan yana pozitif bir yaklaşım göstermeyi sakıncalı olarak görmezler (Arslan, 2007a:327). Daha anlaşılır olmak adına adli hitabetin içinde barındırdığı dinamikleri beyan etmek doğru bir yol olacaktır.

Adli söylevler geçmiş zamanı konu alır; hatip ister savunmada ister suçlama yapan tarafta olsun, konu geçmişte yaşanmış ve bitmiştir (Aristoteles, 2022b:16). Adli söylevlerde genel anlamda geçmişin belirsiz olması durumundan kaynaklı olarak,

nedenlerin ve kanıtların bulunması adına örtük tasımlardan²⁵ yararlanılmaktadır (Aristoteles, 2022b:49).

Politik söylevde bahsettiğimiz hakimiyet durumu adli söylev için de geçerlidir. Adli hitabet için dahil edilen kavramlar adalet, adaletsizlik, hak gibi kavramlar olmasından dolayı aynı bilgi birikimini beklemek gerekmektedir. Bir kimse bu kavramların tesis edilmesinde rol oynayacaksa özellikle toplumun en dip yerlerine kadar uzanabilecek bu kavramların karşılığını da hakkıyla, bilgisiyle yerine getirmesi elzem bir durumdur. Konuşmacının yazılı veya yazısız yasalara olan hakimiyeti, insanların eylemlerindeki dürtülerin kaynağındaki haz tutkusunu da ele alması beklenmektedir (Arslan, 2007a:341). Ancak bu bilgilere hâkim bir kişinin konuyu kapsamlı ve yerinde bir şekilde işlemesi mümkün gözükmemektedir. Aksi durumda yalnızca savunduğu kişinin veya toplumun genelinin haricindeki çıkarları gözetken kişinin söylevi hem bilgi hem de etikten yoksun olacaktır. Bu da toplumda yozlaşmaya sebebiyet doğuracaktır.

Adli retoriği retoriğin özel bir biçimi olarak gören Aristoteles, gerçeğin kanıtlanamadığı durumlarda iknanın geçerliliğine onay verirken (Çataloluk, 2008:31), adli söylevlerde kullanılan ve teknik olmayan inandırma yolları olarak; yasalar, tanıklar, sözleşmeler, işkenceyle elde edilen ifadeler ve yeminler olmak üzere beş farklı olguyu vurgulamaktadır.

İlk olarak yazılı olan yasaların hatibin fikirlerine uymadığı noktada, evrensel yasaların baz alınması gerektiğini dile getirerek hakkaniyetli bir sonuca varılması beklenmektedir (Aristoteles, 2022b:72). Adil olanın her zaman adil olduğunu, adil görüneninse her zaman adil olmayacağını belirten Aristoteles, yasanın amacından sapabileceğini dile getirirken tam olarak evrensel yasaların hâkim tarafından göz ardı edilmemesi gerektiğini hatibin açık yüreklilikle dile getirmesi gerektiğini belirtmektedir. Yasalar iki farklı şekilde yorumlanmaya açıksa hatip kendi lehine olanı kullanmak durumundadır (Aristoteles, 2022b:73).

İkinci olarak, tanıklar eski ve çağdaş tanıklar olarak ikiye ayrılırlar. Çağdaş olan kimi tanıkların mahkemelere çıkmak gibi bir yükümlülüğü bulunur ve tanınmış kimselerden oluşurken, eski diye adlandırılanlar ise şairler ve önemli gerçekler hakkında konuşmuş kimselerin yanı sıra atasözlerinden de bahsedilmektedir (Aristoteles,

²⁵ İfade edilmeyen öncüllerdir.

2022b:74-75). Çağdaş dönemin tanıklık pozisyonunda kişinin kendi adını ortaya koyması söz konusuysen, özellikle eski insanların vereceği tanıklıkların güvenilir olması beklenmektedir. Hatip, eski tanıkların deneyimlerine başvurarak, yazılı kaynaklar ve genel bilgiler temelinde gerçekliği anlatmaktadır. Ayrıca, atasözleri gibi evrensel bilgileri kullanarak, söz konusu gerçekliği günümüz olaylarına ışık tutma amacıyla vurgulamaktadır. Bu şekilde, hatip sözlerine sağlam bir temel oluşturarak dinleyicilere daha anlamlı bir bakış açısı sunmaya çalışır. Tanıkların ifadeleri belge niteliği taşıyan kanıtlara tercih edilmekteydi (Levitt, 1999:44). Belge niteliği taşıyan kanıtlar o dönemde yazının şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmasından kaynaklı en çok önem verilen kanıtlar arasında yer almamaktaydı.

Sözleşmeler, hatibin argümanlarını destekleyici nitelikteyse, onun değerini yüceltecek şekilde kullanılmalıysen, aksi durumda da tam tersi geçerlidir (Aristoteles, 2022b:76). Sonuç odaklı bakacak olursak, sözleşmelerin güvenilirliğini tartışmaya açmak bazen hatibin lehine kullanılabilir; sözleşmenin güvenilirliğini onu imzalayandan aldığımız sürece bu doğru orantıyı görmek gerekmektedir (Aristoteles, 2022b:76-77). Burada anlaşılması gereken şudur; yasa koyucu, her zaman doğru olan yasaları yasallaştıramayacaktır. Aynı şey doğal olarak sözleşmeler için de geçerlidir. Bahsi geçen sözleşmenin evrensel yasalarla uyumlu olup olmadığı hususu da bir hatibe yardımcı olacaktır. Bu noktada evrensel yasaların yazılı olmayan yasalar olduğunu ve dünyadaki herkesçe kabul gören ahlaki bir zemin üzerinde hayat bulan yasalar olduğunu belirtmek gerekir.

İşkenceyle alınan ifadeler, tanıklığın bir türü olarak bilinir ve bir hatibin bu yöntemle alınmış ifadenin güvenilir bir kaynak olduğunun üzerinde fazlasıyla durarak kendi lehine olan durumlarda kullanmaktan kaçınmamakla birlikte bu durumun aleyhte olabilecek halinde ise aksini iddia edip, kişinin baskılar sonucunda biran evvel kurtulmak adına yanlış ifade verebileceğini savunmak yine hatibin işidir (Aristoteles, 2022b:78). Yani hatip her iki durumu da kendi lehine kullanmak durumundadır. İşkencenin doğruları ortaya dökebileceği gibi baskıların dayanılmaz hale geldiği durumlar bir hatibin söylevindeki en önemli doneler olarak kullanılabilir.

Son olarak tarafların yemin üzerine anlaştığı veya bu yeminleri koz olarak kullandığı durumlar bulunmaktadır. Taraflardan birinin karşı tarafın yemini istemesi ve aynı zamanda kendisinin de bu yemine tabi olması ya bu durumlardan ikisinin yapıldığı

ya da yapılmadığı ve nihayetinde iki taraftan birinin evvelinde yemin etmiş olması olarak ayırabileceğimiz dört farklı durum bulunmaktadır (Aristoteles, 2022b:78). Bu durumlarda ya yeminin kolayca kaçıktan ibaret olduğu ya da yemini istenen tarafın hemen yemine sarılmak hususunda ahlakın yozlaştığını vurgulaması, kabul eden tarafın ise kendisine olan güveni sergilediği ve son olarak yemin etmenin bir dindarlık belirtisi olacağından mahkeme kararının yemine dayalı olacağından direkt olarak etki edeceğini vurgulamak bir hatip açısından kullanılabilecek en iyi çözüm yolları olarak görülmektedir (Aristoteles, 2022b:78-79). Yemin konusunda toplum açısından değerli olacak kısmın bütün mahkemenin önünde ediliyor olması ve ahlaki açıdan bağlayıcılığının göz önünde bulunduruluyor olmasıdır. Bağlayıcı unsurun kişinin kendi ağzından çıkan sözleriyle düşünülmesi durumunda, toplumun etik değerleri açısından da bir karşılığının olacağını bilerek söylenmiş bir söz olması gözden kaçırılmamalıdır.

2.6.3. Törensel Hitabet

Törensel söylevde ise konu daha çok övgü ya da yergiyi kapsamaktadır. Konuşmaları ise genel anlamda şimdiki zaman üzerinden gerçekleşmektedir (Aristoteles, 2022b:16). Cenazeler, törenler, anma etkinlikleri gibi durumlarda gerçekleştirilmektedir. Ahlak ve erdem merkezli bir konuşma içeriğiyle oluşturulmaktadır.

Daha önce politik ve adli söylev türlerinde hatibin hâkim olması gereken hususları belirtmiştik. Törensel söylev adına da aynı durum geçerlidir. Övgü ya da yergi merkezli bu söylev türünde kişileri asil veya onursuz davranışların sahibi olarak nitelemek kaçınılmazdır. O halde bu çeşit bir konuşmanın sahibinin de bahsettiği kavramlara yine hâkim olması gerekmektedir. Bu bir çeşit etik durumunu da kapsamaktadır.

Övgünün yapılacağı yerin değer yargılarının iyi bilinmesi gerektiğine inanan Aristoteles, Platon'un Meneksenos'unda Sokrates'in "Atinalıların önünde Atinalıları övmek zor değildir" sözlerine değinip, İskitlerin veya Spartalıların önünde birinden övgüyle bahsederken, bahsedilen değer yargılarına hâkim olunması gerektiğini ve bunun da övdüğü kişinin onların değer yargılarına sahip olduğunu belirterek ifade etmesi gerektiğini belirtmektedir (Aristoteles, 2022b:46). Toplumun neye yönelim göstereceğini, nelerden etkilendiğine dair bilginin bu noktada işe yarayacağı açıktır. Eğer ki hatip toplum hakkında bu bilgilere hakimse yaptığı övgüyü veya yergiyi dinleyicilere tam anlamıyla aktarabilecek ve onlarda yaratmayı umduğu duyguları besleyecektir. Hatip

ancak bu şekilde konuşmasını başarıya taşıyabilir. Güçlendirme tekniğinin daha çok Törenselleştirme'e uygun bir teknik olduğunu belirten Aristoteles, hakkında konuşulan eylemlerin üzerine yücelik ve güzellik katarak bu tekniğin uygulanabilir olduğunu vurgulamaktadır (Aristoteles, 2022b:49). Bu da birini överken ya da yererken söylemlerini daha da etkili kılmak adına son derece önem arz etmektedir.

2.7. Retoriğin Demokrasi Tahribatı

Platon'un *Gorgias* adlı eserinde Sokrates iknanın hangi alanlarda kullanıldığını tabiri caizse didikleterek sorgulamaktadır. Gorgias ise bu alanların mahkemeler, meclis ve tüm diğer alanlardan oluşabileceğine işaret etmektedir (Uzun, 2015:10). Tam da bu konu çalışmanın bu bölümünde temeli oluşturmaktadır. Retoriğin bir ikna süreci olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu iknanın mahkemeleri ve meclisleri de kapsıyor olması, demokrasinin veya adaletin de işlevinde bir mekanizma olarak okunmasında yardımcı olacaktır. Antik Yunan'da adaletin de demokratik yollarla tesis edilen bir kavram olduğunu unutmamalıyız. Bu sebeple önceki bölümlerde Antik Yunan demokrasisini anlatırken dönemin dinamikleri doğrultusunda gelişim gösteren veya Solon gibi aktörlerin baştan oluşturduğu kurumlara ayrıntılı bir şekilde değinmiş bulunmaktayız. Önceki bölümlerde bahsi geçen ikna yöntemlerinin mahkemelerdeki oturumlar esnasında yargıçlara ve jüriye etki ederek onları rasyonel muhakemenin uzağında tutmanın retorikle ilintisini vurgularken, demokrasinin bu tahakküm altındayken kuruluş felsefesinden ne denli uzakta konumlandığını belirtmemiz gerekir. Antik Yunan'da iyi niyetle herkesin dahil olduğu bu sisteme retorikle işlenmiş bir konuşmanın, demokrasinin artık o niyetten sıyrıldığını iddia eden filozofları bu başlık altında incelerken o döneme ait diyaloglardan faydalanarak konumuza gereken gelişimi göstermiş olacağız.

Retorik kullanımında özellikle kısa ve konunun özünden faydalanan örtük kıyas yönteminin daha çok tercih ediliyor olmasının elbette bir sebebi bulunmaktadır. Dahası hatibin hitap ettiği kitlenin önemi de bu noktada görülmektedir. Kalabalık gruplardan oluşan bu kitlenin bağdaşım yapmak hususunda dahi kendilerini fazla yormak istememeleri ve konunun, örneklendirmelerin ve bağıntıların artmasıyla konudan kopacaklarının varsayılabildiği mesafelerinin kısa tutulması, daha önemlisi ise dinlediği şeylerin altyapısına veya bilgisine hâkim olmaması gibi hususlar bahsi geçen kalabalık grupların ne denli manipülasyona açık olduklarının da birer göstergesidir.

Bu durum *Gorgias* adlı eserde kendisini açıkça göstermektedir. Örneğin bilgisiz bir kişinin bilgiden daha ikna edici olabileceği ifade edilmektedir (Platon, 2022b:21-22, 459c). Bu durumda halk gerçek ve doğru olandan bağımsız bir şekilde hareket edebilecektir. Aynı halkın aynı şartlar altında mahkemede jüri olacağı gerçeğini göz ardı edemeyiz. Jüri, tercihini bilgiden ve doğru olandan yana değil de güzel sözlerle bezenmiş bir söylevden yana kullanacak olduğu durumda, yine demokrasinin ya da adaletin de tercih edilmeyebileceğini bize açıkça gösterecektir.

Bilgili – bilgisiz ikna üzerine örneklendirme yapmaktan ve bilginin kudretini küçümsemekten geri durmayan *Gorgias*'a göre iyi bir hatip tedavi olması gereken kişiyi doktordan daha kolay ikna edebilir (Platon, 2022b:17, 456b). Hatibin elindekini adeta bir silah olarak görür ve bu şekilde göstermekten de çekinmemektedir. Burada tedavi olması gereken kişiyle ilgili çözümlenmesi gereken bir husus bulunur. Bir doktor, insan anatomisi hakkında gerekli bilgileri kendisinde toplamış olduğu için doktordur. Tedavi olması gereken kişi sonucunda tedavi olmayı kabul edecekse; doktora, yani yetkin bilgiye değil, hatibin duymasını amaçladıklarıyla ikna olması, kişinin bilgiye duyduğu gereksinimle ilgili bir durum var demektir. Bu çözümlenmeyle ikna yetkin bilgiden kaynaklanmayacaksa yalnızca bilgisiz kalabalıklarda karşılık bulacaktır (Çataloluk, 2008:29). Bilgisiz kalabalıkların demokrasiye yön verdiği durumda, bahsettiğimiz muhakemelerden yoksun bir sonuçla karşı karşıya gelmek kaçınılmaz olacaktır.

Retoriğin unsurunun hakikatten daha ziyade kanaat olduğunu düşünürsek, bu kanaatin çoğunluktan, yani sıradan insanlardan bekleniyor olması (Lord, 1981:332) ve daha önce bahsettiğimiz “takip mesafesi” meselesinin yine aynı tür insan tipinden bekleniyor olmasıyla karşı karşıya kalınacağını belirtmek gerekmektedir. İnsanın hakikate yönelik tutumunun tutkular ve tutkuların beslediği fikirler tarafından ele geçirildiği noktada Aristoteles'in yanlış akıl yürütmeye olan kapısını tam olarak kapatmamasıyla birlikte, retoriğin diyalektik olduğu kadar safsatayla²⁶ da karşılık bulduğunu unutmamak gerekir (Lord, 1981:333). Diğer yandan Sokrates *Gorgias*'la olan diyalogunun devamında Polos'un da sonradan dahil olmasıyla Sokrates'e açıkça retoriğin

²⁶ Delillendirme biçimlerinden gerçek olmayan, kişinin ya yanlışlıkla ya da karşısındakini aldatmaya odaklı sunduğu argüman olarak karşılık bulmaktadır.

ne olduğunu sorar. Gorgias’la olan diyalogunda sakinliğini koruyan Sokrates, açık ve sert bir şekilde “görenek”²⁷ olarak ifade etmiştir (Platon, 2022b:26, 462c).

Aristoteles, dinleyici kitlesinin rasyonel olarak karşılanmaması gerektiğini belirtmektedir (C. McCormack, 2014:133). Bu şekilde bir yaklaşımdan her aşamada güvenilir bir olgunun içindeymişiz hissi yaratacağından dolayı kaçınmak gerekmektedir. Aristoteles dinleyicilerin karar veren pozisyonunda olduklarını ve bu potansiyeli elinde bulduran kitlenin yetkin bilgilerle donanımlı olmadıklarının farkında olarak bu noktaya değinmektedir.

Platon, *Devlet* adlı eserinde daha önce bahsettiğimiz Sofistlere karşı olan tutumunu dile getirirken onların gençleri yozlaştırdığından bahsetmektedir (2022a:203, 492a). Filozof yaradılışlı gençleri yoldan çıkardıklarından bahseden Platon, daha ileri giderek onların yaptıkları işi “hayvan terbiyeciliği”ne benzetmektedir.

“Bir adam düşün, güçlü kuvvetli bir hayvana bakacak. Hayvanın içgüdülerini, isteklerini inceden inceye gözetledikten sonra ona nasıl yaklaşacağını, neresinden tutacağını, ne zaman niçin daha uysal, daha sert olduğunu ne zaman şöyle ne zaman böyle bağırdığını, hangi seste yatışıp hangi seste kızdığını iyice öğreniyor. Bütün bu öğrendiklerine de bilim adı verip kitabını yazıyor, başlıyor bu kitaptan ders vermeye. Verdiği öğütler, anlattığı istekler güzel mi, çirkin mi, iyi mi kötü mü, haklı mı haksız mı orasına bakmıyor. Daha doğrusu, bu yargıları koca hayvanın keyfine göre veriyor” (2022a:204-5, 493b).

Burada vurgulamamız gereken yer “keyfine göre” kısmıdır. Kararları alacak olanların yetilerle değil, keyfe keder bir şekilde karar alacağından dem vurup bu konudaki çekincesini belirten Platon, bu ifadenin ne kadar dikkat çekici olduğunu da kişilerin nedenleri sorgulamamasıyla açıklamaktadır.

Sofistlerin bilgi olarak pazarladığı şeylerin hakikatle yolları ayırdığı noktalarda Platon’un felsefe ile diyalog sentezinin altını çizdiğini, bunu yaparken de tek ışığın hakikat olduğunun ayrımıyla hareket ettiğini belirtmemiz gerekmektedir. Platon Gorgias’ın retoriğe yaklaşımının kesin bilgidен ziyade kanıdan ibaret olduğunu Sokrates’in ağzından şu şekilde belirtir (2022b:15-16, 455a):

“Sokrates - Mahkemeler ile öteki toplantı yerlerinde retorik doğru ile yanlışla ilişkin olarak bu iki ikna yolundan hangisini kullanır acaba? Bilimsiz inancı yaratana mı, yoksa bilimi yaratana mı?”

Gorgias – Elbette ki inancı yaratana Sokrates.

²⁷ Kitabın bu basımında görenek olarak çevrilmektedir ancak eski basımlarda “hüner” olarak çevrilmektedir.

Sokrates – Bundan çıkan sonuca göre retorik, doğru ile yanlış üstüne bilgi veren bir ikna ustası değil, inandıran bir ikna ustasıdır değil mi?

Gorgias – Evet.

Sokrates – Öyleyse diyebiliriz ki hatip, mahkemelerde ve öteki toplantı yerlerinde doğru ile yanlış öğretmez, yalnızca oradakileri inandırmaya çalışır. Hem zaten bu kadar büyük kalabalığı çok az bir süre içinde, üstelik de böylesine büyük konular üstüne bilgilendirmez”

Bu diyalogdan Sokrates'in özellikle vurguladığı “mahkeme” kısmında halk mahkemelerinin görüldüğü esnada hatibin etkili söylemlerle mahkemenin sonucunu değiştirebileceğini de görmüş oluruz. Halk mahkemelerini demokrasi kurumlarının ana unsuru olarak niteleyebileceğimiz gibi, retorığı iyi kullanan bir hatibin gölgesinde işleyen demokrasi olarak nitelemek daha doğru olacaktır. Hakikat vurgusunun sıklıkla yapılmasının bir nedeni de budur. Mahkemelerde jürinin hakikati bağlamayan bir söylevle etkilenmesi ya da hakikatin çarpıtılarak güzel dizilmiş bazı cümlelerin mahkemenin sonucunu etkilemesi tehlikesinin varlığı kaçınılmazdır. Bu da doğrudan demokrasiyi etkiler, onu yaralar ve ne kadar kırılğan, esnek ve eğilip bükülebilir bir yapı olduğunu da gözler önüne serer.

Yani Platon retorığın kullanımıyla bazı hünerlerin yalnızca kendi avantajını sağlamak adına hanesine eklemeler yapmayı amaçlayan bir olgu olarak görmektedir. Hatta bir sanat olarak görmekten ziyade, “safsata” ve “dalkavukluk” olarak nitelendirmeyi tercih etmektedir (Platon, 2022b:27-31, 463a - 465e). Daha önce yaptığımız Aristoteles'in “safsata” tanımlamasını Platon'da da görmüş bulunmaktayız. *Gorgias* eserinin bu uzun diyaloglarla bizlere anlatmaya çalıştığı bir derdinin olduğu aşikâr. Sokrates özellikle iki noktaya değinmeye çalışmaktadır. Retoriğin bilgiye dayanmamasının yanı sıra dinleyicileri geliştirme odaklı işlememesi (Lord, 1981:329).

“SOKRATES: Bir konuda iyi bir şekilde konuşacak olan insanların o konuya tam anlamıyla hâkim olmaları ve onun hakkında tüm gerçekleri bilmeleri gerekir, değil mi?

PHAİDROS: Sokrates! Aslında benim anladığım kadarıyla hitabet ustalarının bir konudaki gerçeği bilmeleri değil o konuda karar verecek olanlara nasıl görüldüğünü bilmeleri gerekir. Yine aynı şekilde iyi ve güzel olanları değil iyi ve güzel gibi görünenleri bilmeleri gerekir. Başkalarını inandırmanın gerçekte değil söylediğim şeylerle ilgili olduğu söylenir” (2017:71-72, 260).

Phaidros'un burada tanımlamasını yaptığı durumun iç dinamiklerine göz atacak olursak, “karar verecek olanlara” kısmında oy kullanacak kalabalıklardan söz ederken, çarpıtmayla gerçek olandan sıyrılarak demokrasinin yaşayacağı tahribatın da görmezden geldiği açıkça görülmektedir. Demokrasinin o dönemlerde doğrudan halka arz ediliyor

olması ve konuşmacının bu arzdan en yüksek karla çıkabilmesinin yolunu açmak adına retoriğin alt maddelerinden de yararlanarak (*ethos*, *pathos* gibi) bu yolun açılması hedeflenmektedir. Dahası bunun nasıl yapılacağına dair derslerin veriliyor olduğunun da bu durumun o dönemde kimi kesimler tarafından teşvik edildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki diyalogun devam eden kısmında “..*kötü olanı iyi diye övmekle, çoğu kimseyi iyi şeyleri değil de kötü şeyleri yapmaya itmekle..*” (Platon, 2017:73, 260) derken daha önce bahsettiğimiz *ethos*’un önemini de vurgulamış olmaktadır. Hatip eğer ki bir şeyin doğrusunu bilirken çarpıtıyorsa o noktada etiğin de hükmü kalmayacaktır. Bu da karar verecek olanların ne derecede sağlıklı bir yönlendirmeyle karşı karşıya kalacaklarını, dahası, bunun farkında bile olmadan kararlarında yer vereceklerini de fark etmemiz gerekmektedir.

Aristoteles’in *Retorik* eserinde de aynı tutumu görmemiz mümkündür. Özellikle *Areopagos* mahkemesinde yargıçların öfke, acıma gibi duygularının harekete geçirilmeye çalışılmasını, yani bu sefer de *pathos*’un işlev görmesini de retorik hakkında çizdiği cetveli yamultmaya benzetmektedir (2022b:3, 1354a - 25). Bu durum Aristoteles için retoriğin kötüye kullanımını işaret etmektedir. Dahası, O’nun temellendirmesini yaptığı retorikle taban tabana zıt bir durumdur. Siyasal alanın, yani mahkemelerin, yasalarla çerçevesinin çizildiği açıktır. Fakat bu yasaların mümkün olduğunca yargıçlara az iş bırakması beklenmektedir (Garver, 2009:12). Bütün yasaların her noktada açığı kapatamayacağı anlaşılabilir bir durumdur. Bu noktaları retorik doldurur ve mahkemelerin, yani demokrasinin hayat bulduğu ana yerlerin başat aktörü olur. Nihayetinde adaletin tesis edilmesi gibi elzem bir durum doğacaktır. Bu da daha önce belirtildiği üzere mahkemelerce yerine getirilen bir hususken bu mahkemelerin yargıçlarında adaleti sarsacak veya toplumu yanlış yönlendirecek herhangi bir durumdan kaçınılmasıyla olması gerekmektedir. Bahsedilen noktaları dolduran retorik, bu sarsıntının ana sebebi olarak görülmekten çekinmemektedir.

Siyasal alanla retoriğin özdeşleşmiş olmasından dönemin filozoflarının rahatsızlığını görmek artık mümkün. Siyasetin bilim olarak dahil olduğu ve retorikle harmanlandığı noktada siyaset biliminden ziyade, retoriğin ikincil olması gerekmektedir (Lord, 1981:338). Bunun temelinde ise retoriğin tamamlanmaya muhtaç olması yatmaktadır. Retorik mantığın dışında attığı her adımı eksik atacaktır, irrasyonel

karşılacaktır (Garver, 2009:10). Özellikle retorik siyasal olanın hakikatleriyle ilintili olmak durumundadır. Aristoteles'in retoriğin hakikatle ilişkilendirilemediği türü siyasal alandan uzak tutmaya çalışmasının nedeni siyasal alanın yozlaşması endişesini taşımasından kaynaklanmaktadır.

Antik dönemde mahkemeler aracılığıyla suçlama siyasal sürecin en önemli parçasıydı; sıradan davalardan tutun, vatandaşlar arasındaki anlaşmazlıklara, günün en önemli siyasi davalarından diğer birçok şeyle ilgilenen (Levitt, 1999:43), dahası bu davalarda karar verici mercii olan bir halk kitlesi bulunmaktaydı. Zaten daha önceleri, hatta retoriğin ilk çıktığı zamanlarda dahi hukuk bilgisinden yoksun jüri üyelerinden oluşan bu halk kitlesinin kolay ikna olması (Yıldız, 2011:170), hatiplerin Sicilya'daki toprak anlaşmazlığını da kendi lehlerinde sonuçlandırabilmelerine yol açmıştır. Mahkemelerde bulunan meclis üyeleri bu tür davalarda adını duyurmayı başarmış kişilerin etrafında toplanmaktadır (Levitt, 1999:43). Bu davalardan en bilindik olanına göz atmamız yerinde olacaktır.

Bu davalardan günümüze ulaşan en büyük olay Sokrates'in yargılanma sürecidir. Eski General Anytus, şair Meletus ve Lycon adında bir hatip tarafından Sokrates'in dinsizlik ve Atina gençlerinin yozlaşmasındaki başat aktör olması suçlamalarıyla mahkemeye taşınmış bir olaydır. Meseleyi fazla uzatmadan bu suçlamanın dönemin kahin ve din bilimcisi Euthyphron ile Sokrates arasında geçen diyalogda nasıl karşılandığına bakmamız gerekmektedir.

“SOKRATES – Duyduğum kadarıyla saçma sapan şeyler yapmışım sevgili dostum. Tanrılar icat ettiğimi, icat ettiğim bu yeni tanrılara inandığımı ve artık eskilerine inanmadığımı söylüyor.

EUTHYPHRON – Anladım Sokrates, sen hep içinde taşıdığım ilahi bir işaretten, bir daimoniondan bahsederdin. O da, halkın bu tür iftiralara ne kadar kolay inandığını bildiğinden, mahkemede dini inanışlara yenilikler getirmekle suçlayarak sana iftira atıyor” (Platon, 2018:4, 3b).

Euthyphron'un diyalogun devamında halkın dini söylemlere olan tavrından da bahsetmektedir. Halkın bu tarz söylemlere ne denli kolay inandığını vurgulayan Euthyphron, bizlere dönemin dinamikleri hakkında bir ipucu vermektedir. Antik Yunan'da halkın dini söylemlere eğiliminin eğilip bükülemez olduğuna dair bir işaret niteliği taşımaktadır. Bu tarzda bir söylemi geliştiren hatip kitleleri de duygusal veya manevi anlamda da yanına çekmekte fazla zorlanmayacaktır. Bu sebeple söylemin hedefteki kişi açısından savunmada da dikkatli davranması, kitlelere aynı örüntülerde

işlenmiş bir söylev çekmesi gerekmektedir. Ancak konunun muhatabı Sokrates pek de bu yaklaşımı sergilememiş, aksine mahkemedekilerle adeta dalga geçmiştir. Bizim burada okumamız gereken nokta ise, bu durumun bir mahkeme ortamında vuku bulduğunu, hatibin retorik örüntüsüyle yaptığı konuşmada suçlamalarla birisini haklı ya da haksız olarak alt edebileceğini görmemizdir. Ayrıca nihai kararın oradaki kitlelerce alındığını, yargılama sürecinin başından sonuna dek o kitlelere hitap edilerek kendi saflarına çekilmeye çalışıldığını da bilmemiz gerekmektedir. Platon'un kaleme aldığı diyaloglara bakacak olursak bu dava tamamen bir iftiradan meydana gelmektedir. Ancak olayın mahkemeye kadar taşınmasının ve Euthyphron'un vurgulamaya çalıştığı halkın dini konularda galeyana geldiği olgusu karşısında, zaten davacı tarafın lehine bir konunun üstüne retorik gibi bir silahın eklenmesi, oy veren kitlelerin bu yöntemle etkilenip kararlarına yön vermesi gibi durumların gözden kaçmaması gerekmektedir.

Sokrates'e bir öğrencisi tarafından retorikle örülü etkili bir savunmanın hazırlanması talep edildiyse de (retoriğin Atina mahkemelerinde masum insanları ölüme gönderdiği iddia edilmekteyken diğer tarafta suçluların merhamet uyandıracak savunmaları sayesinde yaşamlarına devam ettiği belirtilmektedir) Sokrates bu tarzda bir savunmayı iki kere yazmak istediğini, ancak yol gösterici ruhunun bu duruma karşı çıktığını belirtip, hayatının bir çok noktasında karşı çıktığı sofizme yelteneceğine asil ve yüksek ilkeli bir ölümü tercih etmiştir (Levitt, 1999:44). Sokrates'in kaçması ya da retorikle yüceltilmiş bir savunma yapması onun hayatı boyunca sürdürdüğü bütün savaşına çelişki düşürecektir. Bunları yapmayarak en büyük amacını da yerine getirmiş olacaktır; Atina'daki işleyen demokrasinin ne derecede yanlış yönlendirilebileceğini göstermek adına bu tavsiyelere sırtını dönmüş, ölümüne adeta davetiye çıkarmıştır (Friedel, 1999:235).

Davanın etkili olmasında daha önceki tiyatro oyunlarının payı büyüktür. Aristophanes'in²⁸ komedisinde, Amypsias'ın²⁹ *Konnos*'unda³⁰ Sokrates'e karşı oyunlar sergilenmekteydi (Canfora, 2003:11). Tiyatro oyunları o dönemde toplumu yönlendirebilmek adına kullanılan bir diğer olgu olarak görülmekteydi. Bu komedyalardan sonra Lycon, Meletos ve Anytos'un Sokrates'e karşı açtığı dava topluma

²⁸ Antik Yunan'da komedyayazarı.

²⁹ Antik Yunan'da komedyayazarı.

³⁰ Antik Yunan döneminde yapılan tragedya yarışmalarında finale kalmış komedyayazarı türünde bir oyun.

daha kolay işlemiş ve sonuca varmada belki de araç olarak bu gibi tiyatrolar es geçilmemelidir. Antik Yunan'da tiyatroların demokrasiye olan etkisinin en çarpıcı ve alaylı bir tanımlaması, aristokrasinin yerini almış “tiyatrokraşi” olarak geçmektedir (Platon, 2007:154, 701a).

Davanın en büyük amacı toplumun etik değerlerini yadsıyan bir dinsizi yargılamakken (Canfora, 2003:10) toplumda dikkat çeken şeyin kendi değer yargılarını da mahkemelerdeki retorik kullanımının kararlarına yansımaları sonucunda oluşan yozlaşmadır. Duygular veya maneviyat kadar adalet kavramı da bir toplumun temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu çıkarım Antik Yunan'ın yozlaşmış bir toplum yapısına sahip olduğunu ispatlamaya çalışmamaktadır. Ancak dönemin filozoflarının bu çıkarımın bir gün yapılacağını öngörüyor olması o döneme ait retorik eleştirilerini de yine aynı kişiler aracılığıyla beraberinde getirmektedir.

Çoğu zaman Sofistlerin retorikinin mantık yönüne sırtını çevirdiğini görürüz. İknanın rasyonel yönü retorikinin ne kadar güçlü argümanları sunacağını da bizlere göstermektedir. Aristoteles bu sebeple bu bilimle ilgilenmiş ve hatta retorikinin içerisinde çıkarılmıştır. Her ne kadar ikna yöntemlerinden diğerlerinin (*ethos*, *pathos*) de önemi azımsanmaması gerekse de mantıkla, yani *logos*la örülen bir konuşmanın mahkemelerde adaleti sağlarken hakkı yenmeyecek bir yol olduğunu görmekten kaçınmamamız gerekir. Yasaların *logos* ışığında yazıldığını varsaydığımız noktada, yasaların yetemediği yerlerde özellikle toplumu ilgi alanına çekebilmeyi başarmış olaylarda *logos*'u göz ardı etmek haklı bir tartışma konusu olacaktır. Demokrasi o dönemde mahkemeler aracılığıyla işleniyorsa, yargıçlar veya jüri bu mahkemelere yasalar yoluyla yön veriyorsa o halde yasanın tükendiği noktada yine yasanın hamurunu ne ile yoğurduğuna bakılmaksızın retorikinin kullanımı başta toplum olmak üzere devletin kurumlarını da tahakkümü altına alır, nihayetinde hem toplumda hem de bahsi geçen kurumlarda yozlaşmaya sebebiyet verir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POPÜLİZM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

3.1. Görünür Belirsizlik: Popülizm Kavramı

21. yüzyılın en etkin olgularından olan popülizmin tanımlaması, tarihi boyunca çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Dilimizde “halk” olarak karşılık bulan kavram Latince “*populus*” kelimesinden türemiştir (Moffitt, 2020:31). Popülizmin bir toplumsal hareket mi ya da bir ideoloji mi olduğu konusundaki tartışmalar³¹, kavram etrafında farklı yaklaşımların oluşmasına da sebep olmaktadır (Moffitt, 2020:31). Bu karışıklığın başlıca sebebi olarak insanların veya örgütlerin nadiren popülist etiketini kabul etmesi gösterilmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019:12). Popülist ibareleri taşıyan kişilerin dahi bu yaklaşımı kendilerinde görmeyerek inkâr ettikleri görülmektedir. Ernesto Laclau, bu durumun çıkarımını eklemlenme olarak tabir ettiği olguyla karşılamaktadır. O’na göre, uygulanan pratiklerin toplum bazında bir grup olgusunu doğurduğu takdirde, toplumsal pratiklerin eklemlenmesiyle bir hareketin, ideolojisinde veya politikasında içerik bakımından değil, bu içeriğin bahsedilen eklemlenme mantığını göstermesi popülist olarak anılmasının yolunu açacaktır (Laclau, 2011:136).

Popülizmin rasyonel bir tanımlaması olarak; halkın en iyiyi araması yerine onları en hızlı şekilde memnun etmeye yarayacak araçları öne süren kişilerin topladığı destek şeklinde ifade edilir ve demokrasiyle olan çatışma durumunun çözümü olaraksa “birinin popülizmi, diğerrinin demokrasisidir ve bunun tersi de geçerlidir” şeklinde ifadeler mevcuttur (Mudde, 2004:542-43).

Popülizmin tanımlamasını yaparken halkı etken gösteren Lawrence Goodwyn, sıradan insanların demokrasinin toplulukçu yanına destek niteliğindeki seferberliğinden oluşan bir kavram olarak tanımlamaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2019:13). Bu seferberlik durumu Levitsky ve Roberts’de yukarıdan aşağıya gelişim gösteren, siyasi elitlere meydan okuyan bireyci liderlerin halk adına bir hareketi olarak tanımlanmaktadır

³¹ Bu tartışmalar hareket ve ideolojilerle sınırlı değildir. Hareket olarak işleyişi için bkz: Mudde, Cas, ve Cristobal Rovira Kaltwasser. 2019. *Popülizm Kısa Bir Giriş*. 1. bs. Ankara: Nika Yayınevi. ss: 62-64. Popülizmin ideoloji, strateji, siyasi mantık, siyasi üslup ve söylem gibi olgulardan meydana geldiğine dair tartışmalar da mevcuttur. Daha sonra söylem ve üslup konusunda detaylı bir inceleme yapılacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Moffitt, Benjamin. 2020. *Popülizmin Küresel Yükselişi*. 1. bs. İstanbul: İletişim Yayınları. ss: 38-49.

(Dinç, 2016:7). Popülizmin genel anlamda bu seyri takip ettiğini söyleyebiliriz. Siyasal elitlerin karşısında halkın kurtarıcısı olduğunu belirten bir liderin, halk adına en iyiyi bildiğini iddia ederek, söylem aracılığıyla kendi etrafında güven toplayıp hitap ettiği halk tarafından yetkilendirilmesiyle, toplum adına oluşabilecek bütün tehditlerden kurtaracağını vaat etmektedir. Popülistlerin yalnızca kendilerinin halkı temsil edebileceğini iddia ettiklerini belirten Jan-Werner Müller (2020:119), siyaset sahnesine dair karamsar bir bakış açısıyla, politik alanın ahlaken saf ve bütünleşmiş halk ile ahlaken aşağı olan yozlaşmış seçkinler arasında bir ayrım olarak popülizm tasviri yapmaktadır (2020:36). Ancak bu ayırımdaki cesaretin belirleyicisi olan halkın çerçevesi popülistlerin hitap ettiği kitlelerden oluşur ve o kitlelerin dışarısında kalacak kesim söylemler aracılığıyla ötekileştirilir. Siyasal iktidarların varoluşunu meşrulaştırma biçimiyle bazı kimlikleri “onlar” olarak tasvip edip ötekileştirmeye mahkum etmesi ve “onlar”ın “biz”liği oluşturan iç gruplardan dışlanmalarıyla, her iki tarafın da kendi içlerinde homojenleştirilerek “biz” ve “onlar”ın³² arasına mesafe sokulur (Parlak, 2015:508). Bu durumun ayırıştırıcısı olarak popülist söylemler üretilmektedir ve bahsedilen kurtarıcıyı destekleyenler daha çok “vatandaş” olmak kaydıyla bir nevi ödüllendirilmektedir. Diğer kısımda kalan bütün herkes yozlaşmış olarak görülmektedir.

Bu ayırıcı tavrı Cas Mudde’da da görmek mümkündür. Mudde (2004:543) popülizmi toplumun “saf halk” ve “yozlaşmış elit” olarak iki gruptan oluştuğunu ve halkın genel iradesini yansıtan bir siyaset anlayışı olarak tanımlamaktadır. Mudde, “ince merkezli bir ideoloji” olarak kabul ettiği popülizmde kendi tanımına karşıt olabilecek elitizm ve çoğulculuk için, popülizmin homojen yapısını reddetmesi ve bunun kavram adına ancak bireylerden meydana gelen heterojen yapıdan oluşabileceğini belirtmektedir (Mudde, 2004:544). Bahsedilen ince merkezli yapı aracılığıyla birçok düşünce biçimine eşlik etmesi popülizmin temelini sarsmayacaktır. Bu yaklaşımdan hareketle demokrasinin

³² Bu türden bir ayrım bağlamında Michel Foucault’nun iktidar – söylem çözümlemesinden hareketle bir çıkarım yapmak mümkündür. Foucault’ya göre iktidar, söylemi çeşitlendiren, onu anlamlandıran ve sürekli hale getirmesiyle anlaşılabilir kılan bir olgudur. Söylem ise dışlama usullerinden yasaklama yöntemiyle üretilmektedir (Demir Güneş, 2013:57). Söylem, “*farklı alanlara sahip olabilen, fakat her şeye rağmen ortak çalışma alanlarına uyan bir ifadeler birliği*” olarak kavramlaştırılmaktadır (Revel, 2012). Söylem, Foucault’ya göre “*kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erk*” (Foucault, 1993:11) şeklinde betimlenmektedir. Bu hususu açıklarken, söylemin arzu edilen şeyi yalnızca ortaya koyan değil, arzunun nesnesi olduğundan bahsetmektedir. Popülizmde de bahsedilen “biz” ve “onlar” ayırıştırması yapılırken bir kesim için arzu edilen şeyin “yasak” kılınması gibi iktidarın kimi olguları söylemlerle dışallaştırmasıyla karşımıza çıkabilecek bir durumdur.

içeriğine dahil olduğunu belirtmek için erken olsa da popülizmin zaten eğilip bükülmeye müsait olan demokrasiyle olan ilintisini görmek mümkündür.

Liderlerin partilerini ve kitleleri harekete geçirerek siyasetin daha çok “folklorik bir tarzı” ifadeleriyle betimlenen popülizmin, daha güncel bir yaklaşım olarak, yandaşların doğrudan desteğinden beslenerek iktidarı elinde bulundurmak isteyen liderlerin uyguladığı siyasi bir strateji tasviri yapılmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2019:14-15). Seçkinleri ve halkı karşı karşıya getirerek halkın yanında olduklarını ve tüm güçleriyle destekleyeceklerini belirten liderlerin daha çok folklorik yaklaşıma dahil olduğunu belirtmek gerekir. Diğer yandan güncel olan yaklaşım için, gücü tek elde toplayan liderlerin güçlü ve karizmatik bir imaj sergilemesiyle yükselen kişinin kurulan bağlantısını işaret etmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019:14).

Laclau, Margaret Canovan’ın popülizme dair yaptığı sınırlandırmalarla birlikte çeşitli tanımlamalar yaparak kavrama farklı alanlardaki kullanımıyla alakalı açıklık veya kavramın bir çeşit dilbilimsel haritasını çıkarmaya çalıştığını belirtmektedir. Buna göre liste şu şekildedir (Aktaran Laclau, 2007:17-18) :

1. *Modernleşme sorunlarıyla karşı karşıya olan geri kalmış köylü ülkelerde (ortaya çıkan) sosyalizm.*
2. *Esas olarak sanayi ve finans sermayesinin tedrici tecavüzünün tehdidi altındaki küçük kırsal halkın ideolojisi.*
3. *Esas olarak... değişmekte olan bir toplumda geleneksel değerleri hayata geçirmeyi hedefleyen kırsal bir hareket.*
4. *Halkın çoğunluğunun fikrinin seçkin(ci) bir azınlık tarafından denetlendiği inancı.*
5. *Şu temel öncüle dayanan herhangi bir inanç veya hareket: Erdem, ezici çoğunluğu oluşturan basit halkta ve onların ortak geleneklerin de gizlidir.*
6. *Popülizm, halk iradesinin kendisinin bütün diğer ilkelere üstün olduğunu beyan eder.*
7. *Kentli işçi sınıfı ve/veya köylü kitlesinin desteğini elde etmiş olan, ancak bu iki kesimin hiçbirinin özerk örgütlü gücünden kaynağını almayan politik bir hareket.”*

Bütün bu tanımlamalar, Canovan’ın halk ile seçkinler arasında yaptığı ayrımı görmek açısından önemlidir. Burada daha çok tarımsal ve politik popülizmin ayrımına giden Canovan’ın, popülizmi genel hatlarıyla bir çerçeveye sıkıştırmaya çalıştığını gözlemlemek mümkündür.

Popülizmin daha önce bahsettiğimiz eklemlenme formülüyle görünümünü temel alan bir ön kabulü olarak okunmasında, toplumda taleplerin karşılanmaması sonucunda negatif eğilim gösterilmesiyle var olacak kümelenmenin etkisi vardır (Laclau, 2011:138). Bu kümelenme durumu popülizmin bir çeşit yapısal özelliğini bizlere sunmaktadır. Yani toplum içerisinde bulunan karakterlerin farklılıklarına rağmen taleplerde ortak paydanın

oluşumu meydana gelir ve bu durum *eşdeğerlik mantığı* olarak kavramlaştırılmaktadır (Laclau, 2011:138). Karşılanmayan talepler ise halk ve iktidarı karşı karşıya getirecek ve bu durumda popülizm bir dinamik olarak kendisini gösterecektir.

Görüldüğü üzere popülizmin net bir şekilde kavramsal karşılığı sunulamamakla birlikte bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Farklı toplumların incelenmesiyle birlikte ortaya çıkabilecek farklı sonuçların olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Genel hatlarıyla iktidar olma çabasının söylemlerle halk tabanında bir karşılık görme arzusu, ancak bu çabanın da ayrıştırıcı bir yanı olarak seçilmiş elitlerle halkın arasını bozmaktan geçilecek bir yol olarak okumak yerinde bir tespit olacaktır. Laclau'nun kümelenme eğilimi olarak gösterdiği durumda halkın taleplerine Mudde'un nitelik olarak iyi olmasa da en hızlı yanıt verenin seçileceği bir sistemin öngörüsü olarak incelenmesi gereken halk olgusu, popülizmin en değerli hususlarından. Liderlerin, kitleleri veya partilerini harekete geçirecek söylemlerle halkın üzerinde kuracağı etkiyle birlikte bir takım desteği kendisinde toplayacağı açıktır. Bu durumda da liderler yine ayrıştırıcı bir tutum sergileyerek, onları destekleyenlerin demokrasiye hizmet ettiklerini ve hatta “onlar” ve “biz” söylemleriyle dışlayıcı bir tavrı da bulduklarını belirtmemiz gerekmektedir. Bu sebeple bir bağlam yaratılacak olursa, popülizmin, halkın somutlaştırılmaması ve tekdüze olmaması sebebiyle bu sancılı durumun içerisinde olduğunu görmek mümkündür. Tanımlamalarda yaratılan bu çeşitlilik ve çeşitliliğin getirisi olan muğlaklık, durumu netleştirme çabası olarak, dümeni halk kavramına kırmaya zorlamaktadır. “Birinin popülizmi, diğerinin demokrasidir” söylemi bahsettiğimiz muğlaklığın en somut söylemidir. Dahası, popülizmi “ince merkezli bir ideoloji” olarak gören düşünürler de bu muğlaklığa destek olmaktadır. Popülizm kavramında kesinlik yoktur; kavram birçok farklı olguyla karşılaştığı takdirde kendisini oraya adapte edebilmektedir. İleride de göreceğimiz üzere, halkın farklılaşan tabanına doğru eğildikçe popülizm kendi stratejisini farklı kelimeler ve olgularla meydana getirebilmektedir.

3.2. Popülist Söylem ve Üslubun Demokrasi Yansıması

Popülist söylemde Antik Yunan'ın retoriği gibi daha basite indirgenmiş bir konuşma biçimi ifa edilir. Bu sayede halkı teknik siyasal alandan çıkarıp düz ve sade bir siyasal alana taşıyacaklardır. Buradaki en önemli gayenin popülistlerin kendilerini halkın bir parçası olarak gösterme ve sıradan yurttaşları yakalama fikriyatını gerçekleştirmek

olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Popülizmin ideolojik ve stratejik yanının muhakkak bir tarafın destekçisi olarak zorlamasının yanı sıra, söylem yaklaşımının daha genelleşici bir yanı bulunmaktadır. Kirk Hawkins'in ileri sürdüğü şekliyle ideoloji gibi olguların siyasi eylem gibi olguları harekete geçirmek gibi bir yaklaşımı varken, söylemin böyle bir iddiası bulunmamaktadır (Moffitt, 2020:43-44). Diğer yandan Laclau, toplumsal alanı iki farklı kampa bölen içsel bir sınır inşası olarak betimlediği popülizme, söylemsel pratiğin olduğu bir durumda sahip olunabileceğini ifade etmektedir (Laclau, 2011:142).

Alan Knight popülizmin halkla iyi ilişki, seferberlik, cepheleşmeci zihniyet ve şahsiyetçilik gibi özelliklerle tanımlanmasıyla birlikte bu özelliklerin üslupla daha iyi bir temele oturduğunu ifade etmektedir (Arditi, 2010:84). Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki bir popülisti ayırt ederken halkın bir bölümünün halk olduğu ve bu halkı yalnızca kendisinin temsil edebileceğini ifade etmesiyle pek zorluk yaşanmayacaktır (Müller, 2020:39). İşte tam da bu noktada popülizmin söylemlerle halkın bir kesiminden aldığı destek sonucunda demokratik alana sirayet ederek ona yaşattığı tahribatı görmemiz mümkün hale gelmektedir. Bu çıkarımı yaparken en önemli dayanak noktamız demokrasi idealize edilirken ve fikri temelleri ışığında, toplumdaki her bireyin tek tek muhatap alınması hususuyla uyuşmayan bu söylemin, demokratik alanın bir çeşit tahakküm altına aldığıın göstergesidir.

Pierre-Andre Taguieff, popülizmin hangi koşullar altında verimli bir çıktı sunacağını sorgularken siyasi bir seferberlik olarak kavramsallaştırılabileceğini, ancak bu durumun yalnızca siyasi eylem veya söylemin bir boyutunu sunabileceğini belirtmektedir. Bu perspektiften bakıldığında spesifik bir siyasi rejimin somutlaştırılmayacağı gibi, ideolojik bir içeriğin tanımlaması da yapılamaz; ancak çeşitli ideolojik çerçevelere uygulanabilecek siyasi bir üslup olarak karşılanabilecektir (Taguieff, 1995:9). Bu bağlamda siyasi üslubun içeriğiyle strateji ve söylem unsurlarının bir çeşit bütünlük sağladığını görmek mümkün hale gelmektedir (Moffitt, 2020:55). Diğer yandan Canovan popülistlerin ortak özelliğini halka hitap etmeye dayanan bir retoriğe sahip olmaları şeklinde ifade ederken popülizmin yapısındaki esnekliğin üsluptan kaynaklandığı eklemektedir (Canovan, 1984:313-14). Canovan bu vurgusuyla popülistlerin retorik kullanımıyla insanlara çağrı yaptığını belirtmektedir.

3.3. Retorik ve Popülizm İlişkisi

Antik Yunan'da siyasal alana ve demokrasinin işleyişine dahil olan ve bu olguların şekil almasında, nasıl tanımlanacağında etkin rol oynayan retorik olgusunun günümüzdeki yansımalarına rastlamak mümkündür. Popülizmin siyasi üslup yanı *“yönetim alanından gündelik hayata uzanan bir biçimde siyasal içine katan, iktidar alanını yaratmak ve sembolik olarak dolayımlanmış bir performanslar repartuarı”* olarak tanımlanmaktadır (Moffitt, 2020:66). Bu tanımlamanın arka planında konuşma ve yazı dili olan retorik ve sahnelenme arasında bir çeşit köprü oluşturulmaktadır (Moffitt, 2020:66). Özellikle popülist söylem ve üslup meselesinde karşımıza çıkan retorik, tıpkı Antik Yunan'da demokratik kararların alınmasında gösterdiği etki gibi bir görünümü doğrudan sunmamaktadır. Popülizmde retorik işlenir daha sonrasında demokratik görünüm verilerek halk kendi saflarına çekilerek bir kamuoyu³³ oluşturulur ve nihayetinde popülistlerin amaçları doğrultusunda geliştirilen bu yol sonuçlanır. Bahsedilen yolun daha çok plebisit çözümler ürettiğini belirtmek gerekmektedir. Ancak ortak bir nokta olarak söylemlerin sonucunda demokrasinin kurum ve işleyişi zarar görmektedir. Elde edilen zaferleri destekleyen popülist söylemlerin retorik konusunda halkın milli ve dini değerlerinin hedefe alınarak bu olgular üzerinden geliştirildiğini görmemiz mümkündür. Diğer taraftan Antik Yunan'da da bu türde bir yaklaşıma rastlayabiliriz. Daha önce Sokrates'in Euthyphron ile aralarında geçen diyalogunda dini değerlerin halk nezdinde ne kadar kolay karşılık bulduğu belirtilmiştir. Popülizmde, popülist liderler bu türde olguları kullanmaktan çekince duymaz, hatta bir çeşit stratejik yaklaşım olarak görürler.

Bazı liderlerin bütünü iradesi adına konuştuğunu iddia eden bu söylemlerinde *“biz”* vurgusunu hegemonik bir biçimde görmenin yanı sıra halkın ideolojik birliği siyasette merkeze oturur ve temsilin normu haline gelirken demokratik otoritenin meşruiyeti hakikat olarak görülür; bütün bu adımlar siyasetin plebisiter çözüme dayandırılmasıyla gerçekleştirilmektedir (Urbinati, 2014:128-29). Daha sonra demokratik alanda plebisiter çözümlerinin öngörülmesinin, öncesinde hazırlanmış bir kamuoyuna soru sormanın ötesine geçemeyeceğine değinilecektir. Şu anda bu çözümlerin

³³ Kamuoyu ifadesi, yurttaşların seçim dönemlerinde formel olarak (seçim dönemleri dışında ise enformel olarak) gözlemlenebilen, eleştiri yapma ve kontrol etme görevlerinin kavramsallaşmasıdır. Literatürde kamusal alan olarak bilinen toplumsal yaşamın içinde tüm yurttaşların erişebildiği bir ortamda gerçekleştirilmektedir (Habermas, 2004:95-96).

nedeninin hâkim kamuoyunun rasyonel çıkarımlardan ziyade manevi çıktılar almaya eğilimli olduklarını saptamak yeterli olacaktır. Bu eğilimde hem Antik Yunan’da hem de günümüz popülizminde etkin bir silah olarak kullanılan retorik demokratik alanın ve siyasetin merkez sahnesinin de belirleyicisi konumundadır. Öte yandan plebisit “çözüm” bugünün terimidir. Antik Yunan’da bu durum çözüm değil bir sistemdir. Halkın doğrudan karar verici olma durumunun bir çözüm kılıfına uydurulması durumu bugünün çıkarımlarındandır. Ancak bir başka ortaklığı retorik açısından kuracak olursak; Antik Yunan’da halk oylamasından önce yapılan savunmalarda kullanılan retorik ve mevcut düzende bugünün referandumundan önce kurgulanan popülist retorikle hazırlanmış kamuoyu arasındaki bağlantı, bizlere yardımcı olacaktır.

John Dryzek, temsili demokrasinin bir gereği olarak gördüğü retorik olgusunda bilinen tehlikelerin varlığını es geçmemek gerektiğini belirtmektedir (Dryzek, 2010:327). Retoriğin en tehlikeli yanı olarak görülmesi gereken husus şu şekilde ifade edilebilir; retorik dinamiktir ve bu sayede gerçekliği değiştirmeyi amaçlamaktadır (Turnbull, 2017:2). Gerçekliğin bir boyutu olsa da retoriğin genellikle gerçeğin çarpıtılmasının görünür olması, popülist zihne nüfuz etmenin bir yoludur (Hollingsworth, 1965:81). Popülizmdeki retorik söylem ve Antik Yunan’ın mahkeme salonlarındaki retoriğin kullanımı, toplumsal değerlerin öne sürülmesinin akabinde, figürlerin kendi çıkarlarına hizmet eder ve en nihayetinde retoriğin kullanımındaki amaca odaklanır. Bu amacın gerçekliği örtbas ederek vuku bulması retoriği kullanan figürleri rahatsız etmeyecektir. Bir kitlenin mevcut tercihlerini ön plana çıkarırken siyasetçinin desteğini en üst düzeye çıkarmayı beklediği konuları öne süren ve önyargıları körükleyen plebisiter retorik (Dryzek, 2010:327), bir alternatif olarak görüldüğü durumda hem Antik Yunan’ın hem de günümüz popülist konjonktürün en işleyen mekanizması olacaktır. Şunu görmemiz mümkün hale gelmiştir; Antik Yunan’ın iyimser demokratik görüntüsünü aşındıran retorik, tarihsel olarak kendisini diri tutup günümüz demokrasisine sirayet etmiştir.

Antik Yunan’da Aristoteles retorik kullanımında *logos*’u işaret ederken argümanların güçlenmesinin en etkin yolu olarak gösterir ve bu hususun demokratik alanlarda yönlendirilen kitlelere sunulan konuşmaların mantık süzgecinden geçerek demokrasi olgusuna yaşattığı tahribatın önüne geçmeyi hedeflemektedir. Hatip *logos* faktöründen ziyade *pathos* kullanımının kitlelere daha etkili bir sonuç üreteceğinin farkında olarak geliştirdiği söylemlerle odağın yönlendirmesini yapmaktadır. Aynı

hususunu popülist lider belirli kelimelerle aynı çatı altında toplayabildiği kitlelerin manevi yanlarına dokunarak milli ve dini figürlerin etkin kullanımını sunmaktadır. Bu sayede Antik Yunan'da kararların direkt olarak etkilenmesine şahitlik ederken diğer yandan popülist retorik bir kamuoyu yaratmasını ve bu kamuoyuyla demokratik görünüm verilen sisteme entegrasyonunu görmekteyiz. Her iki dönemde de retorik yöntemi aracılığıyla demokrasinin idealize edildiği konunun uzağında pozisyon aldığını görmek mümkündür.

Antik Yunan'da hatibin envanterinde bulunması gereken birtakım bilgi birikimi beklentisi vardır. Ancak bilgili olma durumunda *polis*'in sorunlarına hâkim olacak ve sorunlara kalıcı çözümler üreteceklerdir. Daha önce bu hususa retorik politik hitabet olgusunda değinilmiştir. Popülizmde ise genel anlamda halkın desteğini kazanmak adına kısa vadeli çözümler geliştirilmekte ve anı kurtarmaya odaklanılmaktadır. Halkın desteğini kazanmak için geliştirilen söylemler genel itibarıyla 'sorunların farkındayız ve yalnızca biz bu sorunların çözümü olabiliriz' şeklinde ifa edilmektedir. Antik Yunan'da politik hitabet gerçekleştirilirken ekonomi, yönetim biçimlerinin dinamikleri, savunma gibi konularda beklenen bilgi birikimi doğrultusunda hitap edilmesi gerekir ve aynı beklenti popülist retorik geliştirilirken de dikkate alınmalıdır. Halkın desteğini toplamak adına geliştirilen söylemlerin uluslararası geçerliliği ve bağlayıcılığı bulunan kurumlarla yapılan ortaklıkların aksi yönünde gelişmesinin önüne geçmek adına yetkin bilgiye ihtiyaç duyulması kaçınılmaz bir olgudur.

Diğer yandan demokrasinin ısrarcı olduğu eşitlik ve demokratiklik retorikine karşın Antik Yunan'da askeri ve mali görevlerde bulunmak için yüksek gelirli olma ilintisinin yanı sıra günümüz demokrasilerinde siyasi sınıfa giriş ölçütü olarak belirli ekonomik seviyelerde olmanın ve seçilmenin maliyetini karşılamının (Canfora, 2003:42-43) benzerliğini görmemiz gerekmektedir. Bu konunun ilk aşamasında hatip ya da popülist retorik olarak değil, demokrasinin hem Antik Yunan'da hem de liberal dönemde kendi içinde türeyen bir pratik retorik olarak okunması gerekmektedir. Bu aşamada fark edilen boşluğu kullanan popülistlerin ve Atina hatiplerinin kendilerini hitap ettikleri halkla aynı göstermeye çalışmaları tamamen doğal gelişen bir sürecin parçasıdır. Ancak her halükârda demokrasi, Antik Yunan'da ve liberal dönemde geliştirdiği eşitlikçi retorik arkasında duramamaktadır.

3.4. Popülizmde Halk Unsuru

Her ne kadar popülizmin tanımlanması hususunda bir fikir birliği oluşturulamadıysa da kavramın halk referanslı olduğuna dair bir fikir birliği bulunmaktadır (Moffitt, 2020:145). Ancak halkın ortak fikir olması halka ortak bir tanımlama da sunmamaktadır. Popülizmin halkı referans almasının en büyük sebebi halka hitap etmeye dayanan bir retoriğin işlerlik kazanmasıdır ancak halkın kendisine özgü belirsizlikleri bulunur ve bu belirsizlikler nedeniyle popülizmin hem kavramsal hem de pratik yönüne dair tartışmaları aktif kılmaktadır (Canovan, 1984:313). Bu noktada popülistlerin referans aldığı halkın hangi çerçevede ele alındığını görmek gerekmektedir. Popülistler halkı bir kaba sığdırma gayretindedir ve geliştirilen retoriğin hala demokrasi çerçevesinde ele alınıyor olmasının en önemli sebebi ise onun kurumlarının kimi noktalarda kendilerine bir çeşit güç katıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Popülistlerin referans aldıkları halk kendi ürettikleri politikalara yakın olanları kapsamaktadır.

Kimi düşünürler açısından siyasetin temel verisi halktır ve siyaseti bu düzlemde gören kişi popülist olarak tanımlanır; ulus, sınıf veya birey gibi kavramlarla aynı düzeyde bulunmamaktadır (Canovan, 1984:313). Kimi düşünürlere göre bir sınıflandırmayla işin içinden çıkılması öngörülse de Paul Taggart sınıf yorumunu reddetmektedir. Taggart halk terimini netleştirmeye çalışırken bunu “*the heartland*” olarak kavramsallaştırır ve “*popülist tahayyülde erdemli ve birleşik nüfusun ikamet ettiği yer*” olarak ifade edilmektedir (Mudde, 2004:545). Bu kavram bir noktada halkın ne gerçek ne de herkesi kapsayan bir yapı değil, nüfusu kurgulanmış bir şekilde vurgulamak amacıyla kullanılır; yani popülistlere göre halk “*hayali bir topluluk*” olarak anılmaktadır (Mudde, 2004:546).

Halk teriminde de görülen muğlaklık durumu siyaset araçlarından biri olarak görülmekle birlikte, siyasetçiler tarafından bir çeşit “ortak para birimi” niteliğinde kullanılır; bu husus “*siyasetçi popülizmi*” olarak anılmaktadır (Canovan, 1984:314). Bir başka deyişle, daha önce bahsettiğimiz ‘bir kaba sığdırılan halk’ keskin bir çerçeveye sahip değildir; ya popülistlerin ürettikleri politikalara göre şekil alır ya da onlara göre popülist politikalar üretilir. Bu noktada siyasetçi özgür hareket edecektir ve söylem geliştirip kendi tarafını ağırlıklı olarak göstermesi kaçınılmaz olacaktır. Halka seslenmenin hayali bir varlık yaratmak gibi bir potansiyeli ortaya çıkacaktır; bu hususa ortak olan da bir yandan halkın kendisidir çünkü popülist lider halkın isteği doğrultusunda bu sanal görünümü yaratacaktır (Eco, 2012:144).

Laclau'ya göre halk “*kof bir belirten*” olarak anılır ve bu duruma popülizmi bir ideoloji olarak tanımlamasının ve bu noktada halkın popülizmi çok kuvvetli gösterdiğinin vurgusu belirleyici olmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2019:20). Bu ilintiyle popülizmde halk unsurunun farklı farklı seçmenler tarafından ilgi görecektir ve onların talepleriyle doğrudan iletişim kurabilecek potansiyelin bulundurulmasıyla, farklı kimliklerin bir arada ortak bir davaya destek olmalarını kolaylaştırabileceği betimlenmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019:20). Bu husus popülizmin birleştiriciliğine atıfta bulunmaktadır. Laclau ve Mouffe'un farklı kimliklerin demokratik alana yaygın bir şekilde dahil edilmesi konusundaki çabalarının bir çeşit sağlama tablosu niteliğinde bir yaklaşım olarak görmek mümkündür.

Laclau, eşdeğerlik mantığından hareketle eklemlenen ve toplumsal öznellik oluşturan “popüler talepler”i, halkın potansiyel tarihi aktörlüğüne referansla okumaktadır (Laclau, 2007:92). Söylemi açmak gerekecekse, Laclau popülizmi iki farklı önkoşulla betimlemektedir ve her iki ön koşulu da halk oluşturmaktadır. Bunlardan ilki halkın iktidardan ayrıldığı noktada oluşan bir antagonist sınır oluşumu, bir diğeri de halkın ortaya çıkışını mümkün kılan eşdeğerliğe dayanan bir talep eklemlenmesidir (Laclau, 2007:92). Bu durumda antagonist temelde kurulan bir “biz” olgusuyla eşdeğerlik ve fark tanımları üzerinden şekillenen halkın boş gösteren olarak inşası söz konusu olmaktadır (Yılmaz, 2017:39).

Mouffe, günümüz demokrasilerini halkı depolitize hale getirmekle suçlayarak Laclau ile birlikte antagonist anlayışın altını doldururken kolektif kimliklerin oluşumunda duyguların merkezi rolünün görmezden gelinmesinin halk egemenliğine bağlı demokrasi anlayışı içerisinde gitgide yok olduğunu vurgulamaktadır (Mouffe, 2005:51-52). Laclau ve Mouffe, her iki yaklaşımda da halkın görünmez kılındığının ve bu gerçeklikle liberal demokrasinin barışması gerektiğine dair vurgu yapmışlardır. Bu yaklaşımlarda ayrıca gelişen taleplerin toplum bazında meydana geldiğini ve farklı kimliklerin bu anlamda birleşerek ‘halk’ kavramını oluşturduklarını belirtmektedir.

Popülistler liberal demokrasinin çok önemli bir dinamiği olan temsil olgusuna karşı bir tavrı büyük ölçüde sergilemezler. Onlara göre doğru halk, doğru kararları alacak doğru temsilciler tarafından temsil edilip, doğru uygulamalar işlerlik kazandığı ölçüde popülistler liberal demokrasinin temsil olgusunun destekçisi konumunda bulunurlar (Müller, 2020:42). Ne var ki halkın istekleri karşısında popülistlerin ayrıştırıcı bir tavrı

bulunmaktadır. Bu tavırla halkın ne ölçüde hakiki halk olduğunu, kimin hakiki halk çerçevesine sığıdığını belirtirken, geri kalanlara dışlayıcı bir yaklaşım sergilemekten çekince duymazlar (Müller, 2020:42).

Popülizmin bu ayrıştırıcı tavrının halkın homojen yapısının yüceltilmesi ve azınlığa karşı çoğunluğun haklı görülmesinin daha önce bahsettiğimiz “onlar” ve “biz” söylemiyle de sağlandığı görülmektedir (Yılmaz, 2017:42). “Biz” olarak saflarda yer alan tarafın, yani gerçek halkın, taleplerinin ve tercihlerinin ivedilikle yerine getirilmesinin popülist iktidar tarafından öneminin büyük olmasının yanı sıra, halk demokrasinin getirisi olan kurumların işlerlik kazanması hususunu dikkate almamaktadır (Kalaycıoğlu, 2021:73).

Popülist tavrın genel anlamda tutumu bir çeşit “ortak irade”nin temsilciliğinden geçmektedir. Bir halk unsuru göz önüne alınır ve onların taleplerinin halkın tümünün talebiymişçesine savunusu yapılmaktadır. Bu durumda Joseph Schumpeter’in toplumdaki organik kolektif irade reddinin yanı sıra Rousseau’nun “*volonte general*”i her ne kadar literatürdeki yerini koruyor olsa da bu hususun bilimsel bir yanı bulunmamakla birlikte romantik bir tavidir (Kalaycıoğlu, 2021:74). Bu noktada Schumpeter “*herkesçe ayırt edile bilen mükemmelen tekil (unique) bir ortak irade veya değer in mevcudiyetini varsayar ki bunun mümkün de..., mevcut da...*” olmadığını ileri sürmüştür (Kalaycıoğlu, 2021:75).

Popülizmde halkın demokrasilerdeki karşılığında farklı konumlandığını görmek mümkündür. Demokraside halkın süreç içerisinde farklılıkları tanıyarak zeminini genişletmesinin yanı sıra popülizmde bu zeminin göstermelik bir genişlemesi söz konusudur. Bu eksen de popülizmin bir kenetlenmiş toplum, bütünleşmiş ve kaynaşmış bir olgu olarak halkı konumlandığını görmekteyiz (Kalaycıoğlu, 2020:9). Bu halk hiçbir noktada ayrışma göstermemekte ve farklılıkları kendi içerisinde barındırmamaktadır. Liberal demokrasideki birey olgusu bu bütünlüğün içerisinde kaybolmaktadır; bu sayede de halkçı görünümün en önemli göstergesi sunulmuş olmaktadır (Kalaycıoğlu, 2020:9). Ancak sol popülizmin farklı kimliklere olan olumlu tavrıyla örtüşmeyen bu yaklaşımda, halkın organik tekçiliğinin de romantik bir tutum olacağına şüphe yoktur. Popülistler bu farklılığın farkındadır; ancak kendi elleriyle çizdikleri halk tiplerinin dışına çıkan kitlenin ötekileştirme formülüyle dışarıda tutulmasının akabinde kendi hitap ettikleri kitlelerle daha yakından iletişim kurmak

amaçlanmaktadır. Bu sayede “biz” olmak daha kolay bir hal alacaktır ve “onlar” çekilen sınırın farkındalığına erişeceklerdir. Halkın üzerinde bu yaklaşımların zorladığı söylemler bir bilinç hali olarak yerleşecektir.

Peter Worsley, halkı tanımlarken “*kendisini tehdit altında hissedene, basit adamlar, küçük, tehdit altında, yabancı düşmanı, örgütlü emeğin sağladığı yönelim çerçevesinden yoksun olan herkes...*” ifadelerini kullanır ve hemen akabinde “... fakat kolayca milliyetçi imgelere yöneltilebilecek kolayca boyunduruk altına alınabilen her türlü dönüşümsel kimliğe sahip kitleler halkı oluşturur” diye ekler (Worsley, 1969:242). Bu hususun en önemli yönlendireni ise retoriksel üsluba dayanmaktadır. Popülistler Worsley’in bahsettiği milliyetçi tutumun yanı sıra dini imgeleri de konuşmalarına katmaktan çekinmemektedirler. Bu sayede en az söylemin basitliği kadar etraflarına bu söylemlerin karşılığını alacakları kalabalıkları da kolaylıkla çekeceklerdir.

Daha önce bahsedilen ortak irade olgusu popülistlerin ıskaladığı bir şey olarak okunmamalıdır. Popülistler bir talebi ortak irade olarak gösterme eğilimi taşımaktadırlar. Söylemlerle bahsedilen taleplerin ortak iradeyi yansıttığını ileri sürerek karşılığını alacakları bir kesimi görmezden gelmekte sakınca görmemektedirler. Bu tavrın da yine daha önce bahsedilen ayrıştırıcı durumla iç içe geçmesi kaçınılmaz bir durumdur. Aslında popülistlerin halkın ortak iradesi olarak ileri sürdükleri husus tam olarak çoğunluğun iradesidir. Ancak popülistlerin kazanmaya çalıştıkları tarafın çoğunluk olmasının bir getirisi olarak bu hususun popülistler tarafından tartışmaya kapalı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu noktada esas olan artık bahsedilen çoğunluğun tamamen bir halk bütününe oluşturduğu kanısıdır. Genel itibarıyla ezilen halkın yanında duran popülistlerin halkın karşısında elitlerden oluşan bir teknokrat takımının olduğunu ve onları düşmanlaştırdığını görmekteyiz. Onlar halkın taleplerine karşılık veremeyecekler, ancak ve ancak halkın çağrılarını halk tabanına yakın olduklarını iddia eden kişiler olarak popülistler yanıt vereceklerdir.

Buraya kadar anlatılan hususlar arasında bir gerçeklik bulunmaktadır; popülizm halkı referans alır. Her koşulda onların taleplerine en hızlı karşılığı verecek, onları söylemleriyle “daha çok vatandaş” olarak ilan edecek ve nihayetinde halkın desteğini kendi bünyelerinde toplayacaklardır. Bu yolun teknik yaklaşımlardan daha kolay gözüktüğü aşikardır; bilimsel anlamda çalışmalarla halkın taleplerinden oluşan listenin

karşılanması daha zorlu bir yol olarak görülmektedir. Bu sebeple popülistlerin liberal demokrasinin temsil anlayışına çoğunlukla karşı çıkmadıklarını belirtmek gerekmektedir.

3.5. Popülizmin Türleri

Benjamin Moffit ve Simon Tormey, popülizmi bir siyaset tarzı olarak görülmesi halinde hem sağ hem de sol kanat lider ve hareketlerinin bir özelliği olarak görmek hususunda bir zorluk çıkmayacağını ifade etmektedir (Moffitt ve Tormey, 2014:392). Popülizmin çeşitli türleri olmakla birlikte, bu türlerin arasında “akrabalıklar” bulunmaktadır; ancak ayırt edici bağlarıyla kavranmaları gerekmektedir (Mouffe, 2019:22). Her halükârda ortak bir zemin olarak halkın kendi kaderini tayin etme isteği doğmuş, bunun öncüsü olarak ortaya çıkan figüre olan sevgiyle toplumsal bağ sağlamlaştırma arzusu ortaya çıkmış ve en nihayetinde bu toplumsal bağın dışında kalan kişiler ise korku ve nefrete maruz kalmışlardır (Gandeha, 2018:62). Toplumda farklı anlayışların talepleri doğmuş ve bu talepler doğrultusunda kimi kimliklerin dışlanması söz konusu olmuştur. Bu taleplerle liberal demokrasinin meşruiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Bu anlayışın çıkış noktası olarak liberal demokrasinin krizinden sonraki aşamayı ifade ettikleri post-demokrasi kavramı görülmektedir.

Colin Crouch’un ortaya attığı post-demokrasi kavramında parlamentoların işlevsizliğine işaret ettiği görülmektedir (Crouch, 2016:101):

“... demokrasinin çöküşünün temel nedeninin, günümüzde şirketlerin üstlendikleri roller ile toplumdaki diğer bütün grupların rolleri arasındaki dengesizlik olduğunu göstermeye çalıştım. Demokrasinin kaçınılmaz entropisiyle birlikte alındığında bu, politikanın yeniden kapalı elit çevrelerin yürüttükleri bir faaliyete dönüşmesine yol açar; tıpkı demokrasi öncesi zamanlarda olduğu gibi.”

Liberal demokrasinin çöküşü olarak adlandırılan bu post-demokrasi anlayışı, liberal demokrasinin kurumlarını korur; ancak şirketlerin ve elitlerin güçlenmesine yapılacak olan başkaldırının ayak sesleri de belirginleşmeye başlamaktadır. Crouch’un bahsettiği şirketlerin demokratik alana sirayeti, sol popülist anlayışın rahatsızlık sebeplerinden biridir. Post-demokrasiye doğru gerçekleşen evrim, sağ ve sol arasındaki politik sınırları bulanıklaştırmış, parlamentolarla birlikte politik kurumların rolü ciddi anlamda azalmasıyla halkın egemen olmasının ve eşitlik idealinin altı boşaltıldığı noktada “popülist moment”in kendini göstereceği ortam hazırlanmış olmaktadır (Mouffe, 2019:28-30). Popülizm bu andan itibaren duyulmayan seslerin destekçisi olarak ortaya

çıkacaktır; en önemli fark olarak ise “biz” ve “onlar”ın tanımlanmasında gösterilen eğilimin popülizmin hangi türüne ait olduğuna dair yol göstermektedir.

3.5.1. Sol Popülizm

Post-demokrasinin bir çıkarımı olarak neoliberalizmin içeriğini sıralayacak olursak “1) mülksüzleştirme yoluyla birikim 2) deregülasyon 3) özelleştirme ve 4) servetin yukarı doğru dağıtımı” şeklinde ifade etmek mümkündür (Gandesha, 2018:62). Bu hususlar, popülizmin her iki tarafında da belirli rahatsızlıklara yol açmaktadır. Liberalizmin son boyutunda artık halkların yaratılması, artan küresel eşitsizlik ve kimliğe yönelik tehditlerle birlikte ekonomik anlamda güvensizliklerin baş göstermesi sonucunda sol popülizm, halka kendi kaderini tayin etme arzusunun engelleyen toplumsal yapılar ve kurumlarla işaret eder ve sol popülizmin düşmanı olarak sosyo-ekonomik yapıların taşıyıcıları saptanmaktadır (Gandesha, 2018:62-63).

Yunanistan’daki Sol Hareketler ve Ekoloji Koalisyonu’nun lideri Syriza, demokratik talepleri bir kolektif irade altında birleştirerek güvencesi olmayan farklı kimliklerin bir eşdeğerlik zinciri tesis edilmesiyle, demokrasinin derinleştirilip geri kazanımını hedefleyen ve sol popülizmin bu husustaki ilk politik hareketlerindendir. Bu gibi figür ve oluşumlarla birlikte, neoliberal hegemonyaya bir meydan okuma olarak, radikal görüşlere sahip siyasal bir parti ortaya çıkmıştır (Mouffe, 2019:31-36). Sol popülizmin kendisini dünyanın çeşitli yerlerinde gösterdiğini belirtmek gerekir. İspanya’da protestolar sonucunda kurulan Podemos partisi, 2021 yılı itibariyle hükümet ortağı olarak görev almaktadır. Podemos’un kuruluş felsefesinde yolsuzluklara karşı bir direnç olma isteği bulunmaktadır. Bu bağlamda ülkenin diğer sol oluşumlarıyla birliktelik kurarak 2019 seçimlerinde yer almışlardır. Bir başka örnek olarak Venezuela’da Hugo Chavez’in ardından 2013 yılında aldığı %51’lik oranla iktidara gelen Nicolas Maduro işaret edilmektedir. ‘Chavez yaşıyor’ propagandasıyla kendisini onun mücadelesinin bir ortağı olarak gösteren Maduro, sol popülizmin günümüz yansımalarının en çarpıcı örneklerindendir. Maduro, Chavez’in sosyal politikalarını kendi döneminde uygulamak gibi bir gayeye girişmekten kaçınmıştır. Bu bağlamda destek yelpazesini genişletebilmek adına halkın algısı bir çeşit yönlendirmeyle karşı karşıya kalmıştır.

Sol popülizm sağ popülizme göre daha kapsayıcı ve sosyo-ekonomik meseleleri dile getirmeye eğilimi olmasından dolayı halkçı yanını daha çok ön plana çıkarmaktadır

(March, 2017:283). Bu bağlamda sol popülizmde genel bir algı olarak daha kapsayıcı olduğuna dair mevcut görüşleri destekleyen bir başka unsur olarak sağ popülizmde halkın yanında yer alarak yabancı düşmanlığının vurgusu yapılırken, sol popülizm halkı göçmen topluluklar da dahil olmak üzere genelleyici tavırla desteklemektedir (Thomassen, 2016:171).

Bu noktada popülizmin uzun soluklu bir serüven olarak görülmesinin önüne geçmek gerekmektedir. Liberalizmin değerlerini tamamıyla yok saymak da bu anlayışa hizmet etmemektedir. Sol popülistler geleneksel olarak, ulusu tehlikeli ötekilerden korumaya odaklanmazlar, bunun yerine proletaryayı kapitalist sömürden veya neoliberal piyasalardan korumayı amaçlarlar (Rooduijn ve Akkerman, 2017:4). En önemli gaye olarak, yeni bir hegemonya oluşturabilmek adına demokrasinin radikalleşebilmesi için popülizm sol popülistlere bir araç olarak görülmektedir (Uslu, 2019:264).

Tarihsel anlamda sol popülizm sosyalizm ve diğer sosyal demokrat hareketlerden farklı olarak görülmelidir; en önemli göstergesi olarak sol popülizmin diğer sayılan olgular gibi sınıf çatışması tarafından beslenmediğini, daha çok yönetici elitleri bünyesinde problem haline getirdiğini belirtmek gerekmektedir (March, 2017:285-86). Bu hususun sağ popülizm adına da geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Sağ popülizm de tıpkı sol popülizm gibi elitlerden oluşan yöneticileri hedef alarak halkın taleplerine kulaklarını tıkayan, onların sorunlarına eğilmeyenler olarak tasvir edip halkın desteğini kendilerinde toplama amacını güderler. Bu anlamda her iki popülizm türünün birbirine benzer noktası bulunmaktadır.

Önemli olan husus, halka seslenirken elit karşıtlığının ötesine geçerek geliştirilen söylemin sağ ve sol olarak ayrımını fark edebileceğimiz ideolojik eğilimlerdir (March, 2017:286). Ancak bu eğilimleri irdeleyecek olursak popülist tavrın hizmet ettiği kanadı da tasvir etmemiz kolaylaşacaktır. Popülizmin bu bükülebilir yanı literatürde bir “ev sahibi ideoloji” olarak tanımlanamamasından kaynaklanmaktadır.

3.5.2. Sağ Popülizm

Daha önce bahsedilen demokrasinin geçirdiği buhran sonrasında yaşanan durumun betimleyicisi olarak tasvir edilen post-demokrasi kavramının sağladığı ortamla neoliberal düzlemde seyreden durumun içinden sıyrılacak olan sağ popülizmin dönemin

krizlerine bir çözüm önerisi olarak kendisini sunduğunu görmemiz önem arz etmektedir. Bu noktada neoliberal anlayışın doğurduğu dinamiklere karşı duran bir kesimin mevcut düzene karşı bir tavır sergilemesiyle, sağ popülizmin iddiasıyla, bu düzende kendi çıkarlarını düşünen elitlere karşı oluşturulacak halk hareketinin ateşleyicisi olmak adına gerekli ortam oluşmuştur. İdealin böyle tasvir ediliyor olmasıyla halkın tümünü kapsayan bir yaklaşımın gösterileceği hususunda yanılgıya düşülmemesi gerekmektedir.

Sağ popülizmin çoğu kez ekonomik krizler ve siyasi meşruiyet tartışmalarından beslenmesiyle, sağ popülist liderlerin halkı kurtaracağı hususundaki iddialı çıkışlarının hedeflerinde olan krizin sorumlularını işaret ederler (Akın, 2019:30). Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, halk kavramının popülistlerin söylemleriyle bir çerçeveye sığdırılabildiğidir. Çünkü popülistlerin temel iddiası, halkın yalnızca bir kesiminin gerçek halk olduğu yönündedir (Müller, 2020:38).

Sağ popülizmin anlayışını kavramak adına ilk olarak ona eleştirel yaklaşım gösteren Immanuel Wallerstein'in saptamasına göz atarsak; sağ popülizmin teknokrat elitlere olan düşmanca yaklaşımının altını doldurmak adına yaptığı ayrımında, etnik açıdan bir kesimin desteğinden faydalanıp geri kalanları dışlayarak geliştirdiği yöntemle birlikte demokrat olarak anılmalarının önüne bir engel çekmektedirler; sağ popülizme göre demokrasi, uzman kişilerden ve ehliyet sahiplerinden kuşkulunmayı içerdiğinden dolayı popülizmle zıtlık içermektedir (Wallerstein, 2000:109). Ancak bu noktada sağ popülizmin kurtarılacak halk için uyguladığı sert politikaların, siyaset sahnesindeki çatışmacı unsurun ortadan kalkarak siyaseti yok edecek bir çizgiye doğru evrilmesi ise demokrasinin işleyişini sekteye uğratacak bir husus olarak okunmalıdır (Yıldırım, 2017:58).

Sağ popülizmin neoliberalizmden ayrı tutulamayacak bir yanı bulunsa da diğer yandan göçmenlik ve mültecilik gibi kavramları da içerisinde barındıran ideolojik bir tutumu da bulunmaktadır (Saraçoğlu, 2017:1087). Avrupa Birliği'ne üye olmayan göçmenlere karşı sağ popülizmin görüldüğü Almanya, Avusturya, Macaristan ve Fransa gibi ülkelerde, milliyetçi ve yabancı düşmanlığının yanı sıra dini farklılıklardan oluşan problemlerin baskın politika biçimleri arasında yer aldığını belirtebiliriz (Dinç, 2016:9). Hollanda'da Özgürlük Partisi'nin (PVV) aşırı sağcı lideri Geert Wilders'in, 17 Mart 2021 seçimlerinde propagandasını yürütürken İslam karşıtı söylemleri dikkat çekmiştir. Özellikle Müslüman kişilerin ülkeye girişlerine engel olunacağını ve Suriyeli

göçmenlerin sınır dışı edileceğini belirtirken sağ popülist kanadın yabancı düşmanlığına dair geliştirdiği söylem standardının işleyişini de gözler önüne sermiştir. Burada özellikle dini farklılıklar özelinde ‘biz’den olmayanın ayırıcısına gidildiğini görmek mümkündür. Diğer yandan Fransa’da bir başka aşırı sağcı Marine Le Pen, Ulusal Birlik (FN) partisiyle yarıştığı 2022 başkanlık seçimlerinde benzer yabancı düşmanlığını yine Müslümanlar üzerinden yürütmüştür. Başörtüsü konusunu İslamcılarının bir çeşit dayatması olarak gören Le Pen, İslamcılıkla mücadele konusunda camilerin kapatılacağını belirttiği bir propaganda süreci geçirmiştir. Daha önce bahsettiğimiz ötekileştirmeyi bu noktada açıkça görmüş bulunmaktayız. Milli argümanlarla desteklenen bir çeşit dini ayrıştırmanın söz konusu olduğunu belirtmek mümkündür. Dünyada birçok örneği bulunan ve etkisi şiddetle tırmanan sağ popülist örnekler bunlarla sınırlı değildir. Amerika Birleşik Devletleri’nde Cumhuriyetçi Parti’nin 2016 seçimlerindeki aday ve Amerika Birleşik Devletleri’nin 45. başkanı unvanını elde eden Donald Trump sağ popülist örneklerin en çarpıcı olanlarından. Yabancı düşmanlığını söylemlerinden eksik etmeyen Trump’ın Güney Amerika üzerinden gelen göçmenlerin ülkeyi mahvedeceklerini belirttiği ifadeleri mevcuttur. Bu örnek dini argümandan daha çok bir çeşit milliyetçi yaklaşımla yabancı düşmanlığına işaret etmektedir.

Bu anlamda ekonomik ve sosyo-kültürel dinamikler başta olmak üzere, sağ popülizmin birçok farklı perspektifi bulunmaktadır. Sağ popülist partilerin bu bağlamda ayrımlarını sıralamak gerekmektedir. Radikal sağ popülist partilerin kısa ömürlü protestolarıyla birlikte sanayi sonrası kapitalizme geçişin yarattığı siyasi çatışmaların yansımalarının yanı sıra milliyetçi popülistler, radikal bir yabancı düşmanlığından beslenerek gelişim göstermektedirler (Betz, 1993:663). Bu yaklaşımla birlikte şu şekilde bir toparlama yapmak mümkün görünmektedir: Sosyo-politik endişe iklimiyle birlikte yabancı düşmanlığı ve demokratik hakların marjinalleştirilmiş kesimlere genişletilerek toplumsal entegrasyona karşı çıkmaları sağ popülizmin ana argümanları olarak karşımıza çıkmaktadır (Betz, 1993:664-65).

3.6. Popülizm ve Demokrasi Çatışması

Görüldüğü üzere popülizm hem kendi içerisinde ayrıldığı sağ-sol anlayışlara hizmet etmekte, hem de bu iki taraf açısından da halkın desteğini kazanmak adına girişimlerde bulunmaktadır. Her iki taraf da kendi içerisinde barındırdığı söylem pratikleriyle kendi ideolojilerinin ya da ülkenin dinamikleri bağlamında, siyasal alanın

neresinde bulunduğuna göre pozisyonlanmış söylemlerde bulunarak, halk desteğini elinde tutmayı amaçlamaktadır. Çalışma bu aşamada popülizmin bahsedilen halk desteğini almak adına demokrasiye yarattığı tahribat ekseninde ilerleyecektir.

Popülizmin, kimi düşünürlere göre siyaset alanının kurtuluş mücadelesi olarak tanımlanmasına karşın görünmeyen bir yüzü de barındırdığını kabul etmek gerekmektedir; sorun şu ki bu mücadelenin arkasında demokrasinin kontrolü kaybetmesiyle birlikte ona yönelik tehlikeler kendisini siyaset sahnesini terk etmeye zorlayacaktır (Arditi, 2010:112). Popülizm, demokrasi adına içeriden bir tehlike barındırmaktadır ve bu durumu Fransız entelektüel Pierre Rosanvallon “*temsili demokrasinin ideallerinin ve usullerinin sapkın bir tersine çevrilmesi*” olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürmüştür (Mudde ve Kaltwasser, 2019:99). Bu tehlikenin farkında olan ve onlara göre “aşırı” olarak tasvir edilen popülizme karşı liberallerin duruşu, bütün benlikleriyle karşıt olarak görülmektedir (Wallerstein, 2000:108).

Özellikle popülizmin sol kanadının zayıf ve dışlanmışların duygularını seferber ederek bir çeşit siyasi baskı oluşturmasıyla demokratların ehliyet sahipleri arasına dahil edilme çabasıyla karşılaşmak mümkündür (Wallerstein, 2000:109). Bu noktada popülizmin ehliyet sahiplerinin arasına dahil etmeye çaba harcadığı kesimin de aynı ehliyete sahip olmaları beklenmemektedir. Ancak bu husus demokrasinin herkes tarafından işlerliği olan bir olgu gibi romantik bir anlayışı kavramaya çalışsa da bunun yerine demokrasinin herkese karşı işleyen bir olgu olması gerekmektedir. Daha doğru bir ifadeyle ehliyet sahibi insanların yönetiminde herkese dokunabilen bir demokratik alanın herkesin dahil olduğu demokratik alandan daha az korkutucu olacağını saptamak gerekmektedir. Bu saptamayı yaparken özellikle halkın milli duruşlarının veya duygusal birliğinin karşılığını vermek isteyen popülist figürlerin bu durumun ekonomik veya diplomatik sonuçlarını da göğüslemesini beklemek haksız bir beklenti olmayacaktır. İşte bu noktada ehliyetsiz popülist figürden (veya parti ve hareketten) ziyade, ulusal çıkarları gözeten ve ehliyet sahibi kimselerin aranacağını, popülistlerin karşı oldukları şeye, yani teknokrat elitlere ihtiyaç duyacakları su götürmez bir gerçekliktir.

Popülizmin demokrasiye olan tahribatını seçimler aracılığıyla da görmemiz mümkündür. Popülizm rekabetin alanını sınırlandırma eğilimi gösterir ve bunu yaparken kötü olarak işaret ettiği aktörlerin seçim oyunları oynamasına izin vermemek adına medyaya erişememesinin önemini sıklıkla vurgular (Mudde ve Kaltwasser, 2019:102-3).

Nasıl ki iktidara gelmek adına böylesi bir söylemde bulunması tartışmaya açık değilse, demokrasinin önceliklerinden olan adil rekabet ve seçimle başa gelme idealine yarattığı tahribatı da fark etmek gerekir. Popülizm bir yandan siyasi katılımı onaylarken, diğer yandan rekabet alanını sınırlandırma eğilimi göstermektedir. Böylelikle bu şartlar altında demokrasideki adil rekabet olgusu da tartışmaya açık bir pozisyon almış olacaktır.

Bir çeşit tehlike olasılığı olarak değerlendirmemize bir hususu eklemekte fayda vardır. Popülist fenomenler, hiçbir kurumun çoğunluk tarafından yönetilmenin üzerinde görülemeyeceğini ileri sürerek azınlıklara baskı uygulayabilir ve temel hakların korunmasında uzmanlaşmış kurumlara saldırabilir (Mudde ve Kaltwasser, 2019:105). Yani asıl olan çoğunluğun kendisidir; bu çoğunluk demokrasinin esas kurumlarının üzerinde görülür ve onlar adına hareket edilmesi sebep gösterilerek demokrasinin işleyen yönlerini tahakküm altına alarak keyfi bir yönetim sonucunda ona zarar verirler. Diğer yandan demokrasinin radikal boyutunun ileri sürdüğü kimlik problemini yeniden anlamamız gerekmektedir. Radikal demokrasinin liberal demokrasiye eleştiri olarak geliştirdiği ve azınlık haklarının görmezden gelinerek toplumda bazı kimliklerin tehlike altında olduğu hususunda eleştirileri bulunmaktaydı. Ancak onlar bu eleştiriye popülizmin bir tehlikesi olarak ileri sürmemekteydiler. Mouffe ve Laclau'nun demokrasinin radikal boyutu adına "demokrasiyi derinleştirerek demokratikleştirme" şeklinde yaklaşımları mevcuttur (Laclau ve Mouffe, 2012:270). Özellikle sol görüşe bu hususta etkin bir görev biçilmektedir. Ancak popülizmin bu bağlamda azınlıklar veya farklı kimlikler adına bir tehlike oluşturduğunu da belirtmek gerekmektedir. Elbette Mouffe ve Laclau gibi radikal düşünürlerin geliştirdikleri bu yaklaşımı sağ popülistlerin içerisinde barındırdıkları yaklaşımla sentezlemek doğru değildir. Ancak popülizmin kendi içerisinde barındırdığı bu çelişkinin her halükârda demokrasiye olan kötü etkisini görmemiz gerekmektedir. Bu noktada halkı kimliklerine göre ayıran ve kendi oluşturduğu 'tekçi' kimliğin dışarısında bırakan bir sağ popülist yaklaşımın bulunduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Günümüz demokrasisinin temsil boyutu popülist figürlerin halkın ekseriyetinden aldığı meşruiyeti bir çeşit silah olarak kullanmasıyla açık bir tartışma konusu haline gelmiştir. Temsili demokrasinin aksiyonlarını dayandırdığı halk unsuru, popülist retoriğin halk ile olan mesaisiyle elitlere karşı konumlandıkları anda yavan bir toplanma çığılığı olabilecek bir şeyi güçlü bir silaha dönüştüreceklerdir; bu bağlamda popülizmin halka olan seslenişi olabildiğince basite indirgenecek ve böylelikle karmaşık

veya teknik politika biçimlerinin meşruiyetini tartışılır hale getirecektir (Taggart, 2002:75-76). Popülizm bu tartışmayı açarken halkı ikna etmek adına geliştirdiği retorik tarzıyla tartışmadaki konumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ancak üretilen politikanın teknik detaylardan yoksun olması da meşruiyeti yalnızca halka dayandırmak anlamına gelmektedir. Meşruiyetin rasyonel çıkarımlar eşliğinde halk tarafından sağlanması durumu daha makul bir yaklaşım olacaktır. Rasyonel çıkarımlar ise üretilen politikanın teknik detaylarında bulunacaktır.

Bunun yanında popülizm demokrasinin aksayan yönlerini saptamak adına yararlı olarak görülse de potansiyel olarak zarar veren bir sistem olarak okunmalıdır ve bunun temelinde popülizmin sunduğu alternatiflerin her zaman için kısa ömürlü tedaviler olduğunu saptamak gerekmektedir (Taggart, 2002:77). Diğer yandan popülizmin temsili demokrasiye yalnızca tepki göstermesinin bu olguya bir alternatifi olmadığını da işareti olarak okuyacak olursak, kendi ideolojilerini öne sürmenin çare olarak görülmesi uzun sürmeyecektir ve bu durumda popülizmin demokrasiye sunabileceği şey genel anlamda hastalık olacaktır (Taggart, 2002:78-79). İdeolojilerin dahil olduğu ortamlarda herkesi kapsayacak bir ideoloji fikrinin romantik bir yaklaşım olacağı su götürmez bir gerçekliktir. Bu durumda ise popülizmin dayattığı ideoloji, toplumu ayrıştırmanın ötesine geçemeyecek ve bir kesimin dışlanmasıyla demokratik alanın tahribatına yeniden şahitlik etmiş olacağız.

Mudde ve Kaltwasser (2012) popülizm ve liberal demokrasi arasında yaşanan gerilimi 6 maddede sıralamışlardır. Bu sıralama şu şekildedir (Mudde ve Kaltwasser, 2012:20-21):

- “(1) Popülizm, halk egemenliği kavramını ve pratiğini, liberal demokrasinin ‘denge ve denetleme’ ve güçler ayrılığı ilkelerini ihlal etmek için kullanabilir.
- (2) Popülizm, çoğunluk yönetimi kavramını ve pratiğini azınlık haklarını atlatmak ve görmezden gelmek için kullanabilir.
- (3) Popülizm, istikrarlı siyasi koalisyonların kurulmasını engelleyen yeni bir siyasi ayrışmanın (popülistler ve popülist olmayanlar) oluşmasını teşvik edebilir.
- (4) Popülizm siyasetin ahlaklaştırılmasına yol açarak uzlaşma ve konsensüsü son derece zorlaştırabilir.
- (5) Popülizm siyasetin plebisiter bir dönüşüme uğramasını teşvik edebilir ve bu da ‘iyi yönetim’ için vazgeçilmez olan siyasi kurumların (örneğin partiler ve parlamentolar) ve seçilmemiş organların (örneğin merkez bankaları) meşruiyetini ve gücünü zayıflatır.
- (6) İronik şekilde, siyasi yaşamın elit olmayanlara açılmasını savunan popülizmin çoğunlukçu ve elit karşıtı itkisi kolaylıkla ‘siyasi olanın’ küçülmesini teşvik edebilir ve etkin demokratik alanın daralmasına neden olabilir.”

Mudde ve Kaltwasser’ın yaptıkları sıralama da popülizmin özellikle merkez bankası gibi bağımsız kuruluşların güçlerini zayıflatmaları tespiti önemlidir. Bilgi ve

yetkinliğe dayalı bu gibi kurumların popülist söylemler aracılığıyla hem itibarı zedelenir hem de bu gücün zayıflatılması ülkenin ekonomik problemler yaşamasının önünü açacaktır ve böylelikle popülist söylemlerin bir sonucu olarak demokrasinin en önemli kurumları zarar görecektir.

Diğer yandan “plebisiter bir dönüşüm”den kasıt olarak referandumdan bahsedilmektedir. Bu yöntem Antik Yunan’ın doğrudan demokrasi biçiminin büyük uluslarca uygulanması olarak ifade edilebilir. Bu yöntem popülizmin halkla direkt olarak ilişki kurmayı arzulamasından ve katılımı arttırmayı hedefleyen yapısından dolayı sıklıkla başvurduğu yöntemler arasındadır. En önemli gösterge olarak popülistler, her zaman aracılıları aradan kaldırıp halkla aralarındaki ilişkileri sadeleştirmek istemektedirler (Müller, 2020:52). Ancak bu hususu kavrarken görülmesi gereken bir nokta bulunmalıdır; popülistler referandumla önceden belirledikleri halkın iradesine onay almak istemektedirler. Ancak referandum yurttaşlar açısından açık uçlu ve demokratik bir irade oluşturmak olarak görülmemelidir ve popülizm siyasal alana daha fazla katılım sağlamak anlamına gelmemektedir (Müller, 2020:120). Bu durum popülizmin görünürde demokratik olarak algılanmasına yol açmaktadır. Söylem pratikleriyle halkın manevi duygularına dokunarak önceden oluşturdukları desteğin sağlamasını yapmanın ötesinde görülmemesi gerekmektedir.

Liberal demokrasinin belirleyici bir ayrımı olarak anayasaların ve kuvvetler ayrılığının önemini demokrasi bahsini işlerken belirtmiştik. Bu hususlar ışığında liberalizmin birey tabanından hareket ettiğini görmek mümkündür. Diğer yandan popülizm halkı organik bir bütün olarak görür. Devletin hak ve özgürlükler konusuna bir çerçeve çizen liberalizm bu hususu gerçekleştirirken, popülizm kendisini çoğunluğa bir çare olarak sunmaktadır (Çamurcuoğlu, 2019:288). Popülizm çoğunluğa çare olurken liberal sistemin öngördüğü bireyin hak ve özgürlüklerine olan yapıcı eğilimini görmezden gelmektedir. Bu noktada popülistlerin otoriter tavrına da şahitlik ederiz. Çünkü çoğunluğun dışında kalan kesimin siyasal alandan uzaklaştırılmaya çalışıldığını da görmek mümkün hale gelmektedir.

Popülizm homojenleştirici halk anlayışından etnik özdeşliğini ortaya koyan bir anlayışa geçer ve tanımlanamayan bir düşman (elitler, yabancılar, vb.) retoriğinden siyasi şiddetle karşılanan, tanımlanabilir irksal veya dini bir düşmana geçtiğinde neofaşizme dönüşür; yani popülizm, tanımlayıcı demokratik özellikleriyle ilişkisini kestiğinde

diktatörlüğe dönüşür (Finchelstein, 2017:28). Bu husus dünyada, özellikle de Avrupa’da kendisini fazlasıyla gösteren bir durumdur. Popülist iktidarın üç farklı özelliği olarak devlet aygıtını gasp etme, yolsuzluk ve kayırmacılık ve sivil toplumun bastırılması adına gösterdikleri çaba sıralanmaktadır (Müller, 2020:16-66). Sivil toplum baskısı ve devlet aygıtlarının pervasız kullanımı olguları popülizmin otoriter eğilimi de gün yüzüne çıkmaktadır. Özellikle sağ popülizmde karşılaşılan otoriterlik eğilimi, popülizmin neo-faşizm olarak algılanmasına ve diktatörlükle ilişkilendirilmesine neden olmaktadır; John Bellamy Foster bu hususta popülizm kavramını neo-faşizmin “uysal” olarak gösterilmesinin bir yolu olarak tasvir etmektedir (Orhan, 2019:826). Bu üç özelliğin içerisinde demokrasi idealinin ön gördüğü sivil toplum olgusu ve kayırmacılık ile yolsuzluk gibi işlenen suçların cezalandırdığı sistemleri bünyesinde barındırdığını belirtmeliyiz. Öyle ki önceki bölümlerde demokrasinin liberal boyutundan bahsederken demokratik alanın yeniden canlanışının sivil toplumun desteğiyle vuku bulduğuna değinilmiştir. Diğer yandan popülizm siyasi iktidarın uygulanmasından ziyade, bir şeyin sahipliğini ele geçirmek olarak algılanmasına kapı aralar; bu durum da devlet kaynaklarının tümüyle pervasızca kullanılmasına sebep olur (Arditi, 2010:109). Popülistlerin iktidara geldikten sonra bu türde eğilim göstermeleriyle demokrasinin ana kurumlarından itibaren halkın kendi iç oluşumlarına ve seslerini duyuracakları olgulara yapılan baskılarla, demokrasiye hizmet etmeyen ve ona zarar veren tutumlar sergilemektedir.

Popülistler, anayasal demokrasiyi parçalayan kurumsal biçimlere ve devletin siyasi olarak yeniden yapılanmasına yönelme eğilimi taşımaktadırlar; burada gücün merkezileştirilmesi, denge ve denetleme mekanizmalarının zayıflaması yürütme organının güçlendirilmesi ve seçimlerin liderin plebisitine dönüşmesinin içeriği oluşmaktadır (Urbinati, 2014:129). Popülizm adına geliştirilen yaklaşımlarda ortak bir payda olarak görülen hususun liberal demokrasinin anayasacılık ve kuvvetler ayrılığına besledikleri düşmanlık olduğunu belirtmemiz gerekmektedir; azınlık haklarına bir çeşit güvence olan kontrol ve denge mekanizmalarına ve hatta temel hak ve özgürlüklere değin bir düşmanlık besleyerek demokrasinin en merkezindeki kurumları hedeflerine oturtmaktadırlar (Müller, 2020:78). Bu noktada yapılan çıkarımların popülistlerin liberal demokrasinin temsil olgusuna duydukları anti sempatinin bir sonucu olarak doğrudan halkla iletişim kurmanın yolunu ararlar (Müller, 2020:78); daha önce bahsettiğimiz referandum olgusuyla bu hususu gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Yani popülistler

kendi bakış açılarından ürettikleri çıktılara engel olan kurumlara karşı bir tutum sergilerler (Müller, 2020:80). Karşı tutum sergiledikleri olguların liberal demokrasinin yapısal çözümlemesinin ana hatlarını oluşturması sebebiyle popülizmin demokratik alanı doğrudan tahakküm altına aldığını ve böylece ideal olarak inşa edilen demokrasiyi mitleştirdiğini ifade etmek gerekmektedir.

Popülizmin insan hakları aktörlerine karşı etkin mücadelelerini verdiği ve bunları yaparken izlediği 5 farklı yöntemi Cesar Rodriguez-Garavito ve Krizna Gomez şu şekilde özetlemektedir (Rodriguez-Garavito ve Gomez, 2018:23-33):

- “1) Yabancı fonlara getirilen kısıtlamalar*
- 2) Karalama kampanyaları*
- 3) Bağımsız medya ve Sivil Toplum Kuruluşları'nın çalışmalarının kalbine darbe vuran temel haklara yönelik kısıtlamalar*
- 4) İnsan hakları aktörlerinin ve genel olarak sivil toplumun operasyonel kabiliyetleri üzerinde ciddi yükler yüklemek*
- 5) Sivil toplum kesimlerinin kooptasyonu”*

Görüldüğü üzere popülizmin medya, sivil toplum kuruluşları gibi liberal demokrasinin çok sesliliğini ifade eden kurumlarına kısıtlamaları bulunmaktadır. Özellikle ironik bir durumun altını çizmek gerekmektedir. “Sivil toplum kesimlerinin kooptasyonu” ifadesinde bir çeşit danişıklı dövüş durumu söz konusudur. Popülistlerin kendilerine bağımlı bir sivil toplum kuruluşu kurmaları demokratik alanda işlev kaybedecek bir kurumla bizleri karşı karşıya bırakacaktır. Özellikle demokrasinin bir gereklilik olarak gördüğü özerk organizasyon kurabilme ve katılabilme serbestisine dahil olabilmeyen tam zıttı bir görüntü veren bu durum, popülizm tarafından demokrasiye yaratılan bir diğer tahribat olarak okunmalıdır.

Canovan'ın popülistlerin retorik üslupla halka seslendiklerine önceki bölümlerde değinilmiştir. Bahsedilen retorik üslubun halk nezdinde muhakkak bir karşılığı olacaktır. Bu karşılık insanları kümeleştirecek, onları bir tarafı seçmeye itecektir. Popülistlerin kendi saflarında gördükleri kesimin yeniden gerçek halk olarak ilan edileceği kaçınılmaz bir olgudur. Bu çıkarımlar ışığında popülistlerin retorik üslupla çizdikleri çerçevenin dışında kalan kesimin yalnızca popülistler tarafından değil, “gerçek halk” tarafından da dışlanmaları normalleşecektir. Bu durumda popülistler halkın yozlaşmasının önünü açacak ve bu yozlaşmanın meşruiyetini demokratik yollardan edineceklerdir. Çoğunluk adına geliştirilen bu retorik üslupların, yapılacak seçimlerde yine aynı çoğunluk

tarafından meşrulaştırılan popülist iktidarlar tarafından bu gibi eğilimlerin görülmesi kaçınılmazdır. Canovan bu meşrulaştırma durumunu bir başka çalışmasında değerlendirirken şu ifadeleri kullanmıştır (1999:3): “*Modern demokratik toplumlarda, popülizm en iyi şekilde hem hâkim iktidar yapısına hem de toplumun baskın fikir ve değerlerine karşı ‘halka’ yapılan bir çağrı olarak görülür. Bu yapısal özellik de popülizmin karakteristik meşrulaştırıcı çerçevesini, siyasi üslubunu ve ruh halini belirler.*” Halka başvurulmasının en önemli yanı ise karakteristik anlamda sıradan insanların hedeflenerek demokratik üslup sergilermiş gibi bir görünüm kazanmalarındır (Canovan, 1999:5).

Halkın desteğini almak adına ürettikleri popülist söylemlerin akabinde bazı kimliklerin yaşam alanlarının daraltılmasına kadar giden sürecin temellerinde bulunan unsurlar bu şekildedir. Genel olarak popülist tedavilerin kısa soluklu ve alternatif üretmeyen bir tutum oluşuyla demokrasiye tahribat yaşattığı gözlemlenmektedir. Arditi’nin demokrasinin kontrolü kaybedeceği ihtimalini işaret ederek tehlikenin habercisi niteliğindeki uyarısı dikkate alınmalıdır. Popülizmin içerisinde barındırdığı otoriterleşme eğilimiyle kişisel hak ve özgürlüklerin sekteye uğrayacağı gerçekliğini de vurgulamak gerekmektedir. Bu anlamda popülistlerin demokratik görünümüleriyle işledikleri strateji sonucunda kendi olumlulukları hayat biçimlerinin dışında kalanların seslerini duyuramayacağı bir sistemin inşasını görmekteyiz. Demokrasinin birey özgürlükleriyle idealleştirdiği durumla örtüşmeyen bu husus, popülizmin devletin tüm aygıtlarına olan tahakkümü sonucunda sivil toplumlar dahil olmak üzere uyguladığı baskı etki alanını genişletecektir.

Demokrasinin ehliyet sahibi kişilerce yönetilen ve toplumun tamamının karşılık beklediği kurumların, popülist tahakkümün altında yaşaması ve onun topluma taahhüdü olan kurumları dahi koruyamayacak açıkları olmasıyla, demokrasi bir nevi kendi sınavını üretmektedir. Diğer yandan popülizmin ürettiği söylemlerle belirli dinamikleri öne sürerek oluşturdukları kamuoyunun adeta bir sağlaması olarak referanduma gidiliyor olması ise kendilerine verdikleri demokratik görünümün bir karşılığı olarak okunmalıdır. Toplumun bir kesiminde söylemlerle uyandırılacak manevi hissiyat ve daha önce bahsettiğimiz biz ve onlar dışsallaştırmasının etkili olmasının sonrasında doğrudan halka sorulacak sorunun cevabının da manevi olacağı hususu su götürmez bir gerçekliktir.

SONUÇ

Demokrasi bağlamında Antik Yunan'da kullanılan retorik ve günümüzde ifa edilen popülist retorik arasında bir ilişki kurmak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, özellikle bahsi geçen olguların demokrasiye yaşattığı tahribat ele alınmıştır. Bu sürecin başlangıç noktasını oluşturan Antik Yunan'da demokrasiye temel oluşturmak adına dönemin ileri gelenleri tarafından bazı kurumların inşa edildiği görülmektedir. Bu çalışmada özellikle bahsi geçen kurumlardan *antik agora*'da gerçekleştirilen mahkemelerin üzerinde durulmasının sebebi ise dönemin ileri gelen filozoflarının sıradan yurttaşlarca ifa edilen demokrasi pratiğinin retorik olgusuyla kolaylıkla yönlendirileceğini işaret etmesidir. Bu perspektiften hareketle günümüz liberal demokrasisinde oy verenlerin, diğer bir deyişle demokratik alanın belirleyicilerinin, son dönemde yükselişe geçen popülizm olgusu tarafından retorikle yönlendirilmesi görülmektedir. Demokratik alan bu türden yönlendirmelerle doğduğu andan itibaren bugüne ulaşan bir tür 'hastalık'la sınanmakta ve iki farklı döneme ait olan söylemlerle ideal formundan uzak bir noktada konumlanmaktadır. Antik Yunan hatiplerinin toplumun manevi normlarına hitap ederek retoriğin ikna araçlarından *pathos*'u kullanmasıyla yarattığı kitlesel manipülasyon, günümüz popülistlerinin benzer şekilde izlediği stratejiyle birlikte demokrasinin işleyişini sekteye uğratmaktadır. Liberal demokrasinin bağımsız kurumlarına ve sivil toplum gibi demokrasinin kavramsallaştırılmasında kullanılan olguların baskı altına alınıp aşındırılmasıyla bu husus gözlemlenebilmektedir.

Antik Yunan'da demokrasiye krallıktan miras kalan kurumlardan olan, yüksek mahkeme ve danışma meclisi *Areopagos*'un yanı sıra, sıradan yurttaşların yön verdiği halk meclisleri bulunmaktadır. Karar verenleri sıradan yurttaşlardan oluşan halk meclisinde, retorik kullanımının işliyor olması sebebiyle çalışmanın seyri bu düzlemde ilerlemiştir. Diğer yandan günümüzde liberal demokrasinin mekanizmasında yer alan olgular ele alınmış, birey adına hayata geçirilen işleyişe dikkat edilmekle beraber demokrasinin liberal yapıyla özdeşleşmesinin alt yapısını birey üzerinden gerçekleştirdiği saptanmıştır. Bireyin ussal yanına dayandırılan haklar, yasalar aracılığıyla güvence altına alınır ve onun özgür iradesiyle siyasal alana katılımı, demokrasi adına belirleyici bir faktördür. Ancak popülist retorik dışlayıcı dili aracılığıyla halkı ikiye bölen ve yalnızca bir kesimi 'gerçek vatandaş' veya 'halk' olarak tanımlamakla birlikte, geri kalan kısmı

tamamen yok saydığı bir sistem inşa etmektedir ve bu bağlamda demokrasi otoriter bir görünüm sağlayarak çoğunlukçu yöne doğru eğilim göstermiştir.

Tarih boyunca demokrasinin yanında farklı bir kavramı görmek mümkündür ve farklı olan kavram demokrasinin yapısını kavramamız konusunda da belirleyici olmaktadır. Örneğin liberal demokrasi denildiğinde bireyci bir tavrın bizi karşılayacağını biliriz; aynı oranda farklı bir karşılamayı sosyal demokraside ya da radikal demokraside de görmek mümkündür. Peki bu durum bize neyi anlatmaktadır? Demokrasi, tarihi boyunca insanı baz alması sebebiyle sürekli ya bir köşede işlenmiş ya da başat aktör olmuştur. Bu durumu başarabilmesinin nedeni ise dönemin dinamiklerine uygun olarak kendisine farklı bir kavramın eklenenebiliyor olmasıdır. Bu süreçler demokrasinin ilk doğduğu topraklarda (her ne kadar o dönemde öyle anılmasa da) doğrudan demokrasinin işlenişinde de görülmektedir. Yurttaş doğrudan katılım göstererek demokratik alanın şekillenmesinde rol oynamaktadır. Ancak bu doğrudanlığın bir getirisi olarak dönemin iç dinamiklerinde var olan retorik kullanımıyla halkın ikna olması kolaylaşabilmektedir. Bu ikna durumunun rasyonel alandan çıkmadığı durumlarda demokrasiye işlerlik kazandıran yasaları veya demokrasinin kurumlarını da yozlaştırması kaçınılmaz olmaktadır.

Sicilya'da yıkılan Tiranlığın ardından topraklarda hak iddia eden halkın, mahkemelerde Sofistlerle yürüttükleri iş birliğiyle birlikte, retorüğün etkin kullanımının sonuçlarını görmemiz mümkündür. Kabul edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır; Antik Yunan'da da kararların mahkemeler aracılığıyla alınıyor olması ve Sicilya gibi yerlerden gelen Sofistlerin Antik Yunan demokrasisinde etkinlik göstermesiyle, demokrasi neredeyse ilk anlarından itibaren retorikle iç içedir. Bu bağlamda demokrasi kendisini ne yasalara ne de yetkin olgulara değil, bir çeşit söylem pratiğine emanet etmiştir.

Özellikle Platon, Antik Yunan'da gözlemediği yurttaşı betimlerken, ruhun egemen akıl ve adi unsurlardan oluştuğuna dair çıkarımında, bu kişilerin demokrasinin karar alıcı pozisyonunda bulunmalarının ne denli tehlikeli olduğuna işaret etmektedir. İnsanların dizginlenemeyecek arzuları göz önüne alındığında, her zaman rasyonel çıkarımlarda bulunamayacağı vurgulanırken, demokrasinin ideal betimlemesinin uzağında konumlandırıldığı belirtilmektedir. Yurttaşın başka işlerle geçimini sağlamak durumunda olması onun verimli ve rasyonel olmasının önünde bir engel oluşturacaktır. Siyaset bilimi ve batı felsefesine dair, özellikle mantık hususunda, çalışmaları bulunan

Eugene Garver, retorik'in irrasyonel tutumunun, doğal olarak, mantık dışında atılacak adımlarla vuku bulacağını belirtirken dikkatleri bir noktaya toplamaktadır. *Logos* gibi unsurların görmezden gelindiği demokratik bir alanda, siyaset ikincilleşir ve retorik'in dokunduğu manevi duyguların önüne geçmesi durumu ise zorlaşır. Bu noktada anlaşılması gereken husus tam olarak demokratik alanda bu dinamiklerin fütursuzca işlenebiliyor olmasıdır. Demokrasi, söylem pratiğinin etik dışına kaçmasının önüne geçemeyeceği noktada bir çeşit algılamayla karşı karşıya kalmak durumundadır; idealize edilen demokratik alan realiteyle uyuşmamaktadır. Diğer taraftan bilginin önemi büyüktür. Retorik hususunda özellikle politik söylevler ifa edilirken hatibin sahip olması gereken birtakım bilgilerden bahsedilmiştir. Güzel söylemlerle bilgisiz toplumların kolaylıkla yönlendirilebileceğine dair bir çıkarım yapmak, Sofistlerin en önemli gayesinin tartışmalarda haklı ya da haksızken galip çıkılabilen bir ortam arzulanmasıyken, bizleri çok fazla zorlamayacaktır. Toplumda rahatsızlık uyandıracak argümanlar eşliğinde hatipler, kararların yönlendirilmesinde etkili olacaklardır. Hakikatin çarpıtılması, manevi olguların argümanlara eklenmesi veya salt olarak güzel söylemlerle demokratik alanın tahribatına öncülük yapan pratiklerin gelişimine engel olamayarak, demokrasi kendi sınavını üretmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Antik Yunan'da görülen retorik, günümüz liberal demokrasisine popülist retorik olarak konuşlanmıştır. Bu anlamıyla popülist retorik niyetleri iyi olan kişilerce kullanılıyor olsa dahi, bu bizim eleştirimizin çıkış noktası olan demokrasi olgusunun altının boşaltılmadığı anlamına gelmemektedir. Muhakkak ki popülist tavrın demokratik alanı genişletmeye dair yaklaşımları bulunmaktadır. Ancak popülizmin yarattığı 'onlar' olgusu, demokrasinin halka dayalı olması idealiyle taban tabana zıtlık göstermektedir. Daha doğru bir ifadeyle, demokrasinin çoğunluğu arayan bir yapıya evrimleşmesi, onun felsefesindeki egemen halkın bir kısmın egemenliğine evrilirken, geri kalan "artık" halkın dışlanmasına göz yumması, demokrasinin söylemlerle çıkış noktasındaki iyi niyetli yapıdan uzaklaştığını göstermektedir.

Popülist stratejinin bir yöntemi olarak okunması gereken plebisit çözümlerinde halihazırda oluşmuş bir kamuoyuyla karşılaşmaktadır. Bu 'halihazır'lık durumu ise toplumun dini ve milli değerlerine dokunarak geliştirilmiş söylem pratikleriyle üretilmektedir. Popülistlerin amaçlarına hizmet eden birtakım olguların tam olarak hangi zeminde karşılık bulacağını öngörebilmek gerekmektedir. Demokrasinin gereklilikleri

sıralanırken halkın bilgi almasının önemine yapılan vurgu önemli bir meseledir. Bu bilgilerin çarpıtılmadan yahut diğer tarafın bastırılmadığı şekliyle servis ediliyor olması, bireylerin iradelerini yönlendirmeden ve özgürlüklerin kısıtlanmasının önüne geçilmiş bir şekilde kamuoyu yoklaması yapılması, demokrasinin makul olan zeminidir. Ancak tam tersi şekilde işlev kazanan ortamda yine ussallıktan uzaklaştırılan bir kamuoyu oluşturmanın, demokraside bireyin haklarının dayanak noktası olan rasyonelitenin göz ardı edilmesiyle, demokrasinin inşasında temeli oluşturan olguların da tahrip edilmesi durumu söz konusudur. Diğer taraftan önceden oluşturulan kamuoyuyla, halka soru sormanın ve manevi değerlerin alınacak kararlarda etkin rol oynamasının sonuçları eğer ki teknokrasıyla karşılaşmak durumunda kalınacaksa; demokrasi net bir şekilde bir grubun aracı haline gelmektedir. Bu çerçevede halkın manevi yönüne yapılacak bir söylemin doğuracağı sonuçların ehliyet gerektiriyor olması, bir çeşit paravan oluşturma yönteminden ileri gitmemektedir. Eğer ki ehliyet gerektirecek kurumların, diplomatik ilişkilerin veya geri dönülmesi zor iç politikaların uygulayıcısı olan popülistler, bahsi geçen olguların sonucunda oluşan sorunun çözümüne ehliyetli kişileri görevlendiriyorsa; popülizmin kısa vadeli çıkarımlar ürettiğinin bir çeşit kanıtlanması da yapılıyor demektir. Diğer yandan demokrasi araçsallaştırılmış bir şekilde bir grubun lehine işlenmiş olacaktır.

Antik Yunan'da bireyin rasyonellikten uzak olmasının ele alınışı nedeniyle filozofların bu sıradan kimseleri politik alandan mahrum görmesi ve daha sonra liberal dönemde bireye atfedilen rasyonellikten sökün eden hakların popülistler tarafından istismarını ele almamız gerekmektedir. Filozofların demokraside belirleyici olmak için ussal yanının gelişmediğine işaret ettikleri yurttaş, zaman içerisinde evrimleşerek, liberal dönemde, ussal yanından ötürü bir takım politik hakları ellerinde bulundurmaktadır. Ancak bazı durumlarda popülistler bireylerin rasyonel çıkarımlar yapmasının önüne geçmektedirler ve bunu da daha önce belirtildiği üzere medyanın yönlendirmesi veya bastırılmasıyla yapmaktadırlar. Demokrasinin şeffaf işlemesine engel olmasının yanı sıra bu husus, Antik Yunan filozoflarının tam da bu sebeple demagogların türeyeceğini, söylemlerle hakikatin gizlenmesi ya da çarpıtılmasıyla demokratik alanın yönlendireni olacağını ifade etmelerinin ana sebeplerindedir. Tıpkı filozofların uyarılarını es geçen Atinalılar gibi liberallerin de göz ardı etmesinin bir tezahürü olarak popülist hareketler türemiş, geliştirdikleri söylemlerle demokrasinin çizgisini bireylerin kendi desteğiyle bozmuşlardır.

Popülizmi tasvir ederken kavramın sabitlenemediği hususuna dikkat çekmeye çalışılmıştır. Düşünürlerin popülizmin “ev sahibi ideolojiler”den biriyle birlikte kullanılabilmesi konusuna daha önce değinilmiştir. Demokrasi olgusunun da bir parça aynı kaderi paylaştığını belirtmek gerekmektedir. Demokrasi her ne kadar ideoloji olmasa da yanına eklenenecek bir kavramla bu algıyı kırmayı başarabilir. Ancak demokrasi bir ev sahibidir. Demokrasi kavramını anlatmamız gerektiğinde tarihsel süreç içerisinde yanına ya bir kavram ya da bir ideolojiyi koyarak betimlediğimizde hangi dönemin ürünü olduğunu da kavrarız. Ancak bir kesimin yanına eklenen kavram ya da ideolojiyle muhakkak bir sorunu olmuştur. Görüntü böyleyken demokrasiyi suçlamak mümkün müdür? Kısmen mümkündür. Bir kavramın bu kadar uzun süre hayatta kalması bir başarı olarak anılsa da demokrasi bunu yaparken kendisinden verdiği tavizlerle sürekli bir yozlaşmaya maruz kalmıştır. Bu yozlaşmalar bu tezde söylemlerden yola çıkarak şekillenmiştir; geri kalan birçok eleştiriyi demokrasinin en ideal boyutunu arayan idealist demokratlardan itibaren demokrasiden nefret edenlere kadar götürülecek geniş bir çerçeveye sahiptir. Bu çalışmada liberal demokrasinin en ideal yanını arayan ve onun krizlerine bir alternatif olarak kendisini sunan müzakereci demokrasiye değinilmiş ve demokratik alanın çözümlerine giden yolda kullanılacak ideal konuşma durumunun aradığına dikkat çekilmiştir. Kısaca değinecek olursak, müzakere gerçekleştirilirken kendilerini ifade etmede diğerlerinden yetersiz hisseden kimselerin siyasal alandan uzaklaşmasıyla toplumdan kendisini ayrı tutacaktır. Bu husus demokrasinin eşitlik ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Her ne kadar ideal olarak bir konuşma formu çizilse de ve bu forma göre eşit söz hakkı öngörülse de olgunun bu yönünün dikkate alınması gerekmektedir. İdeal konuşmayı en iyi gerçekleştiren kimselerin ürettiği politikaların salt doğrudan ibaret olmayacağına, hakikatle bağlantısı sökülerek çarpıtılacağına dair bir farkındalık geliştirilmelidir.

Liberal demokrasinin bireyi baz aldığı noktada kendisini yalnız hisseceğine dair bir öngörüsüzlük bulunmaktadır. Temsil ve toplumun kolektif yapısına işaret edecek çözümlerinin organik bir tekçiliği reddettiği açıktır. Bu bağlamda bireyin yalnız bırakılmasının bir sahiplenici tarafından istismarına yol açacağı fark edilmelidir. Farklı kimliklerin arasından çoğunluk olanın çıkarlarına hitap eden, kimi zaman söylemlerle bir çeşit kimlik yaratmaktan çekinmeyen popülistler azınlıkların yalnızlaştırıldığı bir toplum öngörüsünde bulunmaktadır. Bu türden yaklaşımların, çoğunluğu etki altına alarak, demokrasinin kendisine verdiği yetkileri aşacakları hususu göz ardı edilmemelidir. Keyfi

yönetimler ve otoriteryen demokrasilerin bu yolla inşa edildikleri göz önüne alındığı takdirde olgunun önemi de kolaylıkla fark edilecektir. Elde edilen yetkiler aracılığıyla yasama ve yürütme arasında kurulan denge bozulup demokrasinin bir çeşit aracı haline gelmektedir. Bu noktada bireyin haklarının yalnızca yasalarla korunması yetersiz kalmaktadır. Özellikle sivil toplum oluşturabilme veya organizasyon ve oluşumlarda yer alabilmelerinin önüne engel kurabilecek otoriterleşme, demokrasinin oluşumunda aranan ilkelerin neredeyse tamamını ihlal etmektedir. Bu noktada demokrasiye zarar vermenin ötesinde, demokrasinin kendisine bile rastlamak güç olacaktır.

Antik Yunan'da Sokrates'in karşılaştığı ahlaki ve dini argümanların işlendiği retorik demokrasinin alanına bulduğu karşılık, günümüzde aynı şekilde, milli ve dini duygulara hitap eden popülist söylemlerde görülmektedir. Kararlarını manevi duygularla şekillendiren ve demokratik alanların karar verenlerinin bilgiden yoksun kimselerden oluşmasının tehlikesi bu noktada kendisini göstermektedir. Özellikle yargı veya merkez bankası gibi toplumda bir karşılığı olan bağımsız kurumlar üzerinde popülizmin kurduğu tahakkümle birlikte yozlaşmalar oluşmaktadır. Demokrasilerde bahsedilen bağımsız kurumların ehliyetli kimseler tarafından yönetilmesinin önemi büyüktür; ancak popülizmde ekonomik kararların dini olgular tarafından yönlendiriliyor olması hususunda, manevi yükü ağır basan halkın destekleyici olacağı da açıktır. Bu gibi olgular demokrasinin gereği olan kurumların yozlaşmasına ve demokrasinin kendisinin de tahribatına yol açmaktadır.

Daha önce belirtilen eşitlik hususunun demokrasinin kimseye ihtiyaç duymadan kendi kendine ürettiği bir retorik olduğu vurgusu önemlidir. Antik Yunan'ın 'herkes'i ve modern demokraside eşitlikçi görünüm verilen fakat herkesin ulaşamadığı, ulaşmak için varsıllar sınıfında yer almanın gerektiği bir ortamda geliştirilen eşitlik söylemi, tamamen retorik parantezi içerisinde açıklanabilir konumdadır. Demokrasi tarihi boyunca bu ilkeyi her döneminde ileri sürmektedir ve ideal olarak çizildiği çerçevenin dışarısında bir görüntü sunmaktadır. En azından doğduğu topraklardaki söylem üzerinden yaşadığı yozlaşma ile bugünlerde popülist söylemin kendisine verdiği pozisyon, onun kolaylıkla aşındırılabilir bir olgu olduğuna dair çıkarım yapmaya kapı aralamaktadır.

Son olarak belirtilmelidir ki demokrasinin, bir çeşit işleyiş problemine sahip olduğunu görmek gerekmektedir. Bu hususu şekillendiren durum, demokrasiden bağımsız olsa da asıl olarak dikkat edilmesi gereken nokta, onun iç mekanizmasının bu

tahakkümü engelleyecek bir sistemi bünyesinde barındırmamasıdır. Platon'un bahsettiği ve insanın dizginlenemeyen arzularını, ekonomik alan dahil olmak üzere birçok noktada görmek mümkünken, söz konusu hükümet etme durumu olduğunda, elde edilen güç bahsedilen arzuları perçinleyecektir. Antik Yunan'dan günümüze kadar söylemlerle şekillendirilen demokrasiyi, bu yaklaşımdan sıyrarak kendisine direnç katan kurumları güçlendirmek ve onları korumak gerekmektedir. Bu hususun demokrasiye olan zararının önüne geçebilmek adına, popülist retoriğin ve onun ayrıştırıcı üslubunun eleştirilerek demokrasiden uzak tutulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adams, Marcus P. (2020). "Demarcating Aristotelian Rhetoric: Rhetoric, the Subalternate Sciences, and Boundary Crossing", *Apeiron*, Cilt: 48/1 :99-122. doi: 10.1515/apeiron-2014-0017.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, V Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. (2013). *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. (2016). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akgül, Mehmet Emin. (2010). "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı", *Ankara Barosu Dergisi* Cilt: 68/4, 79-101.
- Akın, Ahmet Ziya. (2019). "Neoliberalizm Etkisinde Sağ Popülizmin Yükselişi: ABD, Macaristan ve Fransa Örnekleri", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* Cilt: 5/1, 27-39.
- Akıncı, Abdulvahap. (2011). "Demokrasi ve Liberalizmin Zorunlu Birlikteliği", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt: 7/1, 7-28.
- Aktan, Coşkun Can, ve Melis Fettahoğlu Hallier. (2021a). "Antik Atina'da Demokrasi: Kurucular ve Temel Kurumlar", *Gorgon Dergisi* Cilt: 14, 5-27.
- Aktan, Coşkun Can, ve Melis Fettahoğlu Hallier. (2021b). "Devlet İdaresinde Temsilcilerin ve Yöneticilerin Seçilmesi ve/veya Atanmasında Kura Sistemi (Rastgele Seçim) Antik Atina Tecrübesi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* Cilt: 13/1, 1-24.
- Aktan, Coşkun Can, ve Serdar Yay. (2021). "Kleroterion Antik Yunan'da Kayırmacılık ve Kollamacılığı Önlemeye Yönelik Bir Sortisyon-Rotasyon Uygulaması", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 13/1, 1-19.
- Altınörs, Atakan. (2011). "Platon ile Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt: 49, 81-92.
- Arblaster, Anthony. (1999). *Demokrasi*, (çev. Nilüfer Yılmaz), Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Arditi, Benjamin. (2010). *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset Farklılık, Popülizm Devrim, Ajitasyon*, (çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles. (2004). *Retorik*, (çev. Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles. (2017). *Politika*, (çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles. (2022a). *Atinalıların Devleti*, (çev. Ari Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Aristoteles. (2022b). *Retorik*, (çev. Ari Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Aron, Raymond. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev. Korkmaz Alemdar), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Ahmet. (2007a). *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 – Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Ahmet. (2007b). *İlkçağ Felsefe Tarihi Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Baba, Coşkun. (2019). “Retorik ve Mantık İlişkisi”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9 (Özel Sayı), 247-60. doi: 10.29029/busbed.639740.
- Bayram, Ahmet Kemal. (2011). “Topluluk, İktidar İlişkileri, Birey ve Müzakereci Demokrasi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt: 62, 111-20.
- Bayram, Yılmaz. (2014). “J.S. Mill’in Liberal Düşünce İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, Cilt: 49/1, 1-17.
- Beriş, Hamit Emrah. (2019). “Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt: 24/96,27-53. doi: 10.36484/liberal.621730.
- Betz, Hans-Georg. (1993). “The Two Faces of Radical Right-Wing Populism in Western Europe”, *The Review of Politics*, Cilt: 55/4,663-85.
- Braet, Antoine C. (1992). “Ethos, pathos and logos in Aristotle’s Rhetoric: A re-examination”, *Argumentation*, Cilt: 6/3, 307-20. doi: 10.1007/BF00154696.
- Bulut, Nihat. (2003). “Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1/2, 41-68.
- Butler, Eamonn. (2018). (çev. Arda Akçiçek), *Klasik Liberalizm Bir El Kitabı*, Liberte Yayınları, Ankara.
- C. McCormack, Krista. (2014). “Ethos, Pathos, and Logos: The Benefits of Aristotelian Rhetoric in the Courtroom”, *Washington University Jurisprudence Review*, Cilt: 7/1, 131-55.
- Canfora, Luciano. (2003). (çev. Durdu Kundakçı), *Demokratik Retoriğin Eleştirisi*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Canovan, Margaret. (1984). “‘People’, Politicians and Populism”, *Government and Opposition*, Cilt: 19/3, 312-27.
- Canovan, Margaret. (1999). “Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy”, *Political Studies* Cilt: 47/1, 2-16. doi: 10.1111/1467-9248.00184.
- Carnoy, Martin. (2014). (çev. Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş), *Devlet ve Siyaset Teorisi*, Dipnot Yayınları, Ankara.

- Cevizci, Ahmet. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Conway, David. (2011). (çev. Atilla Yayla), “Klasik Liberalizm”, *Liberal Düşünce*, Cilt: 16/64, 85-90.
- Crouch, Colin. (2016). *Post-Demokrasi*, (çev. Emre Zeybekoğlu), Dost Kitabevi, Ankara.
- Çadırcı, Ahmet. (2010). “Retorik-Aristoteles”, *Hukuk Gündemi*, Sayı: 1, 90-97.
- Çaha, Ömer. (1994). “Osmanlı’da Sivil Toplum”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 49/3, 79-99. doi: 10.1501/SBFder_0000001730.
- Çamurcuoğlu, Gülден. (2019). “Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10/1, 277-91.
- Çataloluk, Gökçe. (2008). “Platon’un Gorgias Diyalogunda Hukuk ve Retorik”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, Cilt: 66/1, 23-38.
- Çelik, İrfan. (2011). “Kuvvetler Ayrılığı: Bir İndirgeme ve Dönüşüm”, *Liberal Düşünce*, Sayı: 64, 135-59.
- Çetin, Halis. (2001). “Liberalizmin Temel İlkeleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2/1, 219-37.
- Çetin, Halis. (2002). “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3/1, 79-96.
- Çınar, Menderes. (2017). “Demokrasi”, (ed. Taşkın Y.), *Siyaset Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çodur, Gökben. (2018). “Siyasal Reklamcılık Retoriği: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Sosyal Medyada Yayınlanan Reklamların İçerik Analizi”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 47, 547-65.
- Dahl, Robert Alan. (2021). *Demokrasi Üzerine* (çev. Betül Kadioğlu), Phoenix, Ankara.
- Demir Güneş, Cevriye. (2013). “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, *Kaygı*, Sayı: 21, 55-69.
- Dinç, Pinar. (2016). “Mapping Populism: Definitions, Cases, and Challenges to Democracy”, *İstanbul Politikalar Merkezi Sabancı Üniversitesi*, 1-16.
- Dinçkol, Bihterin. (2017). “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine-“ Demos” tan” Populus Romanus” a”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23/3, 751-65.
- Doğanay, Ülkü. (2003). *Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Dryzek, John S. (2010). “Rhetoric in Democracy: A Systemic Appreciation”, *Political Theory* Cilt: 38/3, 319-39.
- Duman, Mehmet Akif. (2019). *Retorikten Belagate Mecazdan Metafora*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

- Dürüşken, Çiğdem. (2014). *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Eco, Umberto. (2012). *Yengeç Adımlarıyla Sıcak Savaşlar ve Medyatik Popülizm*, (çev. Şemsa Gezgin), Doğan Kitap, İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa. (2019). "Liberalizmin Tarihi ve Felsefi Temelleri". *Eskiye*, Sayı: 15, 5-17.
- Erdoğan, Mustafa. (2021). "Bireysel Özerklik ve Liberalizm", (ed. Aktan C. C.), *Paternalizm*, Sobiad Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları, İzmir.
- Eser, Uğur. (2020). "Neoliberal Popülist-Otoriterleşme, Demokrasi Krizi ve Türkiye Deneyimi Üzerine Kısa Notlar", *İktisat ve Toplum*, Sayı: 111, 29-34.
- Fıncı Orman, Turkan. (2011). "Platon'da Retorik Kavramı/ Plato's Rhetoric Concept", *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Cilt: 4/2, 31-46.
- Finchelstein, Federico. (2017). *From Fascism to Populism in History*, University of California Press, Oakland, California.
- Foucault, Michel. (1993). *Ders Özetleri 1970-1982*, (çev. Selahattin Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Freeman, Charles. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları)*, (çev. Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Friedel, Egon. (1999). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. (çev. Necati Aça), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Friedman, Milton. (2011). *Kapitalizm ve Özgürlük*, (çev. Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu), Plato Film Yayınları, İstanbul.
- Gandesha, Samir. (2018). "Understanding Right and Left Populism", (ed. J. Morelock), *Critical Theory and Authoritarian Populism*, University of Westminster Press, Cilt:9, 49-70.
- Garver, Eugene. (2009). "Aristotle on the Kinds of Rhetoric", *Rhetorica - Journal of the History of Rhetoric*, Cilt: 27/1,1-18. doi: 10.1525/rh.2009.27.1.1.
- Gönenç, Levent. (1999). "Siyaset Bilimi ve Anayasalar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 54/3, 95-131.
- Güzel, Mehmet Nuri. (2018). "Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Kavramlarının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23/38, 205-31.
- Habermas, Jürgen. (2004). "Kamusal Alan", (ed. Özbek, M.), *Kamusal Alan*, Hil Yayın, İstanbul, 95-102.
- Harvey, David. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (çev. Aylin Onacak), Sel Yayıncılık, İstanbul.

- Hayek, Friedrich August von. (1999). *Kölelik Yolu*, (çev. Turban Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan), Liberte Yayınları, Ankara.
- Heywood, Andrew. (1999). “Demokrasi”, (ed. Atilla Yayla), *Sosyal ve Siyasal Teori*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 67-84.
- Hollingsworth, J. Rogers. (1965). “Commentary: Populism: The Problem of Rhetoric and Reality”, *Agricultural History*, Cilt: 39/2, 81-85.
- Işık, Metin. (2005). “Medya ve Demokrasi Paradoksu: Medya Yoluyla Demokrasinin Tehdit Edilmesi”, *Selçuk İletişim*, Cilt: 3/4, 114-21.
- Kahraman, Hasan Bülent. 2008. “Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Liberal Demokrasinin İç Kısıtlamaları”, *Sabancı Üniversitesi Makaleleri*.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2020). “Halk Yönetimi: Popülizm ve Demokrasi”, *İktisat ve Toplum*, Sayı: 115, 4-21.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2021). *Halk Yönetimi: Demokrasi ve Popülizm Çatışmasında Dünya*, Efil Yayınevi, Ankara.
- Kant, Immanuel. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (çev. İoanna Kucuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Kantarıcı, Zeynep. (2014). “En İyi Yönetime Giden Yol: Aristoteles’in Siyaset Felsefesi”, *Mavi Atlas*, Sayı:2, 21-39. doi: 10.18795/ma.24576.
- Karadeniz, Yeliz. (2020). “Jürgen Habermas ve Chantal Mouffe Okumalarıyla Müzakereci ve Çatışmacı Demokrasi Anlayışları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6/3, 1-13.
- Kelsen, Hans. (2019). *Demokrasi: Doğası ve Değeri*, (çev. Yasin Uysal), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kocaoğlu, Mehmet ve Uğur Altundal. (2017). “Siyasal Liberalizmde Birey İmgesi: Eleştirel Bir Bakış”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7/1, 59-78.
- Kodaman, Bayram. (2011). “Liberal Demokrasinin Zemini”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, 1-6.
- Kömürcü, Kamil. (2014). “Antik Yunan’da Retorik Algısı”, *Felsefe Dünyası*, Cilt: 1/59, 113-31.
- Laclau, Ernesto. (2007). *Popülist Akıl Üzerine*, (çev. Nur Betül Çelik), Epos Yayınları, Ankara.
- Laclau, Ernesto. (2011). “Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?”, (çev. Hayriye Özen), *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 1/1, 135-46.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe. (2012). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Bir Politikaya Doğru*, (çev. Ahmet Kardam), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Langewiesche, Dieter. (2015). "Liberalizm ve Avrupa'da Orta Sınıflar", (çev. Uygur Kocabaşoğlu), (Der. Jürgen Kocka ve Allan Mitchell), *19. Yüzyıl Avrupası'nda Burjuva Toplumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 47-74.
- Lefebvre, Georges. (1972). *Kapitalizm*, (çev. Vedat Günyol), Çan Yayınları, İstanbul.
- Levitt, Dan. (1999). *Rhetoric - From Socrates to Court TV*, Cilt: 26/1, 42-49.
- Lintott, Andrew. (1992). "Aristotle and Democracy", *The Classical Quarterly*, Cilt: 42/1, 114-28.
- Lipson, Leslie. (1984). *Demokratik Uygarlık*, (çev. Haldün Günalp ve Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Locke, John. (2012a). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, (çev. Melih Yürüşen), Liberte Yayınları, Ankara.
- Locke, John. (2012b). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (çev. Fahri Bakırcı), Ebabel Yayınları, Ankara.
- Lord, Carnes. (1981). "The Intention of Aristotle's 'Rhetoric'", *Hermes*, Cilt: 109/3, 326-39.
- March, Luke. (2017). "Left and right populism compared: The British case", *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt: 19/2, 282-303. doi: 10.1177/1369148117701753.
- Merkel, Wolfgang. (2004). "Embedded and defective democracies", *Democratization*, Cilt: 11/5, 33-58. doi: 10.1080/13510340412331304598.
- Meyer, Michel. (2009). *Retorik*, (çev. İsmail Yerguz), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Mill, John Stuart. (2012). *Özgürlük Üzerine*, (çev. Tuncay Türk), Oda Yayınları, İstanbul.
- Moffitt, Benjamin. (2020). *Popülizmin Küresel Yükselişi*, (çev. Onur Özgür), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moffitt, Benjamin, Tormey, Simon. (2014). "Rethinking populism: Politics, mediatisation and political style", *Political Studies*, Cilt: 62/2, 381-97. doi: 10.1111/1467-9248.12032.
- Montesquieu. (2011). *Kanunların Ruhu Üzerine*, (çev. Fehmi Baldaş), Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Mouffe, Chantal. (1999). "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?", *Social Research*, Cilt: 66/3, 745-58.
- Mouffe, Chantal. (2005). "The End of Politics and the Challenge of Right-wing Populism", (ed. Panizza F.), *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, London, 50-71.
- Mouffe, Chantal. (2019). *Sol Popülizm*, (çev. Aybars Yanık), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mshvenieradze, Tamar. (2013). "Logos Ethos and Pathos in political discourse", *Theory and Practice in Language Studies*, Cilt: 3/11, 1939-45. doi: 10.4304/tpis.3.11.1939-1945.
- Mudde, Cas. (2004). "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, Cilt: 39/4, 541-63.
- Mudde, Cas ve Kaltwasser, Cristóbal Rovira. (2012). "Populism and (liberal) democracy: A framework for analysis", (ed. Mudde C., Kaltwasser, C.R.), *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?*, Cambridge University Press, Cambridge, 1-26.
- Mudde, Cas ve Kaltwasser, Cristóbal Rovira. (2019). *Popülizm Kısa Bir Giriş*, (çev. S. Erdem Türközü), Nika Yayınevi, Ankara.
- Müller, Jan-Werner. (2020). *Popülizm Nedir?*, (çev. Onur Yıldız), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Orhan, Salim. (2019). "Popülizm, Liberal Demokrasi ve Faşizm Denklemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 68/4, 795-840.
- Özgüden, Mehmet. (2020). "Akıl, Arzu ve İktidar: Platon'da Demokrasi ve Tiranlık", *Amme İdaresi Dergisi* Cilt: 53/2, 129-57.
- Özkan Duvan, Ayşe. (2019). "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Sayı: 1,35-60.
- Paine, Thomas. (1998). *İnsan Hakları*, (çev. Mehmet Osman Dostel), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Parlak, İsmet. (2015). "Yerel Seçimler Ulusal Düşmanlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 70/3, 507-40.
- Parlak, İsmet., Öztürk Enis. (2018). "Bireyler ve Birey Olamayan Bireyler: Liberalizm ve 19. Yüzyılın Çelişkileri", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 42/4, 565-92.
- Platon. 2007. *Yasalar*. (çev. Candan Şentuna ve Saffet Babür), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Platon. 2015. *Mektuplar*, (çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.
- Platon. 2017. *Phaidros*, (çev. Furkan Akderin), Say yayınları, İstanbul.
- Platon. 2018. *Sokrates'in Savunması*, (çev. Ari Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Platon. 2022a. *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Platon. 2022b. *Gorgias*, (çev. Mehmet Rıfat ve Sema Rıfat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Popper, Karl. (1989). *Açık Toplum ve Düşmanları*, (çev. Mete Tunçay), Cilt: 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Revel, Judith. (2012). *Foucault Sözlüğü*, (çev. Veli Urhan), Say Yayınları, İstanbul.
- Rodriguez-Garavito, Cesar, Gomez, Krizna. 2018. Rising to the Populist Challenge: A New Playbook for Human Rights, (eds. Cesar Rodriguez- Garavito ve Krizna Gomez), “*Responding to The Populist Challenge: A New Playbook for The Human Rights Field*” Ediciones Antropos, Bogotá, D.C./ Colombia, 11-53.
- Rooduijn, Matthijs ve Tjitske Akkerman. (2017). “Flank attacks: Populism and left-right radicalism in Western Europe”, *Party Politics*, Cilt: 23/3, 193-204. doi: 10.1177/1354068815596514.
- Rousseau, Jean-Jacques. (2013). *Toplum Sözleşmesi*, (çev. Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Saraçoğlu, Cenk. (2017). “Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak”, *Praksis*, Sayı: 44-45, 1081-1104.
- Sartori, Giovanni. (2014). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (çev. Mehmet Turhan ve Tunçer Karamustafaoğlu), Sentez Yayınları, İstanbul.
- Schwarz, Norbert. (2000). “Emotion, cognition, and decision making”, *Cognition & Emotion*, Cilt: 14/4, 433-40. doi: 10.1080/026999300402745.
- Sitembölükbaşı, Şaban. (2005). “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5/10, 139-62.
- Şahin, Bican. (2007). “Liberal Demokrasinin Temelleri”, *Demokrasi Platformu*, Cilt: 3/10, 35-61.
- Şenel, Alaeddin. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Esra. (2007). “Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları”, *Demokrasi Platformu* Cilt: 3/10, 119-38.
- Taggart, Paul. (2002). “Populism and the Pathology of Representative Politics”, (eds. Y. Mény ve Y. Surel), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave Macmillan UK, London, 62-80.
- Taguieff, Pierre-Andre. (1995). “Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem”, *Telos*, Sayı: 103, 9-43. doi: 10.3817/0395103009.
- Tannenbaum, Donald G. (2021). *Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri*, (çev. Özgüç Orhan), Serbest Kitaplar, Ankara.
- Taşkın, Ali. (2011). “Platon’un Demokrasi Paradoksu, Popper’in Yorumları ve Türkiye’de Demokrasi Tartışmaları”, *Kaygı*, Sayı: 16, 61-73.

- Thomassen, Lasse. (2016). "Hegemony, populism and democracy: Laclau and Mouffe today (review article)", *Revista Espanola de Ciencia Politica*, Cilt:1 /40, 161-76.
- Tilly, Charles. (2014). *Demokrasi*, (çev. Ebru Arıcan), Phoenix, Ankara.
- Topakkaya, Arslan, Özyürek Şahin, Bengü. (2015). "Sakıncalı Rejim Demokrasi: Platon-Aristoteles Örneği", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 20, 191-210.
- Toros, Seçil. (2020). "Retorik, İkna ve Tasarım Jürisi", *Yedi* Sayı: 23, 11-20. doi: 10.17484/yedi.598114.
- Touraine, Alain. (2019). *Demokrasi Nedir?*, (çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, Mete. (2006). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turnbull, Nick. (2017). "Political rhetoric and its relationship to context: a new theory of the rhetorical situation, the rhetorical and the political", *Critical Discourse Studies*, Cilt: 14/2, 115-31. doi: 10.1080/17405904.2016.1268186.
- Türkbay, Rezzan Ayhan ve Polat, Ferihan. 2011. "Neoliberalizmde Özgürlük Paradoksu ve Sosyal Haklar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, 85-97.
- Urbinati, Nadia. (2014). *Democracy Disfigured Opinion, Truth, and The People*, Harvard University Press, London,England.
- Uslu, Hasan Faruk. (2019). "Riskleri ve Vaatleriyle Sol Popülizm", *İmgelem*, Cilt: 3/5, 255-71.
- Uygun, Oktay. (2020). *Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Uzun, Ertuğrul. (2015). "Platon'da Retorik'in Peşinde Bir Gorgias Okuması", *Hukuk Kuramı*, Cilt: 2/2, 7-20.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1972). *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Wallerstein, Immanuel. (2000). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*, (çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Wood, Ellen Meiksins. (2013). *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (çev. Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul.
- Worsley, Peter. (1969). "The Concept of Populism", (ed. E. Gellner ve G. Ionescu), *Populism: Its Meaning and National Characteristics*, Weidenfeld & Nicolson, London, 212-50.
- Yayla, Atilla. (2012). "Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 66, 13-22.

- Yıldırım, Yavuz. (2017). “Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa’da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 50/2, 51-72.
- Yıldırım, Yavuz. (2018a). “Demokrasilerde Otoriterleşme ve Hibrid Rejim Tartışmaları ve Türkiye’ye Dair Çıkarımlar”, *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt: 2/2,1-26.
- Yıldırım, Yavuz. (2018b). “Neoliberalizme Karşı Demokrasi: Ortak Olanı Yeniden Kurmak İçin Mücadele”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6/1, 123-42.
- Yıldız, Nedim. (2011). “Gorgias’ın Retorik Anlayışı”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, 169-80.
- Yıldızdöken, Çiğdem. (2015). “Platon’da Demokratia Kavramı”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı: 25, 59-75.
- Yılmaz, Zafer. (2005). “Platon’un Tiranlık Eleştirisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6/2, 141-48.
- Yılmaz, Zafer. (2017). “Popülizm, Halk ve Demokrasi: Temsili Demokrasinin Açmazları ve Radikal Demokratik Bir Popülizmin İmkanları”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 41/1, 33-65.
- Zeller, Eduard. (2008). *Greک Felsefesi Tarihi*, (çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul.